

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

SOSYAL VE SİYASİ DEĞİŞİMLERİN KURUMLARA ETKİSİ:

DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU KARARLARI ÖRNEĞİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

GÜLSEREN KİRAZ

BURSA - 2019

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI**

**SOSYAL VE SİYASİ DEĞİŞİMLERİN KURUMLARA ETKİSİ:
DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU KARARLARI ÖRNEĞİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

GÜLSEREN KIRAZ

DANIŞMAN:

Prof. Dr. Abdurrahman KURT

EŞ DANIŞMAN:

Prof. Dr. Kemal ATAMAN

BURSA - 2019

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 701421011 numaralı Gülseren KIRAZ 'ın hazırladığı "SOSYAL VE SİYASİ DEĞİŞİMLERİN KURUMLARA ETKİSİ: DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU KARARLARI ÖRNEĞİ" konulu Yüksek Lisans Tezi Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 27 Ağustos 2019 Salı günü saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin.....(başarılı/başarısız) olduğuna(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı
Prof. Dr. Abdurrahman KURT
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Vejdi BİLGİN
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Ahmet Zeki ÜNAL
Bursa Teknik Üniversitesi

Tarih

27/08/2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 19/08/2019

Tez Başlığı / Konusu: Sosyal ve Siyasi Değişimlerin Kurumlara Etkisi: Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları
Örneği

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam ...110... sayfalık kısmına ilişkin, 19/08/2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % .8 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

19/08/2019

Adı Soyadı:	Gülseren KİRAZ
Öğrenci No:	701421011
Anabilim Dalı:	Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Programı:	Yüksek Lisans
Statüsü:	☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman

Prof. Dr. Abdurrahman

KURT

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Sosyal ve Siyasi Değişimlerin Kurumlara Etkisi: Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları Örneği” başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarım kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

19/08/2019

Adı Soyadı: Gülseren KİRAZ
Öğrenci No: 701421011
Anabilim Dalı: FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
Programı: Yüksek Lisans
Statüsü: Y.Lisans Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Gülseren KİRAZ
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı : Din Sosyolojisi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : ix+112
Mezuniyet Tarihi : / / 2019
Tez Danışman(lar)ı : Prof. Dr. Abdurrahman KURT, Prof. Dr. Kemal ATAMAN

SOSYAL VE SİYASİ DEĞİŞİMLERİN KURUMLARA ETKİSİ:

DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU KARARLARI ÖRNEĞİ

Türkiye Cumhuriyeti modern bir anlayış temelinde kurulmuştur. Osmanlı Devletinden devralınan kurumlarda saltanat ve hilafetin kaldırılması gibi çalışmalarla dinin siyaset alanı üzerindeki etkisi kırılmaya çalışılırken, Cumhuriyet tarihi boyunca tartışmalara konu olacak Diyanet İşleri Başkanlığı kurularak dini yaşantı üzerinde söz sahibi olmak amaçlanmıştır.

Bu çalışmada kuruluşundan günümüze kadarki süreçte Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde yer alan Din İşleri Yüksek Kurulu'nun almış aldığı kararlarda sosyal ve siyasi değişimlerin etkisi incelenmeye çalışılmıştır. 1929 ilâ 2015 arasında kurulun aldığı kararlar, arşiv çalışması bağlamında orijinal metinlerinden incelenmiş, kurulun aynı konu başlığı altında yıllara göre meydana gelen değişiklikler ve bu değişikliğe etki eden faktörler anlaşılmaya çalışılmıştır. Giriş kısmında çalışma boyunca kurul kararlarına etki ettiği düşünülen kavramlara yer verilmiş, sonraki bölümlerde kararlar metinleriyle birlikte kritiğe tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler:

Diyanet İşleri Başkanlığı, Din İşleri Yüksek Kurulu, Sosyal Değişme,
Muhafazakârlık, Sekülerizm, Laiklik.

ABSTRACT

Name and Surname :Gülseren KİRAZ
University : Bursa Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Science of Philosophy and Religion
Branch : Sociology of Religion
Degree Awarded : Master
Page Number : ix+112
Degree Date : / / 2019
Supervisor (s) : Prof. Dr. Abdurrahman KURT, Prof. Dr. Kemal ATAMAN

EFFECTS OF SOCIAL AND POLITICAL CHANGES ON INSTITUTIONS: EXAMPLE OF RELIGIOUS AFFAIRS HIGH COMMISSION'S DECISIONS

Republic of Turkey has been established on a modern basis. In the institutions which have been taken over from Ottoman Empire, sultanate and caliphate have been removed and via these types of actions, effects of religion on the politics have been removed. Furthermore, by establishing religious affairs administration, it has been trying to affect religious life throughout the Republic's history.

In this work; from the beginning to the now, effects of social and political changes on the decisions of Religious affair high commission which are related to Religious Affairs Administration have been examined. Decisions which have been taken between 1929 and 2015 have been examined from original text with respect to archive works and differences between decisions in different years on the same topics and reasons of them have been trying to be understood. In the introduction, concepts that are thought to affect the commission's decisions have been mentioned, in the later chapters, the decisions has been examined with texts.

Key Words:

Religious Affairs administration, Religious Affairs High Commission, Social Changes, conservatizm, secularizm

ÖNSÖZ

2008 yılında Barack Obama'nın seçim kampanyası sloganı olan 'change we can believe in' (inanabileceğimiz bir değişim) Amerikan halkında büyük bir heyecan dalgasını beraberinde getirmiş ve Barack Obama'nın seçimi kazanmasını sağlamıştı. Değişim kavramı Obama örneğinde olduğu gibi her zaman heyecan verici midir? Farklı değişim türlerinden söz edilebilir mi? Din, toplum, kültür gibi kavramlarda değişimin nasıl bir etkisi vardır? Bu çalışmanın konusunu oluşturan ana tema, değişimin din ve toplum üzerindeki etkisi ile bunun sonucunda Türkiye Cumhuriyetindeki dini kurumlardan biri olan Din İşleri Yüksek Kurulu'nun kararlarında değişimin meydana getirdiği etki üzerinde yoğunlaşmıştır.

Başlı başına zorlu bir süreç anlamına gelen akademik çalışma için lisans hayatım boyunca beni teşvik eden değerli hocam Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP'e, sosyal bilimlerin en zor konularını bile sakinliği ve titiz anlatımı ile öğrencilerine sevdiren Prof. Dr. Vejdi BİLGİN'e, çalışmanın başında tez danışmanlığımı yapan ve sonuç aşamasında tezimi okuyarak bir ebeveyn titizliğiyle eleştirilerini sunan kıymetli hocam Prof. Dr. Kemal ATAMAN'a, tezin son halini almasında büyük katkıları olan danışmanım Prof. Dr. Abdurrahman KURT'a, jürimde bulunarak değerli yorumlarda bulunan Prof. Dr. Ahmet Zeki ÜNAL'a teşekkür ederim. Bütün hikâyemin başından beri her şeyiyle güzel olması için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan kıymetli annem Perihan Yoğurtçu'ya ise bir ömür boyu minnettar olduğumu belirtmek isterim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	İİ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	İİİ
YEMİN METNİ	İV
ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
ÖNSÖZ.....	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR.....	X

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI.....	4
B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	4
C. KONUYLA İLGİLİ KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	5
D. ANAHTAR KAVRAMLAR.....	6
1. Sosyal Değişme	7
2. Modernizm	9
3. Laiklik	11
4. Sekülerizm	15
5. Muhafazakârlık	16

I. BÖLÜM

SOSYOKÜLTÜREL VE POLİTİK KARARLAR

A. İNKİLÂPLAR VE DİN GÖREVLİLERİ	23
B. DİNİ GRUPLAR	33
C. ALEVİLİK-BEKTAŞİLİK.....	39
D. MAHALLİ DİLLERDE VAAZ VE HUTBE	50

II. BÖLÜM

AİLE, TOPLUM VE KADIN İLE İLGİLİ KARARLAR

A. NİKÂH-TALAK	52
B. SÜTKARDEŞLİĞİ.....	62
C. ENGELLİ BİREYLERİN İMAMETİ	66
D. KADINLARLA İLGİLİ KARARLAR.....	68

III. BÖLÜM

SOSYOEKONOMİK KARARLAR

A. ZEKÂT, SADAKA	83
B. KURBAN	91
C. FAİZ	94
SONUÇ.....	99
KAYNAKÇA	101

KISALTMALAR

Bibliyografik Bilgiler	Türkçe
Bakınız	Bkz.:
Baskı	b.
Aynı eser/ yer	a.e.
Adı geçen eser	a.g.e.
Basım yeri yok	y.y.
Basım tarihi yok	t.y.
Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler	v.d.
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	MÜİFD
Diyanet İşleri Başkanlığı	DİB
Sayfa/sayfalar	s./ss.
Sayı	S.
Din İşleri Yüksek Kurulu	Diyk.
Yayın evi	yay.

GİRİŞ

Peter Berger, 1968 yılında yaptığı bir konuşmada dünyanın hızla sekülerleştiğini örneklendirmek için “21. yüzyılda dine inanan kimsenin hali Amerikan üniversitelerinden birisine ziyarette bulunan Tibetli bir müneccimin komik görüntüsüne benzeyecektir.” ifadelerini kullanır.¹ 1996 yılında ise ‘Sekülerizmin Gerilemesi’ isminde bir makale yazarak, dünyanın günümüzde alabildiğine dindar bir tablo çizdiğini iddia eder; zira Amerikan Üniversiteleri, Tibet’in dinî lideri Dalai Lama’yı davet etmek için artık birbirleriyle yarışmaktadırlar.² Berger, sekülerizmin sıkı savunucusu olduğu yıllarda dinin, modernleşme ile birlikte birey ve toplum üzerinde etkisini kaybedeceğini, yenedünyanın dinden bağımsız bir dünya olacağı iddiasını öne sürmekteydi. Ancak yeni dini hareketlerin ortaya çıkması, dindarlığın modern yorumlarının yapılması dünyanın dindarlaşan bir tablo çizdiğini gösterdiğinden Berger, sekülerizm ile ilgili ilk dönem fikirlerini terk etmiştir. Berger’in sekülerleşme kavramı bağlamında gösterdiği değişim, din-toplum ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda sosyal ve siyasi değişimler için de söz konusu olabilir. Bu noktada öncelikle değişim ile klasik sosyolojide sık sık değişim kavramının yerine kullanılan evrim kavramının neye işaret ettiği önemlidir. Evrim kavramı da esas itibariyle değişime işaret etmekle birlikte değer yüklü bir kavramdır, hâlbuki değişimin kendisi değerden bağımsızdır, herhangi bir yön belirtmez, ileriye doğru olduğu gibi geriye doğru da gerçekleşebilir.³ Evrim de ise değişimin yönü ileriye dönüktür. Peter Berger’in sekülerizm etrafında yaptığı yorum farklılığı ise daha çok değişim kavramının kapsamında değerlendirilebilir.

Türkiye toplumunda yaşanan sosyal ve siyasi değişimlerin Din İşleri Yüksek Kurulu kararlarına etkisinin incelendiği bu çalışmada, Osmanlı dönemi itibariyle ortaya çıkan modernizasyon hareketleri sonrasında sivil ve politik kurumlardaki değişimin niteliği anlaşılmasına çalışılacaktır.

¹ Ali Köse, “Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye’de Din ve Modernleşme”, Uluslararası Fransızca Konuşan Sosyologlar Derneği Sosyoloji Kolokyumu Bildiri Metni, İstanbul, 12-14 Mayıs 2005, s.1.

² Köse, “Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye’de Din ve Modernleşme”, s.1.

³ Vejdi Bilgin, *Bizi Kuşatan Toplum*, 2. b., İstanbul: Düşünce Yayınları, 2010, s.154.

Türkiye toplumu, Osmanlı Devleti döneminde ortaya çıkan modernizasyon hareketleri sonrası yaşanan sosyal ve siyasi değişimlerle birlikte günümüzdeki haline ulaşmıştır. Türkiye modernleşmesi sosyal ve siyasi birçok değişimi beraberinde getirmiş, meydana gelen değişimle geleneksel ve dini kurumların varlığı ve niteliği tartışmaya açılmıştır. Yeni kurulan Cumhuriyette ilk olarak yapılan yeniliklerden biri de Şer'îye ve Evkâf Nezareti'nin kaldırılarak yerine Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmasıdır. Yine aynı yıl içinde halifelik kaldırılmış, Osmanlı soyundan olan herkes ülke dışına çıkarılmıştır.⁴ Bu süreçten sonra cumhuriyetin milli ve medeni bir devlet olabilmesi için bir dizi inkılâplar yapılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti modern bir anlayış temelinde kurulmuştur. Bu anlayışın temelinde dört temel ilke vardır. Bunlar; yurt bilinci, tarih bilinci, anadil bilinci, hukuk bilincidir.⁵ Buna göre toplum bilinci bu dört ilke etrafında toplandığı zaman modernlik hedefi gerçekleştirilebilecektir. Aynı zamanda çözülmeye çalışılan ya da hedeflenen üç ana olgu; Cumhuriyet, Türklük ve medeniyettir.⁶ Cumhuriyet'in kurucuları tarafından hedeflenen ise Cumhuriyetin milli bir devlet olması ve bu devletin de Türk benliği ve gelenekleri üzerine kurulmasıdır.⁷ Bu amaç gerçekleştirilirken İslam dini de geleneklerin bir parçası olarak görülmüştür.

Cumhuriyet Türkiye'sinde din pragmatist bir tutumla ele alınmış ve toplumu mevcut siyasetin kabulüne hazır hale getiren bir etken olarak kullanılmıştır. Bu noktada Diyanet İşleri Başkanlığı'nın konumu nedir? Din İşleri Yüksek Kurulu kararlarını alırken mevcut siyasi olgunun bir tekrar edicisi midir yoksa bağımsız bir şekilde karar alma organlarına sahip siyasi ve sosyal değişimlerin kendisine tabi olduğu bir kurum mudur? Bu sorulara tek bir yanıt verilmesi pek mümkün gözükmemektedir. Öncelikle din, toplum ve siyaset ilişkilerinin incelendiği bir çalışmada tek başına bir neden ve sonuçtan bahsetmek mümkün değildir. Her neden bir sonuç olabileceği gibi aynı zamanda her sonuç da bir neden olabilir.⁸ Bu yüzden çok ihtimalli öğelerin varlığını kabullenmek gerekir. Din ve dinî kurumlar içinde bulunduğu topluma ve bireylerin

⁴ Kemal Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, 6. b., İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, s.146.

⁵ Bozkurt Güvenç, *Demokrasi Din Devlet*, Ankara: Efil Yayınları, 2015, s. VII-VIII.

⁶ Güvenç, *Demokrasi Din Devlet*, s. 38.

⁷ Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, s. 139.

⁸ Güvenç, *Demokrasi Din Devlet*, s. 83.

algısına göre farklı değerlendirmelere ihtiyaç duyabilir. Din, bazen toplumun bütün kurumlarına hâkim bir statü sahibi olabilirken bazen de işlevi itibarıyla sosyal ve siyasi kurumların karar mekanizmalarına katkı sağlayan bir unsur olmaktan öteye gidemez. İslam hukuku göz önünde bulundurulduğunda halkın talep ve ihtiyaçlarına dini emir ve yasaklar çerçevesinde çözüm bulunması vazgeçilmezdir. Dolayısıyla İslam tarihi boyunca çoğunlukla fikhin dinamik olduğunu söylemek gerekir. Bu tarihsel miras üzerine kurulan Başkanlığın ve Din İşleri Yüksek Kurulunun da aldığı kararlarda dinamik olmayı sürdürdüğü görülmektedir.

Siyasi değişimlerden söz ederken unutulmaması gereken bir durum da modern ulus-devletlerin din ve siyaset ilişkilerinin küreselleşmeden bağımsız sadece kendi dinamikleriyle açıklanamayacağıdır.⁹ Bilimsel ve teknolojik gelişmelerle karşı karşıya kalan, uluslararası kuruluşlara katılmak isteyen devletlerin küreselleşmenin aktörlerinin kendilerinden beklediği talepleri yerine getirmeye çalıştığı gözlemlenir.¹⁰

Sonuç olarak toplum yapısının değişmesi bireyin ve toplumun taleplerini yer yer değiştirebilmiş, bu değişimin ise kurumlara yansması kaçınılmaz olmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mevzuatına göre kurumun görevi şu şekildedir: “*İslam Dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere; Cumhurbaşkanlığına bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.*”¹¹ Mevzuatta bahsi geçen görevler yerine getirilirken Diyanet kurumunun neleri dikkate aldığı, hangi parametreleri kullandığı, zaman içinde değişen kararlarda hareket noktasının ne olduğu bu çalışma etrafında anlaşılmaya çalışılan konulardandır.

Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında konu açıklanmış, konu ile ilgili temel kavramlar tartışılmış, Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili yapılan diğer çalışmalar belirtilerek bu çalışma ile aralarındaki fark gösterilmeye çalışılmış, problemin ne olduğu, çalışma boyunca nelerin tartışılacağı ele alınmıştır. Sonraki bölümlerde ise konular, başlıklarına göre tasnif edilmiş, farklı yıllarda aynı konu başlığı

⁹ Christophe Jaffrelot, “Din ve Milliyetçilik”, *Din Sosyolojisi: Yaşadığımız Dünya*, der. Peter B. Clarke, çev. ed.: İhsan Çapçioğlu, Ankara: İmge Kitapevi, 2012, s.161.

¹⁰ Jaffrelot, “Din ve Milliyetçilik”, s.161.

¹¹<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.633&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch>

ile ilgili farklılıklarda sosyal ve siyasi değişimlerin etkisi irdelenmiştir. Sonuç bölümünde ise çalışma boyunca tartışılan konular etrafında çıkarımlarda bulunulmuştur.

A. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Din İşleri Yüksek Kurulu, kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplar için İslâm kültüründe her dönemde kullanılan ‘fetva’ yerine ‘karar’ kavramını kullanmayı tercih etmiştir. Bireyler verilen bu cevaplara göre dini hayatlarını düzenlemeye çalışırken yani kurulun kararları toplum içerisinde fetva işlevine sahipken karar kavramının kullanılmasındaki ısrar dikkat çekicidir. Karar kavramının kullanılması kurulun geleneksel dini kurumlardan farklı bir konumda olduğunu gösterme çabası şeklinde anlaşılabilir. Bu çalışmada hedef, kuruluşundan itibaren adeta bir fetva makamı olarak görev yapan Din İşleri Yüksek Kurulu’nun değişen zaman içerisinde ve “siyasi olayların gölgesinde” almış olduğu kararların nasıl bir farklılık gösterdiği.

İslam hukukunda birey ve toplumun talepleri doğrultusunda dinî hükümlerde zamanın ruhuna uygun yeni fetvalar verme ve sorunu çözme odaklı bir değişiklik her zaman var olagelmıştır. Dinî hükümlerdeki bu değişiklik talebi kimi zaman tabandan gelen bir istekken kimi zaman da siyasi kurum ve kuruluşların bir talebi olabilmektedir. Çalışma boyunca 1929- 2015 yılları arasında belirli konu başlıklarında kurul kararlarında, bahsedilen türde bir değişiklik olup olmadığı anlaşılmaya çalışılacaktır.

Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili yapılan çalışmalarda kurumun laik bir devlet içerisinde varlığı, din- siyaset ilişkileri bağlamında tartışılmış ya da tarihi süreç içerisinde dini kurumlarda meydana gelen değişimler –Şeyhülislamıktan Diyanete gibi- üzerinde durulmuştur. Din İşleri Yüksek Kurulu kararları ile ilgili yapılan çalışmalar ise ya İslâm hukuku disiplini altında yapılmış ya da tek bir konu etrafında –kadınlarla ilgili kararlar gibi- yoğunlaşmıştır. Bu çalışma ise birçok farklı konu başlığı altında yıllara göre meydana gelen değişimleri sosyoloji disiplininin bakış açısından irdeleyerek alana katkı sağlamaya çalışacaktır.

B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırmada Din İşleri Yüksek Kurulu’nun 1929- 2015 yılları arasında yer alan kararları arşiv çalışması yapılarak incelenmiştir. Arşiv çalışması sonrasında farklı konu başlıkları arasından 273 karar seçilmiştir. Bu kararlar arasından da farklı yıllarda aynı

konu başlığı altında yer alanlar, doküman analizi tekniği kullanılarak tematik olarak başlıklandırılmıştır. Karar değişikliklerinin incelenmesinde ise yorumlayıcı sosyolojik yöntem kullanılmıştır.

C. KONUYLA İLGİLİ KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili üniversitelerin farklı alanlarından çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda laik bir devlette Diyanetin durumu, din siyaset ilişkileri, medyada Diyanetin algılanışı, tarihi süreç içerisinde dini kurumların geçirdiği evreler gibi başlıklar öne çıkmıştır.

İlk olarak Recepali Mafratoğlu'nun 'Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları Dayandığı Şer'i Deliller' başlıklı yüksek lisans tezi kurumun tarihçesini ele almış, sonrasında İslâm Hukukundaki kavramlar ile Din İşleri Yüksek Kurulu'nun kararları ilişkilendirilerek aradaki fark anlaşılmaya çalışılmıştır.

İştar B. Tarhanlı'nın doktora tezi 'Laik Türkiye Devletinde Diyanet İşleri Başkanlığı' ise kurumun tarihçesini, hizmet alanlarını açıklayarak laiklik bağlamında kurumun varlığını eleştirmiştir.

Tuba Yüksel'in 'Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarının İslâm Aile Hukuku Açısından Analizi' başlığını taşıyan yüksek lisans tezi evlilik ile ilgili temel meselelerde kurulun 1965 ve sonrası kararlarını inceleyerek İslâm aile hukuku açısından işlevselliğini değerlendirmiştir.

İsmail Güler'in 'Diyanet İşleri Başkanlığı'na Sorulan Fetvalara Göre Türkiye'de Dini Hayat (1998- 2001 Fetvalarına Göre)' başlıklı yüksek lisans tezinde kurulun sorulara cevap verme yöntemleri detaylı bir anlatımla ele alınmış, fetva kurumunun tarihçesi üzerinde durulmuş ve bireylerin din anlayışlarının günlük yaşantılarına etkisi kurumun fetvaları üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır.

Ramazan Boyacıoğlu'nun 'Hilafetten Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş' başlıklı doktora tezi hilafet kavramının analizi, önceki İslâm devletlerinde hilafet kurumunun niteliği anlatılmış, Osmanlı Devletinden Cumhuriyete uzanan süreçte hilafet sonrası Diyanet İşleri Başkanlığı tartışılmıştır.

Hümeyra Malkoç'un 'Kadının Statüsü İle İlgili Görüşlerin Din ve Sosyal Değişme Bağlamında Analizi (2000 Sonrası Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kadınlara İlgili Fetvaları)' başlıklı kadının statüsü ile ilgili 2000 sonrası Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kararlarını incelediği yüksek lisans tezinde ilahi dinlerin kadına bakışı, toplumsal cinsiyet ve modernleşme bağlamında kurumun kadınlarla ilgili kararları incelenmiştir.

Çiğdem Akgül'ün 'Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2000 Yılından İtibaren Kadın ve Aileye Yönelik Süreli ve Basılı Yayınlarının Analizi' başlığını taşıyan yüksek lisans tezi de modernlik, toplumsal cinsiyet kavramları etrafında kurumun yayınlarının tartışıldığı bir başka çalışmadır.

Mustafa Çuhadar'ın 'Ulusal Basında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Temsili: Kürtaj ve Cemevleri' adlı çalışması kurumun kürtaj ve cemevleri ile ilgili yaptığı açıklamalar sonrasında konuyla ilgili ulusal basında çıkan haberlerin gazeteciliğin kavramları bağlamında tartışıldığı yüksek lisans tezidir.

Halil İbrahim Erdin'in 'John Locke'un Perspektifinden Türkiye'de Devlet-Din İlişkisi ve Diyanet İşleri Başkanlığı' başlığını taşıyan yüksek lisans tezi de din- devlet ilişkilerinin felsefi bir bakış açısıyla ele alındığı bir çalışmadır.

Ayşe Yanardağ'ın 'Atatürk Devrimleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı (1924-1938)' isimli doktora tezi devrim, din, laiklik kavramlarına Atatürk'ün bakışı açısıyla değerlendirilerek kurumun geçirdiği tarihsel süreçler açıklanmış, inkılaplar ile kurum arasındaki ilişki değerlendirilmiştir.

D. ANAHTAR KAVRAMLAR

Herhangi bir çalışmaya kaynaklık eden kavramların, çalışmanın amacının ve niteliğinin anlaşılması için bilinmesi önemlidir. Bu kısımda sonraki bölümler için ön çalışma sayılabilecek sosyal değişme ve siyasi değişim süreçlerinde etkin rol oynayan modernizm, laiklik, sekülerizm ve muhafazakârlık gibi kavramlar açıklanmaya çalışılacaktır.

1. Sosyal Değişme

İnsanlık tarihi boyunca değişim her zaman var olagelmıştır. Değişimin seyri kimi zaman hızlı iken kimi zaman da yavaş olmuştur.¹² Toplumun bünyesinde ve kurumlarında meydana gelen olumlu ya da olumsuz, isteğe bağlı ya da zoraki bu tip değişimler sosyal değişme olarak tanımlanır.¹³ Belirli bir zaman aralığında toplum üzerinde sosyal kuvvetlerin aynı sonucu verecek şekilde etkili olması sosyal değişimin bir diğer tanımıdır.¹⁴ Sosyal değişimin toplumun temel dinamiklerine zarar verici nitelikte olması ise sosyal çözülme olarak tanımlanır.¹⁵

Sosyal değişme için klasik sosyolojide evrim, ilerleme, modernleşme, gelişme gibi kavramlar kullanılsa da bunlar değişme kavramının değerden bağımsız oluşunu karşılayamazlar.¹⁶ Değişme normatif bir kavram değildir, iyilik-kötülük gibi herhangi bir değer yargısı belirtmez¹⁷bu yüzden olumlu olan değişme biçimleri için daha çok sosyal gelişme veya ekonomik gelişme ifadeleri kullanılır.¹⁸ Aynı zamanda değişikliğin türü her toplumda benzer şekilde olmayabilir, bazı toplumlarda değişme daha hızlı varlık gösterebilirken bazı toplumlar değişime daha dirençli olabilir.¹⁹ Dolayısıyla sosyal değişme her zaman ilerleme olarak var olmaz, bazen gerileme ya da sosyal çözülme şeklinde de kendini gösterir.²⁰

Değişim öncesi ve sonrası toplumsal yapılar birçok sosyolog tarafından farklı isimlendirilmiştir. Örneğin Comte'a göre bu durum metafizik dönemden pozitif döneme geçiş iken Marks'a göre feodal toplumdan kapitalist döneme geçiş, Durkheim için

¹² Mustafa E. Erkal, "Sosyal Değişme ve Sosyal Gelişmeye Çağdaş Bir Yaklaşım", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S:31, (1982), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, s.297.

¹³ Enis Öksüz, "Sosyal Değişme", *Sosyoloji Konferansları*, S:12, (1974), İstanbul: Fakülteler Matbaası, s.135.

¹⁴ Erkal, "Sosyal Değişme ve Sosyal Gelişmeye Çağdaş Bir Yaklaşım", s.298.

¹⁵ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'da Sosyal Değişim", *Hikmet Yurdu*, C:6, S:12, Temmuz-Aralık 2013/2, s.27.

¹⁶ Sait Doğan, "Sosyalleşme, Sosyal Değişme ve Siyasal Sosyalleşme", *Sosyoloji Konferansları*, S: 32, (2005), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, s.32.

¹⁷ Erkan Perşembe, "Toplumsal Değişme ve Din İlişkileri Üzerine", *Ondokuz Mayıs İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:5, S:5, 1991, s.171.

¹⁸ Mustafa E. Erkal, "Sosyal Değişme ve Sivil Toplum Gerçeği", *II. Türk Dünyası Sosyologları Kurultayı Bildirisi*, 2008, s.21.

¹⁹ Perşembe, "Toplumsal Değişme ve Din İlişkileri Üzerine", s.171.

²⁰ Öksüz, "Sosyal Değişme", s.136.

mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiş, Tönnies'e göre ise cemaatten cemiyete geçiştir.²¹

Sosyal değişme doğal bir biçimde gerçekleşebileceği gibi planlı bir şekilde de gerçekleşebilir.²² Doğal süreç içerisinde gözlenen değişimler organik, ihtilâller, inkılâplar ve planlı değişme biçimleri gibi yollar kullanılarak meydana getirilen değişimler ise mekanik olarak adlandırılırlar.²³ Değişim, her toplumun bünyesinde farklı nitelik ve nicelik özelliklerine sahip olmakla birlikte var olan bir olgudur.²⁴ Sosyal değişme ile ilgili bir diğer kavram da sosyal akışkanlıktır. Değişimin doğal seyri için kullanılan sosyal akışkanlık büyük ve birdenbire yaşanan değişimlerde akamete uğrar.²⁵

Sosyal değişme, fizikî koşullar, teknolojik gelişmeler, sanayileşme gibi farklı faktörlerin varlığı sayesinde ortaya çıkmıştır.²⁶ Farklı teknolojik aletlerin kullanımının yaygınlaşması bireylerin gündelik yaşam koşullarını değiştirirken, sanayileşme sonrasında nüfusun daha çok şehirlere göç etmesi de toplumsal yapıda değişikliklere sebep olmuştur.²⁷

Sosyal değişme ekonomik gelişmeden bağımsız olarak ele alınamaz.²⁸ Ekonominin toplumsal değişime etkileri önemlidir. Örneğin Türkiye'de 1980 yılından itibaren uygulamaya konulan 24 Ocak kararları ekonomide devletçi politikanın etkisini kırarak özel sektörün güçlenmesinin önünü açmıştır.²⁹ Özel sektörün güçlenmesi ise sanayileşme ve kentleşmenin hızlanmasını sağlamıştır. Köyden kente göç sonrasında insanların gerek gündelik yaşamlarında gerek de inanma biçimlerinde birtakım değişiklikler meydana gelmiştir.

²¹ Bilgin, *Bizi Kuşatan Toplum*, s. 138.

²² M. Sait Doğan, "Sosyal Değişme ve Din", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırma Merkezi Sosyoloji Konferansları*, S:27,2003, s.42.

²³ Erkal, "Sosyal Değişme ve Sivil Toplum Gerçeği", s.323.

²⁴ Okan Aydın, Gülen Baran, "Toplumsal Değişme Sürecinde Boşanma ve Evlenme", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, C:21, S:2, 2010, s.118.

²⁵ Bilgin, *Bizi Kuşatan Toplum*, s.153.

²⁶ Perşembe, "Toplumsal Değişme ve Din İlişkileri Üzerine", s.176.

²⁷ Perşembe, "Toplumsal Değişme ve Din İlişkileri Üzerine", s.177.

²⁸ Öksüz, "Sosyal Değişme", s. 135.

²⁹ A. Vahap ULUÇ, "Liberal - Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal'ın Siyasi Düşüncesi", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C:12, S: 23, 2014, s.108.

Din ile sosyal değişme arasında nasıl bir bağ vardır? Sosyal değişme karşısında din nasıl bir tepki ortaya koymuştur? Öncelikle dinin sosyal değişme karşısındaki tutumu etken, edilgen ya da değişimi engelleyici şekilde tasnif edilmiştir.³⁰ Aslında Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlığı kabul etmesiyle ilgili Roma mı Hıristiyanlaşıyordu yoksa Hıristiyanlık mı Romalılaşıyordu?³¹ sorusu dinin toplumu etkilediği gibi aynı şekilde bu etkiye maruz kalabileceğini de göstermektedir.³² Din, toplumsal değişmeyi sağlayan faktör olabileceği gibi değişmenin önüne de geçebilir.³³ Hindu Karma inancı dinin değişmeyi önleyici durumuna örnek olarak verilebilirken Max Weber'in çalışması Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu adlı eserde Protestan inancının değişmeyi nasıl sağladığı örneklendirilmiştir.³⁴ İslam ise değişimden uzak bir din değildir. Zira söylem iddiasında bulunan herhangi bir oluşumun insan tabiatı gereği değişimden uzak kalması mümkün değildir.³⁵ Mecelle'de geçen 'ezmânın tağayyürü ile ahkâmın tağayyürü inkâr olunamaz' kuralı İslam hukuku için de aynı durumun geçerli olduğunu gösterir.³⁶

2. Modernizm

Modernizm, Latince kökenli olup eskinin zıddı, yeni olan anlamlarına gelir.³⁷ Moderniteye göre hakikatin temelini insan aklı ile deneyimleri oluşturur.³⁸ Yves Lambert'e göre toplumların modernite karşısında verdiği tepkiler şu şekildedir; gerileme, uyarılama-yeni yorum, muhafazakâr tepki, yenilik.³⁹ Modernitenin karşıtı

³⁰ Hümeyra Malkoç, *Kadının Statüsü İle İlgili Görüşlerin Din ve Sosyal Değişme Bağlamında Analizi (2000 Sonrası Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kadınla İlgili Fetvaları)*, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s.9.

³¹ Köse, "Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye'de Din ve Modernleşme", s.4.

³² Köse, "Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye'de Din ve Modernleşme", s.4.

³³ Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi*, İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2012, s.163.

³⁴ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Latif Boyacı, İstanbul: Yarı Yayınları, 2013, s.143.

³⁵ Yasin Aktay, "İlahiyat Sosyolojisi: Bir Sosyal Değişim Dinamiği Olarak İlahiyat Sorunu", *Milel ve Nihal*, C:9, S:3, Eylül 2012, s.123.

³⁶ Ejder Okumuş, "Toplumsal Değişme ve Din", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C:8, S:30, Güz-2009, s.342.

³⁷ Inger Furseth-Pal Repstad, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, çev: İhsan Çapçioğlu-Ankara: Birleşik Yayınları, 2011, s.145.

³⁸ Furseth, Repstad, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, s.144.

³⁹ Furseth, Repstad, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, s.154-155.

olarak kullanılan post-modernlik ise bilgi, iletişim, medya ve haberleşmede küreselleştirici bir forma sahip sanayi sonrası bir kavramdır.⁴⁰

Göç, eğitim olanakları, şehirleşme, iletişim, laikliğin –özellikle son zamanlarda- yorumunun değiştirilmesi gibi faktörler modernleşme ile Müslümanlar arasında olumlu bir bağ kurarak Müslüman modernleşmesi olarak adlandırılacak bir olgunun ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁴¹ Bahsi geçen modernleşme ile Müslümanlar inançlarını sorgulayarak akla aykırı olduğunu düşündüklerini reddetmişlerdir; fakat bu dinin reddedilmesi değil modernliğin referansları bağlamında yeniden yorumlanması şeklinde bir tecrübeyi ortaya koymuştur.⁴²

Modernizmin birçok toplum gibi Osmanlı Devleti üzerinde de etkileri söz konusudur. Osmanlı Devletinde 19. Yüzyılda gerçekleştirilen modernleşme hareketleri daha çok devletin değişen dünya karşısında mevcut kurumları korunmaya çalışılmasıdır.⁴³ Osmanlı modernleşmesinin özelliklerinden biri de yapılan her yeniliğin dini bir temele dayandırılmaya çalışılmasıdır.⁴⁴ Cumhuriyet döneminde ise yapılan inkılâpların dini bir temele oturtulması gibi bir kaygı söz konusu olmamıştır.⁴⁵ Osmanlı modernleşmesinde dinin ilerlemeci yönüne işaret edilerek din ile modernleşme arasında olumlayıcı bir bağ kurulmaya çalışılırken Cumhuriyet modernleşmesinde din, modernleşme için bir araç olarak kullanılmış, rasyonel dinsellik öne çıkarılmaya çalışılmıştır.⁴⁶ Cumhuriyet dönemi Türk modernleşmesi laikliği katı haliyle benimsemesine rağmen Diyanet İşleri Başkanlığı, imam-hatip liseleri gibi laiklik anlayışı çerçevesinde anlaşılamayacak kurumların varlığıyla kendine özgü bir hale bürünmüştür.⁴⁷

⁴⁰ Joanne Enlistle, “Cinsiyet/ Toplumsal Cinsiyet”, *Temel Sosyolojik Dikotomiler*, ed.: Chris Jenks, çev: İhsan Çapçioğlu, Ankara: Birleşik Yayınları, Mayıs 2012, , s.493.

⁴¹ Necdet Subaşı, *Din Sosyolojisi*, İstanbul: Dem Yayınları, 2014, s.225.

⁴² Subaşı, *Din Sosyolojisi*, s.225.

⁴³ Hatem Ete, “Modernleşme ve Muhafazakârlığın Kıskaçında Türkiye’de İslamcılığın Gelişimi”, *Tezkire*, S:33, 2003, s.47.

⁴⁴ İsmail Kara, “Din ile Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2000), s.31.

⁴⁵ Kara, “Din ile Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum: DİB”, s.31.

⁴⁶ Subaşı, *Din Sosyolojisi*, s.218-219.

⁴⁷ Subaşı, *Din Sosyolojisi*, s.220.

Cumhuriyet döneminde meydana gelen devrimler Osmanlı modernleşmesinden bağımsız düşünülemez, teorik olarak birbirinin devamı niteliğindedir.⁴⁸ Cumhuriyet modernleşmesi dini bireysel alanda yaşanan bir olgu haline getirmek istemiştir, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması bu anlayış temelindedir.⁴⁹ Cumhuriyetin ilk yıllarındaki söz konusu politika sonrasında yerini dinin dışlandığı ve katı laiklik uygulamalarının kendisine yer bulduğu bir anlayışa bırakmıştır.⁵⁰

3. Laiklik

Laiklik kavram olarak laicus kelimesinden türetilmiş olup dinden uzak bir dünya görüşünü benimsemek, din adamı sınıfına mensup olmamak,⁵¹devletin herhangi bir dini benimsememesi, dini inanç ve tutumlar karşısında devletin tarafsız olması, dini alana müdahale etmemesi anlamına gelir. Devletin siyasal otoritesinin kaynağının halka dayandırılması da laikliğin tanımları arasındadır.⁵² Laiklik devletin bütün inanç gruplarına eşit mesafede bulunması, devlet yönetiminin her aşamasında kutsal ve doğaüstünden uzak bir anlayışın benimsenmesidir.⁵³

Laiklik ilk olarak ortaya çıktığı yerlerde din kaynaklı çatışmaları önleyen, bireyin din ve vicdan özgürlüğünü sağlayan kavramsal bir içeriğe sahiptir.⁵⁴ Laiklik ilkesini benimseyen ülkelerde hedeflenen bireylerin din ve ibadet özgürlüğüne sahip olması, herhangi bir inancı ötekileştirmeden çoğulculuk anlayışının hâkim olmasıdır.⁵⁵ Özellikle batı dünyasında meydana gelen mezhep savaşları sonrasında laiklik toplumsal barışı kurmak isteyen yöneticiler tarafından öne çıkarılan bir kavramdır.

Laikliğin aksine laikçilik, normatif bir niteliğe sahiptir; iyi ya da kötüyü belirleyicidir.⁵⁶ Kimi araştırmacılara göre Türkiye'de uygulanan laiklik değil laisizmdir.⁵⁷ Laisizm, dinin özel alanda yaşanması gerektiği fikriyle birlikte toplumda

⁴⁸ Ete, "Modernleşme ve Muhafazakârlığın Kıskaçında Türkiye'de İslamcılığın Gelişimi", s.48.

⁴⁹ Ete, "Modernleşme ve Muhafazakârlığın Kıskaçında Türkiye'de İslamcılığın Gelişimi", s.49.

⁵⁰ Ete, "Modernleşme ve Muhafazakârlığın Kıskaçında Türkiye'de İslamcılığın Gelişimi", s.50.

⁵¹ Ayşe Yanardağ, *Atatürk Devrimleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı (1924-1938)*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2012, s.63.

⁵² Mehmet Kahraman, "Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye'de Laiklik", *Mustafa Kemal Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:5, S:9, 2008, s.59.

⁵³ Volkan Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, Ankara: Liberte Yayınları, 2019, s.79.

⁵⁴ Kahraman, "AB Ülkelerinde ve Türkiye'de Laiklik", s.58.

⁵⁵ Kahraman, "AB Ülkelerinde ve Türkiye'de Laiklik", s.60.

⁵⁶ Kahraman, "AB Ülkelerinde ve Türkiye'de Laiklik", s. 60.

⁵⁷ Kahraman, "AB Ülkelerinde ve Türkiye'de Laiklik", s.73.

sınırlı bir role sahip olduğunu savunur.⁵⁸ Laisizm'e göre devlet din karşısında tarafsız değildir, dini tekeline almaya çalışmaktadır.⁵⁹ Bu noktada Türkiye'deki bazı laiklik uygulamalarının -Şer'iyeye ve Evkâf Vekâleti ardından da Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması, kamusal alanda başörtüsü yasağının getirilmesi gibi- laisizm örneği olduğu iddiaları dile getirilmektedir.⁶⁰

Genel olarak İslam dünyasında tedrici bir laiklik anlayışı görülmemiş, laiklik, ideolojik bir akım olarak halkın kendi dinamikleriyle var ettiği değil dışarıdan ithal bir ideoloji şeklinde varlık göstermiştir.⁶¹ Bazen de kurucu iradenin ideolojisine referans aldığı ve halkı toplum mühendisliği olarak nitelendirilebilecek bir şekilde değişime zorladığı -Türkiye özelinde Kemalizm gibi- parametre olarak görülmüştür.

Türkiye'nin laiklik tecrübesi, devletin bütün inanç grupları karşısında nötr olması yerine dine müdahale eden⁶², dini araçsallaştırarak kendi anlayışı doğrultusunda kullanmaya çalışan bir görünüm arz eder. Türkiye toplumunda laikliğin uygulanması din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması şeklinde değil daha çok devletin dini uygulamalarda söz sahibi olduğu, dinin ötekileştirildiği ve laikliğin bir tür resmi ideolojiye dönüştüğü bir alana sahiptir.⁶³ Laikliğin bu tarz uygulanış biçimi Fransız İhtilâli sırasında din adamları sınıfına uygulanan şiddet, dinin yerine devrim ilkelerini yerleştirmeye çalışan anlayışla benzerlik göstermektedir.⁶⁴ Türkiye laikliğinin, herhangi bir resmi dinin tanınmaması Fransa laikliği ile benzerlik gösterdiği bir diğer alandır.⁶⁵ Okullarda zorunlu din kültürü derslerinin olması, dini hizmetlerin çoğunluğu oluşturan Sünni Müslümanların aktif olduğu Diyanet İşleri Başkanlığı ile yürütülmesi ise Fransa tipi laiklikten ayrıldığı noktalarıdır.⁶⁶ Laikliğin Türkiye'de uygulanış biçimi göz önünde

⁵⁸ Subaşı, *Din Sosyolojisi*, s. 326.

⁵⁹ Kahraman, "AB Ülkelerinde ve Türkiye'de Laiklik", s.73.

⁶⁰ Selin Çağatay, *Kemalizm ya da Kadınlık: Çağdaş Kadının Başörtüsüyle İmtihanı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.76.

⁶¹ Talip Küçükcan "Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslâm Dünyası", *İslâm Araştırmaları*, S: 13, 2005, s.117.

⁶² Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, s.80.

⁶³ Bilal Sambur, "Türkiye'de Din Özgürlüğü, Laisizm ve Resmi İdeoloji", *Liberal Düşünce*, C:14, S:55, Yaz 2009, s.47.

⁶⁴ Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, s.81.

⁶⁵ Berna Zengin Arslan, "Aleviliği Tanımlamak: Türkiye'de Dinin Yönetimi, Sekülerlik ve Diyanet", *Mülkiye Dergisi*, S:39, 2015, s.142.

⁶⁶ Arslan, "Aleviliği Tanımlamak: Türkiye'de Dinin Yönetimi, Sekülerlik ve Diyanet", s.142.

bulundurulduğunda dine özgürlük tanıyan bir kavram olarak değil yerel koşullara dayanarak oluşturulmuş bir anlayışın var olduğunu görebilmekteyiz.⁶⁷

Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca anayasalarda yapılan değişikliklerle laiklik, devletin bütün kurumlarında güçlendirilmeye çalışılmıştır. 1921 Anayasası'nda yer alan egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olduğu ilkesi modern Türkiye Cumhuriyetinde laikleşmenin işareti olarak görülebilir.⁶⁸ Zira laikliğin tanımlarından biri de yönetici kadronun gücünü halktan almasıdır. 1924 Anayasasında, 1928 yılında yapılan değişiklikle Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ait olan 'ahkâm-ı şer'iyenin tenfizi' görevi kaldırılmış, bu değişiklikle Meclis'in dini işleri düzenleme gibi bir görevi kalmamıştır.⁶⁹ 1924 Anayasasında yapılan bir diğer değişiklik ise 'Devletin dini İslâm'dır' ifadesinin kaldırılmasıdır.⁷⁰ Bu uygulamalar Cumhuriyetin ilk yıllarında siyasi kurumların dini anlayıştan arındırılmaya çalışıldığının göstergesidir. 1961 Anayasasında Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili bir madde düzenlenmiştir: "Genel İdare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir." denilmiştir.⁷¹ 1982 anayasasında ise Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili bu madde düzenlenerek laiklik vurgusu yapılmıştır:

Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir.⁷²

1982 Anayasası Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili düzenlenen madde de laiklik vurgusu yapsa da yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. Yapılan eleştiriler, din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin ilk ve ortaokullarda zorunlu hale getirilmesinin laiklik anlayışına aykırı olduğu etrafında toplanmıştır.⁷³

⁶⁷ Sambur, "Türkiye'de Din Özgürlüğü, Laisizm ve Resmi İdeoloji", s.45.

⁶⁸ Ahmet Vedat Koçal, "Bir Hegemonya Aracı Olarak Sekülerleş(tir)me: Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Laikliğin Politik Ekonomisi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C:7, S:2, 2012, s.118.

⁶⁹ Temuçin F. Ertan, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Laiklik", *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S:39, Mayıs 2007, s.412.

⁷⁰ Ertan, "T.C. Anayasalarında Laiklik", s.411.

⁷¹ Ertan, "T.C. Anayasalarında Laiklik", s.417.

⁷² Ertan, "T.C. Anayasalarında Laiklik", s.421.

⁷³ Ertan, "T.C. Anayasalarında Laiklik", s.420.

Laikliğin Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na girişi 5 Şubat 1937 yılında olmuştur.⁷⁴ Türkiye Cumhuriyetinde laikliğin uygulanmaya başlanması hilafetin kaldırılması, Şer'iyeye ve Evkâf Vekâletinin yerine Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğünün kurulması, Tevhid-i Tedrisat Kanununun çıkarılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması gibi örnekler söz konusudur.⁷⁵

Laiklik, Cumhuriyetin kurucu partisi olan CHP'nin kitabında şu şekilde tanımlanmıştır:

Türkiye Cumhuriyeti, dinlerden ve dinlerin koyduğu naslardan değil hayatın kendinden ve onun müspet icap ve ihtiyaçlarından mülhem olarak işleyen bir devlet mekanizmasıdır. Devlet ve dünya işlerinde dinin hiçbir tesiri yoktur. İşte bu prensibe Laiklik derler...Milli ve içtimai hayatta ferdin, dinsiz, şu veya bu itikat sistemine mensup oluşu; milli ve içtimai vazifesi bakımından ne bir kusur, ne de bir fazilet sayılamaz. Türkiye'de dinin dünya işlerinden ayrı tutulduğu, Laikliğin ilan olunduğu andan itibaren hiç kimse, hiçbir ibadete icbar edilemez ve hiç kimse, vicdanının ilhamı ile kabul ettiği ibadetten men olunamaz.⁷⁶

Demokrat Parti iktidarı tek parti döneminden farklı olarak laiklik politikalarını esnetmesine karşılık Kemalist ideolojiyle paralel olarak 'irticayı' bir tehdit olarak görmüştür.⁷⁷ Demokrat Parti iktidarı döneminde 'Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun' çıkarılmıştır.⁷⁸ Gerek Cumhuriyet Halk Partisinin gerek de Demokrat Partinin iktidarı döneminde laiklik meydan gelen değişimlere rağmen korunmaya çalışılan temel ilkelerden biri olmuştur.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın varlığı laiklik açısından bir tehdit olarak görülüp eleştirilse de dini hizmetlerin birbirinden bağımsız gruplar tarafından yerine getirilmesinin kargaşaya sebep olacağı, milli birlik ve bütünlüğün bozulabileceği gerekçesiyle Başkanlık günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.⁷⁹

⁷⁴ Şayan Ulusan, "Atatürk Dönemi Din Uygulamaları (1923-1938) (Yorumlar, Eleştiriler, Değerlendirmeler)", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, C:11, Ekim 2018, s.309.

⁷⁵ Sambur, "Türkiye'de Din Özgürlüğü, Laisizm ve Resmi İdeoloji", s.45-46.

⁷⁶ Cumhuriyet Halk Partisi 15. Yıl Kitabı, s.12.

⁷⁷ Necmi Uyanık, "Demokrat Parti Dönemi Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Kurulu Kararları Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S:37, 2015, s.92.

⁷⁸ Uyanık, "DP Dönemi DİB Müşavere Kurulu Kararları Üzerine Bir Değerlendirme" s.92.

⁷⁹ Küçükcan, "Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslâm Dünyası", s.120.

4. Sekülerizm

Laiklik ve sekülerlik her ne kadar birbirinin yerine kullanılan kavramlar olsa da laikliğin din ve devlet ilişkilerine işaret eden siyasi, sekülerliğin ise birey ve toplumun doğaüstü ile olan ilişkilerine işaret eden bir kavram olduğu unutulmamalıdır.⁸⁰

Bireylerin kişisel ve toplumsal hayatlarında dinin etkisinin azalması sekülerleşme teorisi ile açıklanır.⁸¹ Sekülerleşme kavramı Protestanlık tecrübesi sonrasında kilise mallarının kamusallaştırılması ile bağlantılı olarak kullanılmıştır.⁸² Talal Asad sekülerizmi, kökenini 19. yüzyılda bulabileceğimiz Avrupa ve Amerika'da ortaya çıkan yönetsel doktrin şeklinde tanımlamıştır.⁸³ Sekülerleşmeyi ortaya çıkaran birbirinden farklı etmenler vardır. Kentleşme bu etmenlerden biridir.⁸⁴ Aynı zaman da kentleşme, aynı din mensuplarının bir arada bulunabilmesi ve kentin avantajlarını kullanabilmeleri sayesinde dini gruplara da faydalar sağlar.⁸⁵ Ortak amaçlar etrafında bir araya gelen dini gruplar kentin gelişmiş imkânlarını kullanarak daha geniş bir toplumsal tabana ulaşabilirler. Buna göre kentleşmenin sekülerleştirici bir etkisi olduğu gibi dindarlaşmaya da katkı sağladığı söylenebilir.

Sekülerizm, birçok sosyal bilim insanı tarafından eleştirilen bir teoridir. Önceleri bu teorinin hararetli savunucularından biri olan Peter Berger bunlardan biridir. Seküler teori eleştirmenlerine göre yeni dini hareketlerin artış göstermesi, bireyin anlam arayışı içerisinde olması, dinin birey ve toplum hayatında etkisini sürdürdüğünü göstermektedir.⁸⁶

Sekülerleşme- desekülerleşme Türkiye toplumunda da çokça tartışılan konulardandır. Özellikle AK PARTİ iktidarı döneminde imam- hatip okullarının artış göstermesi, Diyanet kurumunun güç kazanması, okullarda din öğretimi ile ilgili zorunlu ve seçmeli derslerin artması, sekülerizm savunucuları tarafından toplumun devlet eliyle dindarlaştırıldığı eleştirilerinin yapılmasına yol açmıştır. Cumhuriyet tarihi boyunca ise

⁸⁰ Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, s.79.

⁸¹ Peter Berger, "Sekülerizmin Gerilemesi", *Sekülerizm Sorgulanyor*, der. Ali Köse, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2002, s.13.

⁸² Furseth, Repstad, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, s.155

⁸³ Talal Asad, *Sekülerliğin Biçimleri*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Metis Yayınları, 2007, s.11.

⁸⁴ Furseth, Repstad, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, s.162.

⁸⁵ Furseth, Repstad, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, s.162.

⁸⁶ Bünyamin Solmaz, İhsan Çapçioğlu, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, Konya: Çizgi Kitabevi, Eylül 2009, s.111.

geçmişle bağın kopartılmaya başlandığı bir dizi inkılâp sonrasında Türk milliyetçiliğine geçiş sağlanmaya çalışılırken, sonraki yıllarda getirilen başörtüsü yasağı ile de devlet eliyle sekülerleşme sağlanmaya çalışılmıştır.⁸⁷ Dolayısıyla her ne kadar yönetim anlayışı toplumu belli bir noktada tutmak istese de sosyal akışkanlık bağlamında toplumun kendi yolunu çizdiği görülmektedir. Unutulmaması gereken bir diğer husus ise kentleşme, özel kanalların kurulması, teknolojinin yayılması ve teknolojiye ulaşmanın daha kolay hale gelmesi ve 2000’li yıllarda artan sosyal medya kullanımı sekülerleşmeyi arttıran olgular arasındadır.⁸⁸

5. Muhafazakârlık

Muhafazakârlık kavramı Edmund Burke ve arkadaşlarının Fransız ihtilâli döneminde ihtilâlcilerin, geleneğe karşı tepkileri neticesinde yaptıkları reformlara getirdikleri eleştirilerin kavramlaştırılmasıdır. Muhafazakârlık genellikle sosyal değişmeye karşı direnç gösterme ve geleneksel değerlere bağlılığı ifade eden bir yaklaşım olarak kullanılan bir kavramdır.⁸⁹ Muhafazakârlık ile ilgili bir diğer tanım, onun adalet, düzen, denge, ölçülülük gibi evrensel değerlere dayanan özerk bir sistem olmasıdır.⁹⁰ Din, gelenek, aile gibi kurumların korunmasını savunan, değişimde tedriciliği benimseyen, milletlerin tarihi tecrübelerinde bağımsız, jakoben bir siyaseti reddeden muhafazakârlık, modernleşme sürecinde kapitalizme karşı toplumsal ve dini kurumlarla bu kurumların ortaya çıkardığı değerleri korumaya çalışmadır.⁹¹

Muhafazakârlar, mutlak olarak korunmasını düşündükleri gelenek ve aile kurumlarından hareketle sert değişimlere karşı çıkmış, kategorik bir değişimin destekçisi olmuşlardır.⁹² Muhafazakârlık, değişimi reddetmez sadece değişimin

⁸⁷ Arslan, “Aleviliği Tanımlamak: Türkiye’de Dinin Yönetimi, Sekülerlik ve Diyanet”, s.142.

⁸⁸ Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, s. 157.

⁸⁹ Mustafa Erdoğan, “Muhafazakârlık: Ana Temalar”, *Liberal Düşünce*, S:34, 2004, s.5

⁹⁰ Selahaddin Bakan, Işıl Arpacı, “Liberal Değişim Sürecinde Değişen ve Dönüştüren Muhafazakârlık”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C:2, S:2, 2012, s.132.

⁹¹ Bakan, Arpacı, “Liberal Değişim Sürecinde Değişen ve Dönüştüren Muhafazakârlık”, s.132.

⁹² Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, s.345.

toplumun temel kurumlarını tahrip etmeden, tedrici bir anlayışla olmasını ister.⁹³ Bazı düşünürlere göre muhafazakârlık süreklilik içerisinde bir değişimi savunur.⁹⁴

Aristokrat sınıfının Fransız devrimine olan tepkileri muhafazakârlığın ilk defa ideolojik olarak yapılanmaya başladığı dönemdir.⁹⁵ Edmund Burke, muhafazakârlık kavramına, Fransız Devrimi sonrası meydana gelen olumsuzluklara karşı duruş, insanın irrasyonel yönlerinin aile, gelenek, din gibi toplumsal kurumlar sayesinde korunabileceği, devrimin getirdiği siyasi yapıya bir karşı çıkış şeklinde anlamlar yüklemiştir.⁹⁶

Muhafazakârlığın daha iyi anlaşılabilmesi için farklı toplumlarda kavramın ortaya çıkışını incelemek gerekir. Muhafazakârlık Batı toplumlarında Kıta Avrupası muhafazakârlığı ve İngiliz Muhafazakârlığı olmak üzere iki gelenek olarak var olmuştur.⁹⁷ Kıta Avrupası muhafazakârlığında Alman ve Fransız tarzı olmak üzere iki ekolden bahsedebiliriz.⁹⁸ Bu noktada Fransız muhafazakârlığının daha tepkisel olduğunu, toplumsal kurallar ve gelenek konusunda katı anlayışlara sahip olduğunu, kilise ve din ekseninde bir anlayış geliştirdiğini, bu sebeple Aydınlanma ve Fransız Devrimini reddettiğini söyleyebiliriz.⁹⁹ İngiliz Muhafazakârlığı, Kıta Avrupası muhafazakârlığı ile karşılaştırıldığında daha liberal özelliklere sahiptir.¹⁰⁰ İngiliz muhafazakârlığı için gelenekler değişimin önünde bir engel değildir ve toplumsal değerlerin seküler olması, siyasi birlik ve kanun yapıcılık (yasama) önemli öğelerdendir.¹⁰¹ Hegel'i referans alan Alman muhafazakârlığı için hiyerarşinin güçlü

⁹³ Ercan Umul, "Dünyada Değişen Muhafazakârlık Anlayışı Bağlamında Türk Siyasi Hayatında 'Muhafazakâr Demokrasi' Söylemi", *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi (II. TLÇK)*, Bursa, 2013, s.58.

⁹⁴ Umul, "Dünyada Değişen Muhafazakârlık Anlayışı Bağlamında Türk Siyasi Hayatında 'Muhafazakâr Demokrasi' Söylemi", s.56.

⁹⁵ Bakan, Arpacı, "Liberal Değişim Sürecinde Değişen ve Dönüştüren Muhafazakârlık", s.132.

⁹⁶ Umul, "Dünyada Değişen Muhafazakârlık Anlayışı Bağlamında Türk Siyasi Hayatında 'Muhafazakâr Demokrasi' Söylemi", s.55.

⁹⁷ Umul, "Dünyada Değişen Muhafazakârlık Anlayışı Bağlamında Türk Siyasi Hayatında 'Muhafazakâr Demokrasi' Söylemi", s.59.

⁹⁸ Umul, "Dünyada Değişen Muhafazakârlık Anlayışı Bağlamında Türk Siyasi Hayatında 'Muhafazakâr Demokrasi' Söylemi".

⁹⁹ Umul, "Dünyada Değişen Muhafazakârlık Anlayışı Bağlamında Türk Siyasi Hayatında 'Muhafazakâr Demokrasi' Söylemi".

¹⁰⁰ Umul, "Dünyada Değişen Muhafazakârlık Anlayışı Bağlamında Türk Siyasi Hayatında 'Muhafazakâr Demokrasi' Söylemi", s.61.

¹⁰¹ Umul, "Dünyada Değişen Muhafazakârlık Anlayışı Bağlamında Türk Siyasi Hayatında 'Muhafazakâr Demokrasi' Söylemi", s.61.

olduğu, devletin toplumun merkezinde yer aldığı bir bakış açısı söz konusudur.¹⁰² Bu yüzden Alman Muhafazakârlığı toplumda görülecek gelişmenin karakterinin, toplumun içsel dinamikleriyle gerçekleşeceğini savunur.¹⁰³

Muhafazakârlığın dönüşümü sonrası yeni muhafazakârlık kavramı, ekonomik olarak liberal bakış açısına sahip olmakla birlikte ideolojik olarak muhafazakârlığı benimsemeye çalışmıştır.¹⁰⁴ Yeni Muhafazakârlık atomize olmuş bir toplum yapısını reddederek dinin geleneksel formuna geri dönüşü savunur.¹⁰⁵ Liberal değerleri benimsemekle birlikte din, aile ve gelenek gibi değerleri de önemseyen Amerikan muhafazakârlığı yeni Muhafazakârlığın tipik bir örneğidir.¹⁰⁶ Ayrıca yeni muhafazakârlığın geleneksel muhafazakârlığa göre laik bir söyleme sahip olduğu görülmektedir.¹⁰⁷

Türkiye’de muhafazakârlık kavramının gelişimi Tanzimat Dönemi’ne kadar götürülebilir.¹⁰⁸ Batılılaşma hareketleri sonrası toplumun bu değişime verdiği tepki muhafazakârlığın ilk dönemi olarak görülür.¹⁰⁹ Savaşlarda alınan yenilgiler ve kültürel geri kalınmışlığın çözümü için batı tarzı kurumların ikame edilmesi karşısında halkın verdiği tepkiler muhafazakârlığın Türkiye toplumunda ortaya çıkışını sağlamıştır.¹¹⁰ Muhafazakârlık kavramının Türkiye’deki kullanımı geleneklere bağlı bulunma ve dindarlığa işaret ederken Batı’da muhafazakârlık kavramı toplumsal kurumların işleyişinde radikal değişimlere karşı olan, toplumdaki sınıf farklılıklarının devam etmesini destekleyen siyasi ideoloji şeklinde tanımlanmıştır.¹¹¹ Batı Muhafazakârlığının

¹⁰² Umul, “Dünyada Değişen Muhafazakârlık Anlayışı Bağlamında Türk Siyasi Hayatında ‘Muhafazakâr Demokrasi’ Söylemi”, s.59.

¹⁰³ Umul, “Dünyada Değişen Muhafazakârlık Anlayışı Bağlamında Türk Siyasi Hayatında ‘Muhafazakâr Demokrasi’ Söylemi”

¹⁰⁴ Umul, “Dünyada Değişen Muhafazakârlık Anlayışı Bağlamında Türk Siyasi Hayatında ‘Muhafazakâr Demokrasi’ Söylemi”, s.61.

¹⁰⁵ Umul, “Dünyada Değişen Muhafazakârlık Anlayışı Bağlamında Türk Siyasi Hayatında ‘Muhafazakâr Demokrasi’ Söylemi”.

¹⁰⁶ Umul, “Dünyada Değişen Muhafazakârlık Anlayışı Bağlamında Türk Siyasi Hayatında ‘Muhafazakâr Demokrasi’ Söylemi”, s.62.

¹⁰⁷ Umul, “Dünyada Değişen Muhafazakârlık Anlayışı Bağlamında Türk Siyasi Hayatında ‘Muhafazakâr Demokrasi’ Söylemi”.

¹⁰⁸ Bakan, Arpacı, “Liberal Değişim Sürecinde Değişen ve Dönüştüren Muhafazakârlık”, s.134.

¹⁰⁹ Koçal, “Bir Hegemonya Aracı Olarak Sekülerleş(tir)me: Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye’de Laikliğin Politik Ekonomisi”, s.22

¹¹⁰ Bakan, Arpacı, “Liberal Değişim Sürecinde Değişen ve Dönüştüren Muhafazakârlık”, s.134.

¹¹¹ Murat Sezik, “Muhafazakâr Siyaset İdeolojisi ve Türkiye’de Muhafazakârlık”, *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi*, S:5-6, 2001, s.7.

aksine Türkiye muhafazakârlığı siyasi karakter ortaya koymaktan ziyade ahlakî ve kurumsal değerleri koruma çabasında olmuştur.¹¹²Türkiye’de muhafazakârlık anlayışı kültürel, İslâmcı, milliyetçi ve devletçi başlıkları altında incelenebilir.¹¹³

Türkiye muhafazakârlığında, 1950- 1970 arası sosyal ve kültürel bir kimlik inşasına çalışılan bir süreçken, 1970’ten günümüze kadar ise kavram, siyasi bir kimlik kazanmıştır.¹¹⁴ Türk toplumunda muhafazakârlığın otoriter bir hal almasında muhafazakâr düşünürlerin kendilerini Türk yönetim geleneğine dayandırmasının etkisi vardır.¹¹⁵ Daha çok tekke, dergâh gibi dini kurumlarda varlık gösteren muhafazakârlık 1950’li yıllara kadar devletin bürokratik baskısı ve arkasına aldığı medya gücü sayesinde gerçek bir örgütlenme gösterememiştir.¹¹⁶

Literatüre ılımlı İslâm olarak geçen ve aslında liberal muhafazakârlık olarak isimlendirilebilecek olan güncel muhafazakârlık tipinde ulusal, ve uluslararası sosyoekonomik gelişmeler ışığında dinsel inanç yeniden yorumlanmaya çalışılmıştır.¹¹⁷ 24 Ocak 1980 yılında ekonominin liberalleşmesi yolunda alınan kararlar, Türk- İslâm sentezi olarak da adlandırılabilir Türk muhafazakârlığına alan sağlamıştır.¹¹⁸ Siyasi partilerin muhafazakârlığı söz konusu olduğunda darbelerle sık sık bölünme yaşayan Türkiye siyasetinde, Milli Görüş hareketinin milli ve manevi değerlere yaptığı vurgu üzerinden siyaset biçiminin muhafazakâr olduğunu söyleyebiliriz.¹¹⁹ Yine ANAP iktidarı, muhafazakâr anlayışın Türkiye siyasetinde devam etmesini sağlayan bir diğer aktördür.¹²⁰ Aynı zamanda 11 Eylül saldırılarından sonra Türkiye’de ve diğer İslâm

¹¹² Umul, “Dünyada Değişen Muhafazakârlık Anlayışı Bağlamında Türk Siyasi Hayatında ‘Muhafazakâr Demokrasi’ Söylemi”, s.65.

¹¹³ Umul, “Dünyada Değişen Muhafazakârlık Anlayışı Bağlamında Türk Siyasi Hayatında ‘Muhafazakâr Demokrasi’ Söylemi”, s.65.

¹¹⁴ Koçal, “Bir Hegemonya Aracı Olarak Sekülerleş(tir)me: Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye’de Laikliğin Politik Ekonomisi”, s. 327.

¹¹⁵ Hasan Hüseyin Akkaş, “Türk Modernleşme Tarihinde Muhafazakâr Siyasi Düşünce”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:3, S:2, 2001, s.6.

¹¹⁶ Koçal, “Bir Hegemonya Aracı Olarak Sekülerleş(tir)me: Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye’de Laikliğin Politik Ekonomisi”, s.326.

¹¹⁷ Koçal, “Bir Hegemonya Aracı Olarak Sekülerleş(tir)me: Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye’de Laikliğin Politik Ekonomisi”, s.328.

¹¹⁸ Koçal, “Bir Hegemonya Aracı Olarak Sekülerleş(tir)me: Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye’de Laikliğin Politik Ekonomisi”, s.327.

¹¹⁹ Umul, “Dünyada Değişen Muhafazakârlık Anlayışı Bağlamında Türk Siyasi Hayatında ‘Muhafazakâr Demokrasi’ Söylemi”, s.64.

¹²⁰ Umul, “Dünyada Değişen Muhafazakârlık Anlayışı Bağlamında Türk Siyasi Hayatında ‘Muhafazakâr Demokrasi’ Söylemi”, s.65.

lkelerinde dinin liberal yorumlarının yapılması, yaşanan 28 Şubat süreci ve Türkiye siyasetinden siyasal İşlm'in tasfiyesi 'muhafazakâr demokrat' sınıfı için iktidar olma yolunda koşulların ortaya çıkmasını sağlamıştır.¹²¹

Mevcut iktidar partisine g verenler, Anadolu'da güçlenmeye başlayan ve 'yeşil sermaye' olarak adlandırılan dini duyarlılığa sahip ekonomik aktörlerdir.¹²² Milli Görüş geleneğinin içerisinden ayrılan ve kendilerini yenilikçi olarak tanımlayan AK Parti, 2002 yılında yapılan genel seçimlerin ardından muhafazakâr demokrat olduklarını ifade ederek yeni bir muhafazakârlık anlayışına kapı aralamıştır.¹²³ Ayrıca Batılı değerleri benimseyen tavrı¹²⁴ ile de AK Parti'nin Milli Görüş hareketine değil de ANAP iktidarının muhafazakârlık anlayışına daha yakın olduğu çıkarımında bulunabiliriz.

¹²¹ Koçal, "Bir Hegemonya Aracı Olarak Sekülerleş(tir)me: Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Laikliğin Politik Ekonomisi", s.328.

¹²² Koçal, "Bir Hegemonya Aracı Olarak Sekülerleş(tir)me: Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Laikliğin Politik Ekonomisi", s.326.

¹²³ Umul, "Dünyada Değişen Muhafazakârlık Anlayışı Bağlamında Türk Siyasi Hayatında 'Muhafazakâr Demokrasi' Söylemi", s.67.

¹²⁴ Umul, "Dünyada Değişen Muhafazakârlık Anlayışı Bağlamında Türk Siyasi Hayatında 'Muhafazakâr Demokrasi' Söylemi".

I. BÖLÜM

SOSYOKÜLTÜREL VE POLİTİK KARARLAR

Din ve devlet ilişkileri Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar sıcaklığını yitirmeyen bir tartışma konusudur. Modern Türkiye Cumhuriyeti dini referans alan bir devlet yönetimi yerine, dinin toplumsal olgu olarak gerçekliğini kabul etmiş ve bu bağlamda dinin toplum üzerindeki etkisini, varoluşunu temellendirmeye yardımcı bir etken olarak görmüştür. Dolayısıyla Osmanlı Devletinde görülenin aksine dini kurumların siyaset alanı üzerindeki etkilerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu amaca ulaşmak birdenbire mümkün olamayacağından tedrici bir yöntem izlenmiştir. Öncelikle birincil amaçlar belirlenmiş, bunlar gerçekleştirildikten sonra da kurucu kadro, ideolojisine uygun bir şekilde inkılâplar uygulamaya koymuştur.

1918-1922 yılındaki temel amaç, bağımsızlık olduğundan mevcut kurumlarla herhangi bir çatışmaya girilmediği gibi bağımsızlığın kazanılması yolunda bu kurumlardan faydalanılmıştır.¹²⁵ Meclis, işgal yıllarında meydana gelen gelişmelerden halkın haberdar edilmesi ve işgale karşı dua edilmesi noktasında Şer'iyye ve Evkâf Vekâletine bağlı müftülerden yardım istenilmesini tartışmıştır.¹²⁶ Bu durum savaş koşullarında devletin sahip olduğu bütün imkânların herhangi bir ideolojik farklılık gözetilmeden etkin bir şekilde kullanılmaya çalışıldığının göstergesidir.

Cumhuriyetin ilan edilmesi ile birlikte milli egemenliğin güçlenmesi ve halifelik makamının siyasetten uzak durması sağlanmaya çalışılmıştır.¹²⁷ 1 Kasım 1922 yılında saltanatın kaldırılmasıyla Osmanlı hanedanlığı tarafından yürütülen halifelik görevinin

¹²⁵ Ayşe Yanardağ, *Atatürk Devrimleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı (1924-1938)*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2012, s.23.

¹²⁶ Yanardağ, *Atatürk Devrimleri ve DİB (1924-1938)*, s.76.

¹²⁷ Yanardağ, *Atatürk Devrimleri ve DİB (1924-1938)*, s.90.

meclis tarafından ilmî ve ahlakî olarak bu görevi yapabilecek kişiye verilmesine karar verilmiştir.¹²⁸ Halifeliğin kaldırılmasından sonra ise TBMM aynı zamanda şer'î kuralları uygulamakla görevli kılınmıştır.¹²⁹ Bu uygulama 1928 yılına kadar devam etmiş fakat yapılan kanuni değişiklikle devletin dininin İslâm olduğu ibaresi Anayasadan çıkarılırken TBMM'nin şer'î kuralları uygulama sorumluluğu da kaldırılmıştır.¹³⁰ Yapılan bir diğer değişiklik ise Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti'nin kurulmasıdır.* Şeyhülislâmlık makamından sonra kurulan Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti, 1920 yılından 1924 yılına kadar varlığını sürdürmüştür.¹³¹ 1924 yılında ise Başbakanlığa bağlı bir birim olarak Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştur.¹³²

1924 yılında kurulan Diyanet İşleri Reisliği, 1950 yılında çıkarılan bir kanunla Diyanet İşleri Başkanlığına dönüştürülmüştür.¹³³ Kurumun idari alan içindeki görev ve sorumlulukları: "İslam dininin itikat ve ibadet alanıyla ilgili işleri yürütmek ve dini kurumları idare etmek" olarak belirtilmiştir.¹³⁴ 1931 yılında yapılan bir düzenlemeyle Diyanet'in görev ve yetkileri hutbe ve vaaz metinlerini kontrol etmek olarak sınırlandırılmıştır.¹³⁵ 1950 yılında yapılan bir değişiklik ile daha önce Evkâf Umum Müdürlüğü'ne devredilen cami ve mescitlerin idaresi ile cami görevlileri kadroları yeniden Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sorumluluğuna verilmiştir.¹³⁶ 1961 Anayasası Diyanet İşleri Başkanlığı'nı genel idare içinde yer vererek Anayasal bir kurum olarak tanımlarken, 1965 yılında Diyanet'in görevi 'İslam dininin inançları, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak, ibadet yerlerini yönetmek' olarak ifade edilmiştir.¹³⁷ 1978 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'na tahsis edilen Din Hizmetleri Müşavirliği kadrosu sayesinde kurum yurtdışında da

¹²⁸ Yanardağ, *Atatürk Devrimleri ve DİB (1924-1938)*, s.88.

¹²⁹ İştâ B. Tarhanlı, *Laik Türkiye Devletinde Diyanet İşleri Başkanlığı*, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992, s.4.

¹³⁰ Tarhanlı, *Laik Türkiye Devletinde DİB*, s.5.

* Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti Ankara Hükümeti tarafından kurulmuştur. Aynı tarihlerde ise İstanbul'da Şeyhülislâmlık kurumu varlığını devam ettirmektedir. Son Şeyhülislâm Medeni Mehmet Nuri 1922 yılına kadar görevini sürdürmüştür.

¹³¹ Hasan Yavuzer, *Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)*, (Doktora Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s.52.

¹³² Yavuzer, *Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi (DİB Örneği)*, s.78.

¹³³ Yavuzer, *Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi (DİB Örneği)*, s.56.

¹³⁴ Halil İbrahim Erdin, *John Locke'un Perspektifinden Türkiye'de Devlet-Din İlişkisi ve Diyanet İşleri Başkanlığı*, (Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2005, s.34.

¹³⁵ Erdin, *John Locke'un Perspektifinden Türkiye'de Devlet-Din İlişkisi ve DİB*, s.34-35.

¹³⁶ Erdin, *John Locke'un Perspektifinden Türkiye'de Devlet-Din İlişkisi ve DİB*, s.35.

¹³⁷ Erdin, *John Locke'un Perspektifinden Türkiye'de Devlet-Din İlişkisi ve DİB*, s.35.

teşkilatlanabilmiştir.¹³⁸1982 Anayasası'nda ise kurumun görev tanımı için 'genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirir' ifadelerine yer verilmiştir.¹³⁹2010 yılında yapılan yeni düzenlemeyle kurum müsteşarlık seviyesine yükseltilmiştir.¹⁴⁰

Diyanet İşleri Başkanlığı işlevsel olarak incelendiğinde 1924-1965 yılları arasında 'İslâm'ın inanç ve ibadet işlerini yürütme ve dini kurumları yönetme' işlevlerine sahipken 1965-1982 yıllarında önceki işlevine ek olarak 'halkı din konusunda aydınlatma', 1982 yılından sonra ise 'toplumsal dayanışmayı ve bütünleşmeyi sağlama' sorumluluğu vardır.¹⁴¹

Diyanet İşleri Başkanlığı görev ve sorumluluklarını yerine getirirken İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarına bağlı kalma ve cumhuriyetin kuruluş ilkelerine, kamusal bir kurum olmanın gereklerine, laikliğe bağlı olma arasındaki dengeyi kurmak ve toplumsal dayanışma ve bütünlüğü meydana getirmek durumundadır.¹⁴²Diyanet İşleri Başkanlığı, kurulduğu tarihten itibaren günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Bu bölümde Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde yer alan Din İşleri Yüksek Kurulu'na İnkılâplar, dini grup ve cemaatler, Alevilik- Bektaşılık ile ilgili sorular sorular ve cevaplar incelenecektir.

A. İNKILÂPLAR VE DİN GÖREVLİLERİ

İnkılâplar başlığı altında bu bölümde harf devrimi, ezanın Türkçeleştirilmesi, Türkçe ibadet ele alınacaktır. Buna göre bu inkılâpların teorik temeli nedir? Diyanet İşleri Başkanlığı ile inkılâplar arasında nasıl bir ilişki söz konusudur? Kurul kararlarına bu inkılâpların yansımaları nasıl olmuştur? Bu bölümde yukarıda verilen sorular cevaplanmaya çalışılacaktır.

¹³⁸ Erdin, *John Locke'un Perspektifinden Türkiye'de Devlet-Din İlişkisi ve DİB*, s.35.

¹³⁹ Erdin, *John Locke'un Perspektifinden Türkiye'de Devlet-Din İlişkisi ve DİB*, s.35.

¹⁴⁰ Erdin, *John Locke'un Perspektifinden Türkiye'de Devlet-Din İlişkisi ve DİB*, s.35.

¹⁴¹ Mustafa Çuhadar, *Ulusal Basında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Temsili: Kürtaj ve Cemevi Haberleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s.153.

¹⁴² Çuhadar, *Ulusal Basında DİB'nin Temsili: Kürtaj ve Cemevi Haberleri*, s.153.

Türkiye Cumhuriyeti batılı anlayışa uygun modern bir tarzda kurulmuş¹⁴³sonrasında bu anlayışa uygun olarak bir dizi inkılâp gerçekleştirilmiştir. Bu inkılâpların teorik temelini meşrutiyete kadar götürmek mümkündür. Zira Meşrutiyet Dönemi Türk aydını açısından toplumsal, siyasi ve ekonomik alanlarda geleneğin değil modern olanın öncelenmeye başlandığı bir zamana işaret eder.¹⁴⁴ Cumhuriyet Dönemi ile meşrutiyette gerçekleştirilen değişimler arasında kurulabilecek bir diğer benzerlik bu değişimlerin devlet eliyle gerçekleştirilmeye çalışılmasıdır.¹⁴⁵ Devlet mevcut kurumları reforme ederek ya da yenilerini kurarak bir değişime gitmiştir. Bu noktada devletin değişiklik yaptığı alanlarda halkın herhangi bir değişiklik talebi söz konusu değildir.

Cumhuriyet döneminde yapılan devrimlerin niteliğinin ‘milli Müslümanlık’ ya da ‘İslam’ın Türkleştirilmesi olduğu yorumu yapılabilir.¹⁴⁶Cumhuriyetin kurucu partisi CHP’nin milliyetçilik konusundaki resmi görüşü 1938 yılındaki şu ifadelerle ortaya koyulmuştur:

Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde Türk dili ile konuşan, Türk kültürü ile yetişen, Türk ülküsünü benimseyen her vatandaş hangi din ve menşeden olursa olsun Türk’tür. (...) Yeni Türk milliyetçiliğine göre, Türk milleti büyük insanlık ailesinin yüksek ve şerefli bir uzvudur. Bu itibarla bütün insanlığı sever ve milli menfaatine ilişilmedikçe başka milletlere karşı düşmanlık beslemez ve telkin etmez¹⁴⁷

Bu ifadelerden anlaşıldığına göre misak-ı milli sınırları içerisinde dil ve kültür birliği temel alınmış, farklı dini grupların Türkçe konuştukları ve Türk ülküsüne sahip oldukları sürece Türk kabul edilecekleri ifade edilmiştir. Kurucu partinin bu tanımından hareketle Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen devrimlerin temel motivasyonlarından birisinin milliyetçilik olduğunu söyleyebiliriz.

Cumhuriyet döneminin en tartışmalı inkılâpları Türkçe ibadet ilgili yapılan değişiklikler ve harf inkılâbıdır. Yapılan bu inkılâplar ise sadece Cumhuriyet

¹⁴³ Hidayet Aydar, “Türklerde Anadilde İbadet Meselesi –Cumhuriyet Dönemi–”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:15, 2007, s.72.

¹⁴⁴ Taner Aslan, “İkinci Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyet’e Tesirleri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:21, Ağustos 2008, s.354.

¹⁴⁵ Aslan, “İkinci Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyet’e Tesirleri”, s.355.

¹⁴⁶ Ahmet İşler, “Demokrat Parti Döneminde Dinde Reform Tartışmaları: Müslüman Sesi Dergisi Örneği”, *İçtimaiyyat Sosyal Bilimler Dergisi*, C:2, S:2, 2018, s:53.

¹⁴⁷ Hakkı Uyar, “Atatürk Dönemi İç Politikası (1920-1938)”, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, edit.: Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu, 3.b., Ankara: Anı Yayıncılık, 2011, s.8.

döneminde gündeme getirilmemiş, Tanzimat dönemi aydınları tarafından da benzer tartışmalar yürütülmüştür. Ali Suavi gibi Tanzimat dönemi aydınları, Türkçe ibadeti savunurken¹⁴⁸ özellikle II. Meşrutiyet sonrasında halkın anlayabileceği ve dönemin ihtiyaçlarına uygun şekilde hutbelerin düzenlenmesi gibi konular aydınlar tarafından tartışılmıştır.¹⁴⁹Türkçe ezan ile ilgili ise Ziya Gökalp'in 1918'de bir dergide yayımlanan şiiri, devrimlerin teorik temelini Cumhuriyet öncesine götürülebileceğini gösterir:

Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur,
Köylü anlar manasını namazdaki duanın.
Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur,
Küçük büyük herkes anlar buyruğunu Hüda'nın.
Ey Türkoğlu işte orasıdır senin vatanın!¹⁵⁰

Gökalp'in şiirinden de anlaşıldığı gibi Cumhuriyet devri inkılâpları tarihi bir süreklilik içerisinde Tanzimat dönemi ve sonrasında tartışılmış, birçok aydın tarafından bir talep olarak dile getirilmiştir. Fakat Türkçe ibadet ile ilgili çalışmalar her ne kadar Tanzimat ve II. Meşrutiyet döneminde gündeme getirilse de dönemin koşullarının uygun olmadığı gerekçesiyle uygulamaya geçirilmemiştir.¹⁵¹

Bir diğer önemli değişiklik olan harf devrimi ile ilgili tartışmalar da yine Tanzimat aydınları tarafından tartışılan konular arasındadır.¹⁵² Tanzimat dönemi aydınları halkı aydınlatmak amacıyla basın-yayın faaliyetlerine önem vermişlerdir. Bu durum da başta dil olmak üzere eğitim, okuma- yazma gibi kavramlardaki sorunların tartışmaya açılmasına sebep olmuştur.¹⁵³Matbaanın Osmanlı Devletinde kullanılmaya başlanması, Arap harfleri ile kitap basımının zor olduğu, büyük küçük harf ayrımının yapılamaması, yeterli sesli harflerin olmadığı düşüncesiyle Arap alfabesinin kullanımının okuma-yazma ve kültürel faaliyetlerin gelişmesinde yeterli olmadığı tartışmaya

¹⁴⁸ Oya Gözel Durmaz, "1908 Sonrası Dinde Reformun Bir Adımı Olarak Türkçe Hutbe Tartışmaları", *Kebikeç Dergisi*, S:43, 2017, s.126.

¹⁴⁹ Durmaz, "1908 Sonrası Dinde Reformun Bir Adımı Olarak Türkçe Hutbe Tartışmaları", s.128.

¹⁵⁰ Ulusan, "Atatürk Dönemi Din Uygulamaları (1923-1938) (Yorumlar, Eleştiriler, Değerlendirmeler)", s.308.

¹⁵¹ Ali Dikici, "İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Araştırmaları Dergisi*, S:10, 2006, s.78.

¹⁵² Aslan, "İkinci Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyet'e Tesirleri", s.359.

¹⁵³ Neriman Tongul, "Türk Harf İnkılâbı", *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Mayıs-Kasım 2004, s.105.

açılmıştır.¹⁵⁴ Meşrutiyet döneminde yazı dilinin anlaşılır olması için çalışmalar yapılmıştır, bu çalışmaların zihinsel arka planında ise dilin millileştirilmesi düşüncesi vardır.¹⁵⁵ 1860'lı yıllarda tartışılmasına rağmen 1928 yılında harf inkılabının gerçekleştirilebilmesinin sebebi harf inkılabının da laiklik uygulamalarından bağımsız düşünülmemesidir.¹⁵⁶

Yeni devlette dini anlamda yapılan ilk yenilik Kur'an-ı Kerim'in Türkçeleştirilmesidir.¹⁵⁷ Kur'an-ı Kerim Mehmet Akif Ersoy tarafından Türkçeye çevrilirken Kur'an-ı Kerim'in tefsiri de Muhammed Hamdi Yazır tarafından hazırlanmış, hadis kitabı olan *Sahih-i Buhari* de Ahmet Naim Efendi tarafından Türkçeye çevrilmiştir.¹⁵⁸

Yapılan bir diğer yenilik ise Latin alfabesine geçiştir.¹⁵⁹ Latin harflerinin kabul edilmesi ile Türkiye Cumhuriyeti ile diğer Müslüman devletler arasında kültürel bağ kopartılmıştır. 1922 yılında Azerbaycan hükümetinin Latin harflerini kabul etmesi Türkiye'de de alfabeyle ilgili tartışmaları tekrar gündeme getirmiştir.¹⁶⁰ İlerleme için Latin alfabesine geçilmesi gerektiğini savunanlar ile mevcut durumun korunmasını isteyenler arasında yapılan yoğun tartışmalar neticesinde 3 Kasım 1928 tarihinde Latin harfleri kabul edilmiştir.¹⁶¹

Türkçe ibadet ile ilgili Cumhuriyetin ilk yıllarında dikkat çeken bir olay Göztepe Camii imamının bir Cuma namazı sırasında bütün ayet ve hadisleri Türkçe okuması ve sonrasında namazı da bütün bölümleriyle Türkçe kıldırmasıdır.¹⁶²Yapılan şikâyetler üzerine dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi tarafından Camii imamı görevinden alınır.¹⁶³ Aynı şekilde başka bir din görevlisinin de namazları Türkçe kıldırma teşebbüsü üzerine Rıfat Börekçi bir açıklama yaparak Türkçe kılınan

¹⁵⁴ Tongul, "Türk Harf İnkılabı", s.106.

¹⁵⁵ Tongul, "Türk Harf İnkılabı", s.109.

¹⁵⁶ Tongul, "Türk Harf İnkılabı", s.117.

¹⁵⁷ Hidayet Aydar, "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi -Cumhuriyet Dönemi-", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:15, 2007, s.74.

¹⁵⁸ Aydar, "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi -Cumhuriyet Dönemi-", s.76.

¹⁵⁹ Aydar, "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi -Cumhuriyet Dönemi-", s.74.

¹⁶⁰ Selami Kılıç, "Türkiye'de Latin harfleri Meselesi(1908-1928)", *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C:2, S:7, s.557.

¹⁶¹ Kılıç, "Türkiye'de Latin harfleri Meselesi(1908-1928)", s.572.

¹⁶² Aydar, "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi -Cumhuriyet Dönemi-", s.77.

¹⁶³ Aydar, "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi -Cumhuriyet Dönemi-", s.78.

namazların sahih olmayacağını ifade eder.¹⁶⁴Konuyla ilgili İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden bir komisyon tarafından dinde reform ve yenilik üzerine bir rapor hazırlanarak 1928 yılında yayınlanır.¹⁶⁵Raporda dikkat çeken maddelerden bazıları; ibadet dilinin Türkçe olması, camilere müzik aletlerinin konulması, camilere ayakkabı ile girilebileceği şeklindedir.¹⁶⁶ İlahiyat Fakültesinde din ihtisası yapmış akademisyenler tarafından devrimleri destekleyici nitelikte bir raporun hazırlanması Mustafa Kemal Atatürk'ün devrimlerin tabana yayılması konusunda din adamlarından destek almaya çalıştığını gösterir.

1932 yılı Türkiye Cumhuriyetinde dinde yenilik hareketlerinin hız kazandığı yıldır. Nitekim bu yılda Süleymaniye camiiinde Cuma namazı hutbesi Türkçe verilirken yine bu yılda ezan Türkçe olarak okunmuştur.¹⁶⁷1933 yılında dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi tarafından din görevlilerine gönderilen yazıyla salât ve selâmın da Türkçe okunmasına geçilir.¹⁶⁸ Türkçe ibadet ile ilgili talepler yıllar geçtikçe devam etmiştir. Türkçe ezan uygulaması ilk olarak 1932 yılında yapılmıştır.¹⁶⁹Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan gönderilen genelge ile ezan ile kametin Türkçe okunması, 18 Temmuz 1932 yılında meydana gelmiştir.¹⁷⁰Ezan, kamet, tekbirlerin yanında ölüm haberini belirten salalar da Türkçe okunmaya başlanmış fakat ölüm haberinin insanlarda meydana getirdiği üzüntü gerekçesiyle Diyanet İşleri Başkanlığı 1937 yılında yayınladığı yazı ile salanın Türkçe okunması uygulamasına son vermiştir.¹⁷¹1941 yılı itibariyle de Arapça ezan ve kamet okumak Anayasanın 526. maddesi ile suç olarak kabul edilmiş ve ezanı Arapça aslından okuyanlar üç aya kadar hapis ve iki yüz liraya kadar para cezası ile cezalandırılmıştır¹⁷² Bu durum 1950 yılına kadar devam etmiş ve

¹⁶⁴ Aydar, “Türklerde Anadilde İbadet Meselesi -Cumhuriyet Dönemi-”, s.81.

¹⁶⁵ Aydar, “Türklerde Anadilde İbadet Meselesi -Cumhuriyet Dönemi-”, s.82.

¹⁶⁶ Aydar, “Türklerde Anadilde İbadet Meselesi -Cumhuriyet Dönemi-”, s.82.

¹⁶⁷ Aydar, “Türklerde Anadilde İbadet Meselesi -Cumhuriyet Dönemi-”,s.89-90.

¹⁶⁸ Aydar, “Türklerde Anadilde İbadet Meselesi -Cumhuriyet Dönemi-”,s.92.

¹⁶⁹ Ulsan, “Atatürk Dönemi Din Uygulamaları (1923-1938) (Yorumlar, Eleştiriler, Değerlendirmeler)”, s.311.

¹⁷⁰ Ulsan, “Atatürk Dönemi Din Uygulamaları (1923-1938) (Yorumlar, Eleştiriler, Değerlendirmeler)”.

¹⁷¹ Ulsan, “Atatürk Dönemi Din Uygulamaları (1923-1938) (Yorumlar, Eleştiriler, Değerlendirmeler)”, s.312.

¹⁷² Eyüp Şimşek, “Çok Partili Dönemde Yeniden Din Eğitimi ve Öğretimine Geçiş (1946-1960)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S:49, 2013, s.396.

16 Haziran 1950 tarihinde kabul edilen kanunla ezanın Arapça okunması uygulaması geri getirilmiştir.¹⁷³

Türkçe ibadet tartışmaları sadece inkılâpların yoğun olarak yapıldığı dönemde değil sonrasında var olmaya devam etmiştir. Örneğin 1959 yılında dönemin Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırlıoğlu yaptığı açıklamada Türkçe ibadetin olmayacağını ifade etmiştir.¹⁷⁴ 1997 tarihli Milli Güvenlik Kurulu ise Türkçe ibadet ile ilgili Diyanet İşleri Başkanlığından görüş bildirmesini ister, Başkanlık da Türkçe ibadetin caiz olmadığı yönünde bir rapor hazırlar.¹⁷⁵

Türkçe ezan, inkılâplar arasında halktan açık bir şekilde tepki gören uygulamadır. Ezanın Türkçe okunmasına ilk tepki Bursa'da 1933 yılında meydana gelmiştir.¹⁷⁶ Ulu Cami vaizinin konuşmalarından sonra valiliğin önüne gelen kalabalık Türkçe ezan uygulamasını protesto etmiş, olaylar ise güvenlik güçleri tarafından bastırılmıştır.¹⁷⁷ Arapça ezanın yasaklanması konusunda kitlesel bir tavır sergileyen grup ise Ticanilerdir.¹⁷⁸ Ticaniler halka açık yerlerde, devlet görevlilerinin bulunduğu noktalarda Arapça ezan okuyarak bu uygulamayı protesto etmişlerdir.¹⁷⁹ Grubun gerçekleştirdiği en ses getirici olay ise Meclis Genel Kurulunda dinleyici bölümünden iki kişinin ayağa kalkarak Arapça ezan okumasıdır.¹⁸⁰ Türkçe ezan uygulamasına yönelik yapılan bir diğer protesto biçimi ise ezanın çocuk ya da akli dengesi bozuk kişilere okutularak konuyla ilgili ceza alınmasının önüne geçmektir.¹⁸¹ Cumhuriyetin kurucu kadroları ise Türkçe ibadet konusunda son derece kararlı davranmış ve ibadetlerde Arapça okuyanlara kanunlarda geçen cezaları uygulamışlardır.¹⁸²

¹⁷³ Şimşek, “Çok Partili Dönemde Yeniden Din Eğitimi ve Öğretimine Geçiş (1946-1960)”, s.406.

¹⁷⁴ Aydar, “Türklerde Anadilde İbadet Meselesi -Cumhuriyet Dönemi-”, s.101.

¹⁷⁵ Aydar, “Türklerde Anadilde İbadet Meselesi -Cumhuriyet Dönemi-”, s.96.

¹⁷⁶ Ali Dikici, “Millî Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 42, Kasım 2008, s.170.

¹⁷⁷ Dikici, “Millî Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları”, s.170.

¹⁷⁸ Dikici, “Millî Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları”, s.173.

¹⁷⁹ Dikici, “Millî Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları”, s.173.

¹⁸⁰ Dikici, “Millî Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları”, s.174.

¹⁸¹ Ali Dikici, “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler”, *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Araştırmaları Dergisi*, S:10, 2006, s.92.

¹⁸² Dikici, İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler”, s.170.

İnkılâplar bu şekilde bir süreç geçirmişken Diyanet İşleri Başkanlığı'nın söz konusu inkılâplarla ilişkileri kurul kararlarından takip edilebilir. 1936 yılında kurulun yeni yazı ile ilgili almış olduğu kararda şu ifadelere yer verilmiştir:

...Yeni Türk yazısını bilmeyen...imamlık vazifesini yapmaları kanunen caiz olmayacağından dolayı ilçe baylıkça bütün köy imamlarının vazifesine nihayet verildiği ve bu yıl ilçe merkezinde yeni bir mekteb ihdas edildiği, ve bundan böyle vukubulan cenazelerin teçhiz ve tekfinlerini yapacak kimse kalmayup bil, akis şimdi köylerde vaki olan cenazeler günlerce yerde kaldığı...¹⁸³

Kurulun vermiş olduğu bu karara göre yeni yazı bilmeyenlerin imamlık yapması 'kanunen' caiz değildir. Ama kurul imamların vazifesini:

Köy imamının vazifesi namaz kıldırmaaktır. evvel emirde kendilerinde aranılacak evsaf imamet şartını haiz olub olmamalarıdır. Binaen aleyh bu gibi şartın aranması zaruri olacağına cevaben iş,arı lüzumu tezekkür kılındı.¹⁸⁴

ifadeleriyle namaz kılmayı bilme olarak sınırlandırmıştır. Buna rağmen Kurulun 'yeni yazıyı bilmeyenlerin imameti hakkında' başlığını taşıyan bu karar genç cumhuriyetin harf inkılâbının halk tarafından benimsemesini istemesi ve bunun için de mevcut kurumlardan yararlanmaya çalışması ile açıklanabilir.

Din İşleri Yüksek Kurulu'nun 1939 yılında verdiği bir kararda kaymakamlık tarafından din görevlilerine sınav yapılmak istenmiş, gerekçe olarak da yeni yazının bilinmemesi ve ilmi yeterliliğe sahip olunmaması gösterilmiştir. Kurul ise kararında din görevlilerin asıl vazifelerinin namaz kıldırma olduğunu, eğer bu bilgiye sahiplerse görevi devam ettirebilecekleri ifadelerini kullanmışlardır.¹⁸⁵Yaklaşık üç yıllık bir süreçte kurul, birbirinden farklı kararlar vermiştir. Konu ile ilgili 1942 yılında Afyon müftülüğünden sorulan bir soruya karşılık verilen bir kararın metni şu şekildedir:

Köy imamlarının esas vazifeleri camilerde namaz kıldırmaaktan ve dini vezaifi görmekten ibaret olup vezaifi asliyelerini ifaya kudretleri kafi bulunduğu müftilikce sabit olduğu takdirde bu gibi zaruretler karşısında vazifeleri muattal kalmaması için alelusul imamete kabul edilip buyrultu verilmesi ve bilmediklerini öğrenmeleri hususunda kendilerine tenbihatı lazime icrasile müsaid mölet verilmesi muvafık...¹⁸⁶

¹⁸³ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1936, 49.

¹⁸⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1939, 592.

¹⁸⁵ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1939, 107.

¹⁸⁶ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1942, 119.

Bu noktada 1936 yılında verilen kararın, dönemin şartları içerisinde değerlendirildiğinde inkılâpların yerleşmesi konusunda kurulun destekleyici olduğunu, sonraki yıllarda ise kurulun buna artık ihtiyaç duymadığını söyleyebiliriz.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Diyanet'e gelen soru başlıklardan birisi de Arapça ezan ve sala okunması hakkındadır.

1945 yılında verilen bir kararın metni şu şekildedir:

...Bu salaların okunmamasını Diyanet İşleri Reisliği 15/4/937 tarihinde tamim etmiştir. Bundan maksat Cenaze salasının dini bir mahz olmadığını bildirmektedir. Eğer çevre halkını haberdar edecek ameli bir usul yoksa ve halk bu mahalli örften faydalanıyorsa mahalli örfte riyaette dini bir mahzur yoktur. Layık devlet prensipleri dini umura riyaette mevzuatta aykırı olmayan dini örfleri idamede halkın vicdanını hür bırakmıştır...¹⁸⁷

Bu karara göre cenaze salası dini bir emir değil, bir gelenektir. Arapça okunup okunmamasında da herhangi bir mahzur yoktur. Ayrıca cenaze salasının okunmaması yönünde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1937 yılındaki genelgesi hatırlatılmıştır.

Teşrik tekbirinin Arapça okunup okunmayacağı ile ilgili bir soruya kurulun cevabı şu şekilde olmuştur:

...salât ve selâmı türkçe okumanın minareye mahsus olduğu tasrih edilmiş türkçe tekbir okunması ise yalnız teşrik tekbirlerine münhasır bulunmuş olduğu 9/5/946 tarihli kararda izah edilmiştir. Camilerde hatim duaları sırasında küçük sureler okunurken alınan tekbirlere ve cami içinde okunan salavâta türkçe okunması emrinin şamil olmadığı...¹⁸⁸

Bu karara göre de Arapça tekbir almak değil, minarelerden ya da kurban bayramı zamanı getirilen teşrik tekbirlerinin Türkçe okunması gerekir. Kısa sureler okunurken arada getirilen Arapça tekbirler için herhangi bir yasağın söz konusu olmadığı ifade edilmiştir. 1946 yılında ise bir din görevlisi Arapça tekbir okuduğu için sanık olmuştur. Bununla alakalı kurulun cevabı şu şekildedir:

... Öz dilimizle her tarafta Türkçe ezanın okunduğu bir zamanda hükümetçe takip edilen maksada ve matlup ahenge uymayacağından bahsile Diyanet İşleri başkanlığınca tekbirin türkçe alınması lüzumu 6/3/933 tarihli yazı ile tamim edilmişti...tekbirlerden maksadın...teşrik tekbirleri olduğu ve başka tekbirlere şumülü bulunmadığı 29/5/945 tarihinde ve hutbede tekbirleri Arapça okumanın

¹⁸⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1945, 21.

¹⁸⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1945, 237.

bir suç teşkil etmeyeceği 21/6/940 tarihinde karar altına alınmıştı. ...bayramlarda tekbirlerin, insicamı muhafaza için Türkçe okunması, geçen senelerde Türkçe alındığı halde bu sefer tekbirleri Arapça almak gibi yanlışlığa düşmemeğe dikkat edilmesi gerektiğinin...¹⁸⁹

Karar metninde geçen “hükümetçe takip edilen maksada ve matlup ahenge uymayacağından bahsile” ifadeleri önemlidir. Ezanın, selanın, tekbirin Türkçe olarak okunmasının hükümetin isteğine ve amacına uygun olacağı ve toplumdaki ahengi sağlayacağı söylenerek uygulamanın devam edilmesi istenmiş, kurul kararlarına hükümetin amaçlarına hizmet gibi bir misyon yüklenmiştir.

1946 yılında verilen bir başka karar metni ise şu şekildedir:

...Cuma ve bayramlarda Türkçe selatı selam okunmasında mahzur olmadığı yüksek başkanlık tarafından hazırlanan ve bütün müftülöklere gönderilen ve örnekleri yazı işleri müdürlüğünde bulunan Türkçe selatı selamdan birer suretinin adı geçen müftülüğe gönderilmesinin uygun olacağına...¹⁹⁰

Yine bu karar metnine göre Cuma ve bayram namazlarında salât ve selâmın Türkçe okunmasında herhangi bir sakınca görülmemiştir. Konuyla alakalı 1947 yılında verilen bir karar metni ise şu şekildedir:

...Kanun yalnız ezan ve kamet kelimelerini kullandığından bu kelimelerin mana hududu haricine çıkılmaz salahiyetdar bir merciin verdiği emirlerin kanun ve nizamlara aykırı olmaması şart olduğundan vicdanı umurdan olan dini işlerde kanunların sağladığı serbesti ihlal edilemeyeceğinden bu gibi mesailde verilen emirler hislerde ve hareketlerde ahenk teminini istihdaf eden bu ahengin mümkün olduğu kadar muhafazaya gayret edilmesi gerekir.¹⁹¹

‘Hislerde ve hareketlerde ahenk temini’ için ezan ve kametlerin Türkçe okunması gerektiği, kanunların sağladığı din ve vicdan özgürlüğünün ihlâl edilmemesi gerektiği karar metninde vurgulanmıştır.1948 yılında tekbir ve salâtın Arapça olması ile¹⁹² ilgili sorulan sorulara da benzer şekilde cevap verilmiştir.

1952 yılında cenaze salasının din görevlileri tarafından okunması ile ilgili sorulan soru “...Bu gibi hususlar âdeti beldeye tâbi işlerden olup dinen mahzuru mucib

¹⁸⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1946, 26.

¹⁹⁰ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1946, 253.

¹⁹¹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1947, 191.

¹⁹² Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1948, 284-293

bir hareket olmadığının mahalline bildirilmesi...”¹⁹³ şeklinde cevaplandırılmıştır. Bir diğer kararda ise:

Ölüm vukuunda salat û selam okunması diyâneten lâzım olmamakla beraber bazı memleketlerde bunun okunması mu’tad olduğunun ve okunmasında dahi dinî bir mahzur bulunmadığının bildirilmesi uygun olacağı...¹⁹⁴

ifadelerine yer verilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı cenaze salâsının ‘ölüm haberinin insanları üzüntüye sevk ettiği dolayısıyla bu haberi vermek için cenaze salâsının Arapça olarak okunmasına’¹⁹⁵ izin vermiştir.

Bayram namazı sırasında ve cenaze kabre götürülürken getirilen tekbirler hakkında sorulan soru ise şu şekilde cevaplandırılmıştır:

...Bayramlardaki hutbelerin okunduğu sırada cemaati müslimin durumları Cuma hutbesindeki durumlarının aynı olduğunun ve fakat Bayram hutbelerinde hatip tekbir aldığı esnada cemaatin sıren beraberce tekbir almaları müstahsen bulunduğu ve ammenin itiyadı vechile Hatibin sükutu sırasında cemaatin ve cenazenin teşyi’i zamanında da cenazeyi götürenlerin tekbir almalarında dinen bir mecburiyet bulunmadığının bildirilmesi...¹⁹⁶

Bu karar metnine göre de bayram namazlarında imamın içinden tekbir aldığı sırada ve cenaze götürülürken tekbir getirmenin dinen zorunlu olmadığı söylenerek kanuna muhalif bir hareketin önüne geçilmeye çalışılmıştır.1954 yılında cenaze salası ile ilgili verilen karar metni öncekilerin tekrarı niteliğindedir.¹⁹⁷

Din İşleri Yüksek Kurulu Türkiye Cumhuriyetinde kuruluşu takip eden devrim yıllarında Türkçe ibadet ile ilgili gelen soruları da cevaplandırmıştır. Kurul, Türkçe ezan, kamet ve salâ konusunda kanunlarla paralel hareket etme titizliğini Türkçe ibadet konusunda göstermemiştir. Türkçe ibadet ile ilgili gelen bir soruya verilen cevap metni aşağıdaki gibidir:

...Dilekçe sahibi...ibadetin Türkçe yapılması lazım geldiğini savunmaktadır. Bugün ilim ve fende ileri milletlerin dillerini öğrenmeğe nasıl ihtiyaç varsa, son kutsal kitap olan Kur’an’ı Kerim hakkında derinliğine bilgi edinmek isteyenler de Kur’an dilini öğrenmeğe muhtaçtırlar. Arapların müstağni olduğu

¹⁹³ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1952, 119.

¹⁹⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1952, 120.

¹⁹⁵ Ulsan, “Atatürk Dönemi Din Uygulamaları (1923-1938) (Yorumlar, Eleştiriler, Değerlendirmeler)”, s.312.

¹⁹⁶ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1952, 401.

¹⁹⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1954, 328.

zannedilmemelidir. Bütün milletler, Kur'an'ı kavrayabilme hususunda az çok benzer durumdadırlar...Namazda okumağa yetecek kadar ayetleri namaz dışında bellemek ve manalarını öğrenmek mümkündür.İlmi, siyâsi kongrelerde, yahut seyahatlerde İngilizce umumi lisan olarak kullanıldığı gibi pek çok dil ve lehçesi olan yarım milyar müslümanın da tek dil ile ibâdet etmesine, her ulustan insanların namazda müşterek ifadeleri benimsemiş olmalarına lüzum vardır.¹⁹⁸

Karar metnine göre nasıl ki çok uluslu toplantılarda birliği sağlama adına ortak bir dil kullanılıyorsa Müslümanlar arasında da birliğin sağlanması için ibadet dilinin Arapça olması gerektiği savunulmuştur.

İnkılâplar ile ilgili kararlar incelendiğinde kurulun genel tavrının ezan ve kametin Türkçe okunmasında bu inkılâpları destekleyici kararlar aldığı görülür. Din ve vicdan özgürlüğü açısından ezanın Arapça okunmasının talep edildiği kararda düzenin bozulmaması adına ezanın Türkçe okunması istenmiştir. Yine yasalarla güvence altına alınan bu uygulamaları yerine getirmeyen din görevlileri ihtar edilmiştir.

Türkçe ibadet konusunda ise kurulun ezan ve kamete göre daha çekimser bir tavra sahip olduğunu söyleyebiliriz. Çok partili hayata geçiş sürecinden sonra ise kurul, Türkçe ibadetin dinen uygun olmadığını ifade etmekten kaçınmamıştır.

Din İşleri Yüksek Kurulunun, çok partili hayata geçiş, demokratikleşme ve hükümetlerin dine yaklaşımı noktasında kararlarında değişiklikler ortaya çıktığı gözlenmiştir. Özellikle inkılâpların yapıldığı ilk yıllarda inkılâpları destekleyici bir tutuma sahip olmuş, geleneksel fıkıh anlayışına uygun kararlar vermek yerine kendine yüklenen misyonun bir taşıyıcısı pozisyonunda olmuştur. Demokratikleşmenin söz konusu olduğu yıllarda ise tutumunu değiştirerek dini referanslardan hareketle kararlarını vermiştir.

B. DİNİ GRUPLAR

Dini gruplar ya da toplumda yaygın olarak kullanılış biçimiyle cemaat ve tarikatlar Cumhuriyet Türkiye'sinde çokça tartışılan konulardan biridir. Söz konusu grupların varlığı, katılanların durumu, işlevleri sık sık medyanın, siyasetin ya da sosyal bilimlerin konusu olmaktadır. Din İşleri Yüksek Kurulu da bu kurumlarla ilgili gerek devlet kanalından gelen soruları cevaplandırarak ya da bu gruplarla ilgili yazılan eserleri

¹⁹⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1965, 393.

inceleyerek dini grup tartışmalarına müdahil olmuştur. Bu başlık altında öncelikle sosyolojik anlamda dini grup tipolojileri üzerinde durulduktan sonra Kurul Kararlarında öne çıkan Süleymancılık ve Nurculuk hareketleri üzerinde durulacaktır.

Grup, aralarında duygu ve yakınlık olan, ortak yönelim ve hassasiyetlere sahip yapılanmalar olarak tanımlanırken, dini grup ise farklılıkları belirgin, kendilerine özgü dini bir dil geliştiren, aktiviteleri ve temsil açısından, yerleşik dini anlayıştan farklılaşan sürekliliğe sahip, amaçlı gruplardır.¹⁹⁹ Dini gruplar doğal dini gruplar ve dinden doğan gruplar olarak ikiye ayrılırlar.²⁰⁰ Daha çok kabilelerde görülen doğal dini gruplar başlangıç itibariyle dini bir topluluk olmayıp grubun dinin taşıyıcısı haline gelmesiyle dini nitelik kazanırlar.²⁰¹ Dinden doğan gruplar ise toplumsal kurumların yerine gruba özgü davranış kalıplarının ve yapılarının oluşturulduğu gruplardır.²⁰²

Dini gruplar için yaygın olarak kullanılan kilise, tarikat, mezhep, kült tipolojileri, grupların örgütlenme yapılarına, dünya ile olan ilişkilerine, gruba kabul edilme biçimlerine göre yapılan sınıflandırmalardır.²⁰³ Bu sınıflandırmalara kısaca bakacak olursak dini grup tipolojilerinde kilise hakikatin tek temsilcisi olarak görülen kurumdur.²⁰⁴ Üyelerinin doğum ile dâhil olduğu bir kurum olan kilise için dışarıda kalanların dini anlamda kurtuluşları söz konusu değildir.²⁰⁵ Kilise kadar müntesibi olmasa da kendisini hakikatin temsilcisi olarak gören bir diğer kurum sektirdir.²⁰⁶ Üyelerin bilinçli tercih sonrasında dâhil oldukları bu kurum, üyelerinden tam bir adanmışlık beklerken öğretileri arasında toplumun yozlaşmış davranışlarını terk etmeyi, kendi öğretilerini desteklemeyi öğütler.²⁰⁷ Mezhep de çoğunlukla üyelerinin doğum ile dâhil olduğu organizasyonlar olsa da bilinçli tercihle de mezhebe katılım gözlenebilir.²⁰⁸ Diğer dini kurumlarla işbirliği yapma konusunda mezhep, kilise ve

¹⁹⁹ Subaşı, *Din Sosyolojisi*, s.112-113.

²⁰⁰ Gülay Cezayirli, "Dini Grup ve Toplumsal Grup", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:37, S:1, s.371.

²⁰¹ Cezayirli, "Dini Grup ve Toplumsal Grup", s.371.

²⁰² Cezayirli, "Dini Grup ve Toplumsal Grup", s.371-372.

²⁰³ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akinhay- Derya Kömürcü, Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 2014, s.713.

²⁰⁴ Furseth, Repstad, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, s.245.

²⁰⁵ Furseth, Repstad, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, s.245.

²⁰⁶ Furseth, Repstad, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, s.245.

²⁰⁷ Furseth, Repstad, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, s.245.

²⁰⁸ Furseth, Repstad, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, s.246.

sekten daha ılımlıdır.²⁰⁹ Kült ise aynı anda birkaç benzeri organizasyona dâhil olmaya izin vermesi, bireyin kendi yolunu çizmesini kabul etmesi, üyeleri ile aynı anda ticari faaliyette de bulunmasıyla diğer dini organizasyon tiplerinden ayrılır.²¹⁰

İslam söz konusu olduğunda cemaat kavramı din kardeşliğinin esas alındığı, birlik ve beraberlik anlamına gelip, modern ya da modern öncesi herhangi bir referansa sahip değildir. Fakat günümüzde yeni birliktelikleri ifade etme, belli değer ve kimlik özellikleri bağlamında bir araya gelen modern toplulukları ifade etmek için kullanılır olmuştur.²¹¹ Mezhep ise İslâm kültüründe sosyo-politik, sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ya da entelektüel düşünce ve görüş farklılıklarının kurumsallaştığı yapıları ifade eder.²¹² İslâm literatüründe mezhep “*dinin aslî ve fer’i hükümlerinin dayandığı delileri bulmakta ve bunlardan hüküm çıkarıp yorumlamakta otorite sayılan âlimlerin ortaya koyduğu görüşlerin tamamı veya belirledikleri sistem*” olarak tanımlanır.²¹³ İslâm dünyasında Hz. Muhammed’in vefatından sonra kırtas olayı, halifelik tartışmaları, imamet, fedek arazisi, zekât vermek istemeyenler gibi meseleler sebebiyle siyasi ve itikadî yorum farklılıkları ve bu yorum farklılıkları sebebiyle de mezheplerin ortaya çıkışı söz konusu olmuştur.²¹⁴

Yeni dini grupların ortaya çıkışında sosyal, siyasi, kültürel değişimler ve buna bağlı olarak dini algıda meydana gelen farklılaşmalar etkilidir.²¹⁵ Batılı dini gruplarla İslam dünyasındaki dini gruplar arasında belirgin farklılıklar söz konusudur.²¹⁶ Batı dünyasında dini gruplar genellikle resmi olarak tanınır ve toplumsal hayatın bir parçası olarak kabul edilirler, bu da onlar hakkında daha net bilgilere ulaşma imkânı verir.²¹⁷ İslam dünyasında ise dini gruplar devlet tarafından olumsuz işleve sahip ve gelişmeyi engelleyen kurumlar olarak görülmüşlerdir.²¹⁸ Haliyle devlet tarafından bu şekilde karşılanan gruplar kendilerini korumaya almışlardır. Sosyal hayatın bir parçası

²⁰⁹ Furseth, Repstad, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, s.246.

²¹⁰ Furseth, Repstad, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, s.246.

²¹¹ Subaşı, *Din Sosyolojisi*, s.119-120.

²¹² Subaşı, *Din Sosyolojisi*, s.125-126.

²¹³ Subaşı, *Din Sosyolojisi*, s.126-127.

²¹⁴ Fevzi Rençber, “İslam Birliği İnşasında Bir Engel Olarak Mezhep-Cemaat Taassubu ve Çözüm Yolları”, *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, S:1, Bahar 2017, s.79.

²¹⁵ Cezayirli, “Dini Grup ve Toplumsal Grup”, s.370.

²¹⁶ Ahmet Faruk Kılıç, “Din Sosyolojisinde Dini Grup Tipolojileri”, s.40.

²¹⁷ Ahmet Faruk Kılıç, “Din Sosyolojisinde Dini Grup Tipolojileri”, s.40.

²¹⁸ Ahmet Faruk Kılıç, “Din Sosyolojisinde Dini Grup Tipolojileri”, s.40.

olmalarına rağmen resmi olarak bu şekilde görülmeyen gruplar hakkında şeffaf bilgilere ulaşmak bu sebeple çok mümkün olamamaktadır.

Dini grup ve topluluklar üzerinde modernleşmenin olumlu ya da olumsuz etkileri söz konusudur. Din görevlileri toplumsal yapının değişmediği kentleşme öncesi zamanlarda bireylerin hem gündelik hayatları ile ilgili konularda hem de kutsala ilişkin problemlerinde sıklıkla başvurulmuş toplumun önde gelen saygın kişileridir. Sanayileşme, köyden kente göç gibi olgular neticesinde ise din görevlileri bu saygınlığını kaybederek devletin kendisine belirlediği görevleri yerine getiren sıradan devlet memurları haline gelmiştir.²¹⁹

Türkiye toplumunda dini grupların varlıklarını devam ettirmelerinin temelinde sanayileşme ve köyden kente göç sonrasında kente dair özelliklerin ön plana çıkması etkili olmuştur.²²⁰ 1980 ve sonraki süreçte sivil toplumun gelişimi, dini grupların sayısal olarak artmasına da olanak sağlamıştır.²²¹ Kentleşme, kadınlarda okuryazar oranının artması gibi faktörler sonrasında aile benzeri kurumlara duyulan ihtiyaç artarken²²² herhangi bir cemaate üye olan insan sayısı da artış göstermiştir. Türkiye’de varlığını hali hazırda devam ettiren birbirinden farklı çok sayıda dini grup vardır.²²³ Bahsi geçen dini gruplar devlet tarafından tanınmadıkları için kendilerini gizlemek durumunda kalmışlardır.²²⁴

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarından itibaren uygulanan katı laiklik uygulamaları, muhafazakâr kesimin kendi içine kapanmasına sebep olmuştur.²²⁵ Tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla ilgili 1925 yılında çıkarılan kanun sonrasında halkın camide yapılan ibadetler dışında dini ibadet maksadıyla cami dışı yerlerde bir araya gelmeleri yasaklanmıştır.²²⁶ Bu da dini grupların kendilerini gizlemek istemelerinin

²¹⁹ Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, s.296-297.

²²⁰ Kurt, *Din Sosyolojisi*, s.151.

²²¹ Celaleddin Çelik, “Türkiye’de Dini Hayatın Sosyo- Tarihsel Boyutları ve Dindarlığın Dönüşen Görünümleri (1960-1980)”, *Bilimname XXXV*, 2018, s.225.

²²² Çelik, “Türkiye’de Dini Hayatın Sosyo- Tarihsel Boyutları ve Dindarlığın Dönüşen Görünümleri (1960-1980)”, s.225.

²²³ Sambur, “Türkiye’de Din Özgürlüğü, Laisizm ve Resmi İdeoloji”, s.44.

²²⁴ Sambur, “Türkiye’de Din Özgürlüğü, Laisizm ve Resmi İdeoloji”, s.44.

²²⁵ İsmail Çağlar, “Tevarüs Edilmemiş Gelenek: Süleymancılık”, *Uluslararası Politik Araştırma Dergisi*, C:2, S:2, Y:2, 2016, s3.

²²⁶ Yasin Aktay, “Sosyo-Kültürel ve Politik Yönleriyle Alevilik Üzerine Notlar”, *Milel ve Nihal*, C:4, S:1, Ocak Nisan 2007, s.62.

sebeplerinden biridir. Demokrat Parti iktidarı döneminde tek parti dönemine göre nispeten de olsa daha rahat eden dini gruplar, 1952 yılında Ahmet Emin Yalman'a suikast düzenlenmesinden sonra yine sıkı takibata maruz kalmışlardır.²²⁷

Muhafazakâr kesim her ne kadar kendi içine çekilerek yapılan uygulamalara tepkisini ortaya koysa da hiçbir zaman devleti düşman olarak görmemiş, yapılan uygulamalardan sadece dönemin yöneticilerini sorumlu tutarak tepkilerini bu şekilde ortaya koymuşlardır.²²⁸ Bir diğer tepki biçimi ise dini grupların devletle iş birliği içinde hareket etmesidir.²²⁹ Dini grupların devletle bu tarz bir ilişki kurabilmelerinde toplumsal tabanlarının varlığı etkili olmuştur.²³⁰ Buna göre kendilerine sağlanan kadrolar sayesinde devletin içinde söz sahibi olan gruplar aynı zamanda elde ettikleri bürokratik ve maddi güç sayesinde toplumsal tabanlarını genişletme imkânı bulmuşlardır.

Cumhuriyet tarihi boyunca tartışılan dini hareketlerden Nurculuk, metni merkeze alan bir yapıya sahiptir ve modernleşmenin Kemalist yorumuna karşı tepkiyi ifade eden etkisi günümüze kadar devam eden bir dini harekettir.²³¹ Nurculuk hareketi* II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki ile Cumhuriyet dönemlerinde etkinlik gösteren bir dini gruptur.²³² Nur Cemaatinin teorik temelini Risale-i Nurlar oluşturmaktadır.²³³ Eserlerinde pozitivistlere karşı çıkan ve iman ile ilgili şüpheleri ortadan kaldırma çabasını güden Said Nursi, hem İttihat ve Terakki döneminde hem de Cumhuriyet döneminde siyasilerle problemler yaşamış bu da pasif bir direniş hareketinin öncüsü durumuna gelmesine katkı sağlamıştır.²³⁴ Din İşleri Yüksek

²²⁷ Uyanık, "Atatürk Dönemi İç Politikası (1920-1938)", s.92.

²²⁸ Çağlar, "Tevarüs Edilmemiş Gelenek: Süleymanlık", s.3.

²²⁹ Çağlar, "Tevarüs Edilmemiş Gelenek: Süleymanlık", s.3.

²³⁰ Çağlar, "Tevarüs Edilmemiş Gelenek: Süleymanlık", s.3.

²³¹ Mahsum AYTEPE, "Doğuşundan Günümüze İslamcılığın Türkiye Seyri: Bir Sınıflandırma Denemesi", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 4, S:12016, s.182.

* Nurculuk, bir hareket olarak daha çok Cumhuriyet döneminde varlık göstermiştir. II. Abdülhamit ile İttihat ve Terakki döneminde ise Nurculuk hareketinden değil Said Nursi'nin bireysel etkinliğinden bahsedilebilir.

²³² Çelik, *Dini Hayatın Sosyo- Tarihsel Boyutları ve Dindarlığın Dönüşen Görünümleri (1960-1980)*, s.237.

²³³ Çelik, *Dini Hayatın Sosyo- Tarihsel Boyutları ve Dindarlığın Dönüşen Görünümleri (1960-1980)*, s.238.

²³⁴ AYTEPE, "Doğuşundan Günümüze İslamcılığın Türkiye Seyri: Bir Sınıflandırma Denemesi", s.182.

Kuruluna Said Nursi ile ilgili gelen soruların içeriği genel olarak Risale-i Nurların siyasi bir içeriğe sahip olup olmadığı, rejim aleyhtarlığı yapıp yapılmadığı üzerinedir.²³⁵

Çocuklara ve gençlere Kur'an öğretmeyi kendine misyon edinen Süleymancılığın kurucusu ise eski bir Nakşibendi şeyhi olan Süleyman Hilmi Tunahan'dır.²³⁶ 1946 yılında Kur'an kurslarına yasal izin verilmesi ile Süleymancılar grubunun kurslarından mezun olan kişiler Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde görev alabilmekteyken imam- hatip liselerinin açılması sonrasında din görevlisi olmak için bu okullardan mezun olma şartının getirilmesi, toplumsal tabanını açtığı Kur'an kursları ile sağlayan grubu sıkıntıya sokmuştur.²³⁷

1947 yılında Risale-i Nurlar hakkında İçişleri Bakanlığı tarafından sorulan bir soruya Diyanetin cevabı şu şekildedir:

...Tarikatçılık karşısında ve dini siyasete alet etmemek bahsinde gösterilen hassasiyet takdire layıktır. Bununla beraber bahis mevzuu eser ilmi bir metod ile incelenince varılacak sonuç bu eserin dini mahiyette olduğudur.²³⁸

Karar metnine göre Risale-i Nurlar ilmi bir nitelik taşımaktadır. Siyasi bir içeriğe sahip değildir. Nurculuk hakkında başlığını taşıyan ve Sivas Cumhuriyet Savcılığı tarafından yapılan tahkikatla ilgili bir başka kararda şu ifadelere yer verilmiştir:

...Bir tahkikata esas olmak üzere Nurculuğun bir din ve tarikat olup olmadığı hakkındaki soruya, fiilî olarak nurculuğun din ve tarikat olmadığını ifade etmek mümkün ise de, bahsedilen kitapların lâikliğe aykırı fikir ve telkinleri ihtiva edip etmediğinin tesbiti hukukçuya ait bir keyfiyet olduğudur.²³⁹

Kurul 1964 yılındaki bu kararda risale-i nurların laikliğe aykırı bir içeriğe sahip olup olmadığının hukukçular tarafından tespit edilebileceği yorumunu yapmıştır. 1975 yılındaki bir karar metni şu şekildedir:

...'Süleymancılık' adı ile anılan cereyan, Türkiyenin çeşitli bölgelerinde faaliyette bulunmakta olup, mahiyeti genel hatlarıyla Başkanlıkça bilinmektedir.

²³⁵ Zeynep Özcan, *Cumhuriyet Dönemi Dini Hayat*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.128.

²³⁶ Özcan, *Cumhuriyet Dönemi Dini Hayat*, s.130.

²³⁷ Çelik, "Dini Hayatın Sosyo- Tarihsel Boyutları ve Dindarlığın Dönüşen Görünümleri (1960-1980)", s.238.

²³⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1947, 166.

²³⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1964, 144.

Bu ve emsali aşırı cereyanlar hakkında inceleme yapılması Din İşleri Yüksek Kurulunca Kararlaştırılmış ise de, 18-Mart-1970 tarihinden bu yana Kurul tam kadro ile çalışır durumda olmadığından, mevcut üyeler bu konuda başlatılan incelemeyi sonuçlandırma imkânı bulamamışlardır...²⁴⁰

Süleymancılık ile ilgili verilen kararda da hareket, aşırı olarak nitelendirilip incelenmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Din İşleri Yüksek Kurulu'nun dini gruplarla ilgili kararlarında genel tavrı tarafsız ve bütünleştirici olma yönündedir. Özellikle suç unsuru teşkil edip etmediği sorulan kısımlarda ise korumacı bir tavra sahip olduğu söylenebilir. Ancak kurulun genel tavrı herhangi bir dini gruba yakın olmama, hepsine karşı eşit mesafede bulunma şeklindedir. 15 Temmuz 2016 yılında yaşanan darbe girişimi sonrasında ise kurul bir kitapçık hazırlayarak dini gruplar tarafından yapılabilecek din istismarına karşı dindarları uyarılmış yine 2019 yılında dini gruplar ile ilgili yaptığı bir çalışmada* İmam-Hatip Liseleri, İlahiyat Fakülteleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi resmi kurumlar işaret edilerek bu kurumların, dini anlamda doğru bilginin elde edileceği yerler olduğu söylenmiş ve din istismarı ve sonrasında meydana gelebilecek problemler için inananlar uyarılmıştır.²⁴¹

C. ALEVİLİK-BEKTAŞİLİK

Alevilik dini bir grup olarak mı ele alınmalıdır yoksa İslâm dininden bağımsız yeni bir din olarak mı kabul edilmelidir? Alevilik Diyanette temsil edilmeli midir? Diyanet- Alevilik ilişkisi nasıl olmalıdır? Bu ve benzeri sorular Aleviliğin tartışıldığı günümüzde gündemde olan ve ortak bir zeminde sağlıklı cevaplar verilemeyen sorulardandır. Ancak bu başlık altında bu soruların spesifik cevaplarından ziyade Din İşleri Yüksek Kuruluna Alevilik ile ilgili sorulan sorulara verilen cevapların niteliği üzerinde durulacaktır.

Alevilik ile ilgili Diyanet İşleri Başkanlığı tarihi boyunca farklı yorum ve tavırlar ortaya koyulmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Aleviliğe karşı genel tavrı,

²⁴⁰ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1975, 212.

²⁴¹ <https://www.aydinlik.com.tr/diyanet-isleri-baskanligi-nin-gizli-tarikat-raporu-4-diyamet-eliyle-toplumsal-egitim-ozgurluk-meydani-agustos-2019>, Aydınlik Gazetesi, 6.8.2019.

Sünni perspektifin içerisinde yer alan tasavvufi bir yorum şeklindedir.²⁴² Buna rağmen bu düşüncenin kurumun tarihi boyunca aynı şekilde savunulmadığı bilinmektedir. Örneğin dönemin Diyanet İşleri Başkanı olan Ahmet Hamdi Akseki'nin 'Bâtniler ve Karmatilerin İç Yüzü' adlı önsöz yazdığı çeviri bir eserde Alevilik ve Bektaşılık ile ilgili şu ifadeler yer verilmiştir:

En meşhur adı Batıniye'dir...Bunlar en sahih hadisleri de kabul etmezler. Irak'ta bunların adı Karamita ve Müzdekiyyedir. Çünkü bunlar da tıpkı Sasaniler devrinde Müzdekin ortaya attığı mal ve kadında herkesin ortak olduğunu, bunlarda temellük ve tasarruf olamayacağını da söylüyorlardı. Horasan'da bunlara Talimiye ve Melahide denildiği gibi, Kırmıtın kardeşi olan Meymune nispetle Meymuniyye de denir. Mısır'da meşhur "Ubeyd"e nispetle Ubeydiyyun; Şam'da Nusayriye, Dürzü, Tayamiye adını alır. Filistin'de Behaiye; Hint'te Behere ve İsmailiye, Yemen'de Yamiyye, Kürdistan'da Aleviyye, Türkler arasında Bektaşi ve Kızılbaş, Acemistan'da Babiye diye anılırlar.²⁴³

Yukarıdaki metinden de anlaşıldığı gibi Ahmet Hamdi Akseki için Alevilik, İslâm'ın temel kaynaklarından biri olan hadisleri kabul etmeyen, mülkiyet ve evlilik konusunda ortaklığı kabul eden, yaşadıkları coğrafyalara göre farklı isimlendirilen heterodoks bir gruptur. Fakat Aleviliğe, kurumsal bakış sosyolojik duruma ve siyasi koşullara göre değişiklik göstermiştir. Diyanet ve Alevilerle ilgili resmi adım olarak kabul edilecek ilk girişim M. Sait Yazıcıoğlu'nun başkanlığı döneminde gerçekleştirilmiştir.²⁴⁴ 1992 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından aylık olarak çıkartılan derginin Ocak sayısı Alevilik konusunu manşet yapmış, Alevi dedeleri ile yapılan konuşmalara yer vermiştir.²⁴⁵ Herhangi bir dini grup hakkında son derece temkinli davranan, farklılıkları öne çıkarmamayı ilke edinen kurumun böyle bir adım atmasında 90'lı yıllarda yaşanmaya başlanan Alevi-Sünni çatışmalarının önüne geçme ve toplumsal barışı sağlamaya çalışma düşüncesi etkili olmuştur. Bu tavır sonraki yıllarda da devam etmiştir. 25 Mayıs 2011 tarihinde dönemin Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez İstanbul'da bir Cemevine ziyarette bulunmuştur.²⁴⁶ 2014 yılında ise

* 2019 yılında yayınlanan bu habere göre DİB tarafından dini gruplarla ilgili bir rapor hazırlanmıştır. DİB, yayınlanan rapor hakkında herhangi bir tekipte bulunmamıştır.

²⁴² Erdin, *John Locke'un Perspektifinden Türkiye'de Devlet-Din İlişkisi ve DİB*, s.83.

²⁴³ Erdin, *John Locke'un Perspektifinden Türkiye'de Devlet-Din İlişkisi ve DİB*, s.79-80.

²⁴⁴ Sönmez Kutlu, "Diyanet İşleri Başkanlığı ve İslamiçi Dini Gruplarla (Mezhep ve Tarikatlar) İlişkileri", *Dini Araştırmalar*, C:12, S:33, Ocak-Nisan 2009, s.112.

²⁴⁵ Kutlu, "DİB ve İslamiçi Dini Gruplarla (Mezhep ve Tarikatlar) İlişkileri", s.112.

²⁴⁶ Mustafa Çuhadar, *Ulusal Basında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Temsili: Kürtaj ve Cemevi Haberleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s.192.

Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez tarafından bir röportajda şu ifadelere yer verilmiştir:

Biz tanımlayıcı değil anlayıcıyız. Cemevi cemevidir. Ben bir akademisyen olarak cemevini bir Mevlevihane gibi, Bektaşî dergâhları gibi birer niyaz evi içinde Allah'ın zikredildiği, anıldığı mekanlar olarak biliyorum. Cemevlerini caminin karşısında camiye alternatif farklı bir dinin mabedi gibi görmek, Aleviliği farklı bir din gibi göstermenin çabası olarak ortaya çıkmıştır. Aleviliğin 1000 yıllık geçmişi var. Bunu yok sayarak yapılan tanımlar yanlış olur.²⁴⁷

Aleviliği tasavvufî bir yorum olarak gördüğü, cem evi için de tekke benzeri bir yaklaşımı benimsediği Görmez'in yaptığı konuşmadan anlaşılmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Alevilikle ilgili tutum ve davranışları bu şekilde bir seyir gösterirken özellikle günümüzde daha yüksek sesle ifade edilen Alevi- Bektaşî grupların Diyanet'e karşı tutumlarıdır. Tutumdan ziyade talepten bahsetmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Farklı Alevi Bektaşî gruplarının Diyanetten talepleri şu şekildedir:

- a) Diyanet İşleri Başkanlığı'nın resmi yapının dışına çıkarılması,
- b) Diyanet'in özerk bir yapıya kavuşturularak nüfus yoğunluğuna göre bütün dini gruplara hizmet vermesi,
- c) Diyanet'in mevcut statüsünü devam ettirmesi, kendileriyle olumlu ilişkilerin kurulması.²⁴⁸

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mevcut yönetim biçiminde laikliğe aykırı bir pozisyona sahip olduğu için kaldırılması gerektiğini savunanlar ilk grubu oluşturmaktadır. Bu grupta yer alanlara göre okulların farklı kademelerinde verilen din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bakış açısına uygun, Sünnî-Hanefî bir algıya sahiptir ve Alevî çocuklarının asimilasyonuna sebep olmaktadır. Bu yüzden Diyanet İşleri Başkanlığı gibi zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri de kaldırılmalıdır.

²⁴⁷ Erdin, *John Locke'un Perspektifinden Türkiye'de Devlet-Din İlişkisi ve DİB*, s.83.

²⁴⁸ Recep Kılıç, "2010'lu Yıllarda Alevilik: Sorun, Beklenti ve Gerçekler", *Dini Araştırmalar*, C:12, S:33, Ocak-Nisan 2009, s.13.

Diyanetin özerk bir yapıya kavuşturulması, Alevi gruplar tarafından dile getirilen diğer bir taleptir. Bu konuda bazı Sünni gruplar da Alevilerle ortak bir talep içerisindedirler. Söz konusu Sünni gruplara göre Diyanet, mevcut haliyle din işlerini yürüten bağımsız değil, devletin bakış açısına uygun bir dini yapının inşa edilmesine hizmet eden bir kurumdur. Özerk olmasının kurumun bağımsız hareket etmesine ve özgürce karar alabilmesine imkân sağlayacağı düşüncesi ile özerk bir kurum olmasını savunmaktadırlar. Alevi gruplar ise vergileri ile hareket eden bir kurumun kendilerine hizmet etmediği, kültürlerine yönelik asimile edici bir politika içerisinde olan kurumun özerk olması durumunda mevcut koşullara daha uygun olacağını savunmaktadırlar.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mevcut statüsünü devam ettirmesi ile birlikte kendilerine de temsil imkânını savunan yaklaşım da bir diğer taleptir. Alevilerin Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde temsil edilmesiyle ilgili yapılan bir araştırmada %74 oranında olumlu cevap verilirken %26 oranında olumsuz cevap verilmiştir.²⁴⁹

Cemevinin ibadethane olarak tanınması ise Alevilerin talepleri arasındadır. Ancak Cemevinin ibadet olarak tanınıp tanınmayacağı sadece dini bir mesele olmayıp hukukun da konusunu oluşturmaktadır.²⁵⁰ Dolayısıyla Diyanet kurumundan ziyade Anayasada yapılacak bir düzenlemeye ihtiyaç söz konusudur.

Din İşleri Yüksek Kuruluna Alevilik- Bektaşilik ile ilgili sorulara bakıldığında 1954 yılında Alevi vatandaşların cenaze namazlarının kıldırılması başlığını taşıyan soruya verilen cevap metni şu şekildedir:

...mektup sahibi muayyen bir camiin imam ve hatibi olması hasebiyle Yüksek Makama bağlı Hayrat Hademesi nizamnamesindeki hükümlerle tayin olunmuştur. Bu nizamnameye göre bunlar imamet ve hitabetin dışında cenaze yıkamak ve namazını kıldırarak gibi işleri yapmakla mükellef değildirler. Bu gibi işleri adamını bulup yaptırmak mahalli belediyesinin vazifelerine taalluk ettiğinden tahtacıların oraya başvurmaları lâzım geldiğinin ve bu hususta hayrat hademesi aleyhine şikâyetlerinin yersiz bulunduğunun bildirilmesi uygun olacağı...²⁵¹

Alevilerin cenaze namazının kıldırılması hakkında sorulan bu soru toplum içerisinde de Alevilere yönelik bir kafa karışıklığının var olduğunu gösterir. Zira cenaze

²⁴⁹ Kutlu, "DİB ve İslamiçi Dini Gruplarla (Mezhep ve Tarikatlar) İlişkileri", s.118-119.

²⁵⁰ Recep Kılıç, "2010'lu Yıllarda Alevilik: Sorun, Beklenti ve Gerçekler", s.12.

²⁵¹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1954, 684.

namazının kıldırılıp kıldırılmayacağı konusu, din dışı kabul edilen heterodoks gruplar için yapılan tartışmalardandır. Böyle bir sorunun bizzat din görevlisi tarafından sorulması Sünni çoğunluk içerisinde Alevileri, İslâm dışı bir grup olarak görenlerin var olduğunu gösterir. Kurul bu soruyu cenaze ve defin işlerine yönelik hizmetlerin din görevlilerine değil, belediyeye ait bir hizmet olduğu ve sorunun halledilmesi için belediyeye başvurulması gerektiği şeklinde cevap vermiştir.

Alevilerin cenaze namazının kılınması hakkında başlığını taşıyan başka bir kararda ise şu ifadeler yer verilmiştir: "...Kelime-i Tevhidi kalbiyle tasdik ve dili ile ikrar edip, islâm dininin icaplarını yerine getiren her müslümanın cenazesi yıkanır ve namazları kılınır..."²⁵² 1963 yılında verilen karara göre kelime-i tevhidi kabul edenlerin cenaze namazının kılınabileceği ifade edilmiştir. Bu karar ile daha önce din görevlilerinin sorumluluğunda bulunmadığı savunulan cenaze defin işlemleri için de yapılmasında bir sakınca görülmediği, önceki kararda olduğu gibi belediyeye herhangi bir yönlendirme yapılmadığı da görülmektedir.

Sivas ilinden Alevi ve Sünniler hakkında sorulan soruya verilen cevap metni şu şekildedir:

...Alevilik Şii demek ise ehli sünnet ile aralarında hiç fark yoktur...Eğer bu akidelerden başka müslümanlığın itikadının hilafı bir itikat besliyor ve Müslümanlığın haram dediğini Helal itikat ediyorsa bunlar nasıl birleşirler de barışabilirler...Şii mezhebinden iseler Sünni komşuları arasında dini ve İslamî büyük bir fark olmadığından yekdiğeriyle kardaşca geçinmelerini,aralarında esaslı surette dinî bir ayrılık bulunmadığını alimene bir lisan ile taraflara anlatacak, kendilerine değerli bir Vaiz gönderileceğinin bildirilmesi...²⁵³

Köy muhtarının, köylüler adına sorduğu soruya verilen cevap olan bu karar metnine göre Aleviler kendilerini Şii olarak tanımlıyor ise Sünniler ile kardeşçe yaşamalarının önünde herhangi bir engel yoktur. Bunun da yöre halkına 'âlimane bir lisanla' anlatılması için bir vaizin görevlendirileceği kurulun verdiği cevaplar arasındadır.

1960 yılında verilen bir karar metni şu şekildedir:

²⁵² Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1963, 356.

²⁵³ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1959, 380.

...Devletimizin tanıdığı, İslamiyette Alevilik diye bir mezheb yoktur. Şu kadar ki: İslamiyetin Ehli Sünnetine muhalif olarak İslam fırkalarından olan Şiilik fırkası Hz Aliyi fazlaca sevdikleri ve diğer Ashabı kirama tercih ettikleri için Alevilik namı altındaki vatandaşların dahi işbu fırkadan bulunmaları muhtemel olduğunun bildirilmesi...²⁵⁴

Bu karar metninde kullanılan dil dikkati çekmektedir. Buna göre devletin tanıdığı İslâm'a göre Alevilik isminde bir mezheb yoktur. Fakat söz konusu kişilerin Şii olabilecekleri ifade edilmiştir. Devletin tanıdığı İslâm ifadesi önemlidir. Buna göre Sünnilik, devletin tanıdığı İslâm olarak kabul edilmiş ve bunun dışında kalanlar Sünniliğe muhalif gruplar olarak görülmüşlerdir.

1960 yılında verilen ve mezheb mücadelelerine son verilmesi başlığını taşıyan bir karar metni ise şu şekildedir:

Mezheb mücadelelerine nihayet verilmek üzere dinî hükümlerin, Kur'an-ı Kerim'in emirlerine bağlanması, Alevî ve Bektaşî vatandaşların dinî ibadetlerinin serbest bırakılması, Diyanet müesseselerinin Hükümetten ayrılması ve din adamlarına Hükümet Bütçesinden para verilmemesi hakkında ...dilekçe incelendi:²⁵⁵

Karar metninde ifade edilen talepler kurumun tarihi boyunca gündeme getirilen Alevi grupların talepleri içerisinde yer almaktadır. Dilekçeye kurulun verdiği cevap metni şu şekildedir:

...bugün memleketimizde Mezheb mücadelesi diye bir mücadele ve husumet mevcut değildir. Türkiye'de ötedenberi muhtelif İslâm mezhepleri erbabı bulunduğu gibi muhtelif dinlere mensup gayrî müslimlerde vardır. Bunlar hiçbir vakit mezheb ve din ayrılığı yüzünden birbiriile mücadelede bulunmamış, her mezheb ve din sahipleri kendi mezhepleri ve dinleri dairesinde serbestçe hareket edegelmişlerdir. Yalnız ilim bakımından dinler ve mezhepler hakkında her zaman ve her yerde mübaheseler vaki olabilir. Bu hüsnü niyyetle ve hakikatın tecellisini temin maksadı ile olur. Nitekim sair meslekler, maksatlar hakkında da medenî memleketlerde ilmî, edebî mübaheseler ve münakaşalar cereyan edegelmektedir.²⁵⁶

Din İşleri Yüksek Kurulu bu kararında farklılıkları öne çıkaran bir tutum benimsemekten kaçınmıştır. Mezhepler üzerine yapılan tartışmaların son derece olağan olduğunu vurgulayarak Müslümanlar arasında birleştirici bir tavır ortaya koymuştur.

²⁵⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1960, 151.

²⁵⁵ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1960, 373.

²⁵⁶ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1960, 373.

Alevî ve Bektaşî vatandaşlarımız için İslamiyetten başka bir din İslam ibadetlerinden başka bir ibadet, Peygamberimizin yolundan başka bir yol düşünülemez ve Müslüman vatandaşlar arasında kendilerine bu hususta herhangi bir baskının yapılmış olmasına ihtimal verilemeyeceğine göre dinî ibadet hususunda istenilen serbestlik herhangi bir âyin icrasını sağlayacak serbestlikse buna zaten Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin kapatılması ve Tarikatlerin men'i hakkındaki 13/12/1341 tarihli ve 677 sayılı kanun karşısında imkân bulunmamaktadır.²⁵⁷

Alevi-Bektaşîlerin İslâm geleneği içerisinde oldukları ve bu noktada İslâmiyet'in emrettiği ibadetleri yapmak için herhangi bir engelin olmadığı, talep edilen ibadet özgürlüğünün herhangi bir ayin niteliği taşıması durumunda ise bunun Tekke ve Zaviyelerin kapatılması ile Tarikatların yasaklanması kanununa aykırı olacağı savunulmuştur. Dilekçenin devamında dile getirilen Diyanet İşleri Başkanlığı'nın devletten ayrılması ve devletin din görevlilerine herhangi bir ödeme yapmaması ile ilgili talebe ise şu şekilde cevap verilmiştir:

...Türkiye'de inkılaplardan evvel de, sonra da devam eden dinî, ilmî bir müessesesi bulunmuş, bu müessesesi Hükümete bağlı olup başında, Türkiyedeki Müslümanların ekseriyetini teşkil eden Hanefî mezhebindeki zatlardan birisi bulundurulagelmıştır. Diyanet müessesesi ötedenberi bütün müslümanlara karşı aynı muamelede bulunmakla mükellef olup sair mezheplere salık, ehliyeti haiz zatların da dinî, ilmî vazifelerde bulunmalarını temin etmiş, başka mezhep sahiplerinin hürriyetine, hareketlerine asla mani olmamıştır. Böyle bir müessesenin Hükümet teşkilâtı arasında bulunması siyasi, idari, içtimaî hikmet ve menfaat muktezası ve ekseriyeti teşkil eden İslâm cemaatlarının arzuları ve faydaları icabıdır. İslam yurdunda böyle bir müesseseye kat'i lüzum vardır...Maamafiyh yurdumuzda binlerce dini müesseseler, mabetler bulunduğu bunların idareleriyle, memurlarile hükümetin yakından alakadar olmaması asla kabil ve muvafık olamaz. Bunun içindir ki, mutlakiyet devrinde de, meşrutiyet devrinde de, Cumhuriyet devrinde de bu dinî müessesesi hükümete merbut bulunmuş, uhdesine düşen vazifeyi hüsnü suretle ifaya çalışagelmıştır. Diyanet Müessesesinin Hükümete merbutiyeti muhtelif mezhep ve din sahipleri arasında ihtilaf çıkmasına manî, vicdan hürriyetinin daha muntazam bir surette cereyanına da hadimdir. Bunu Hükümet teşkilatından ayrı tutmakta bir faide melhuz değildir.²⁵⁸

Karar metnine göre inkılâplardan önce de sonra da Diyanet benzeri kurumlar var olmuştur ve bu kurumlar bütün mezheplere eşit mesafede hareket etmiş, farklı mezhepten din adamlarının da ilmi görevlerine yerine getirebilmeleri için yardımcı olmuştur. Yine karar metninde ifade edildiğine göre Diyanet benzeri kurumların 'İslâm yurdunda' bulunmalarının siyasi sosyal faydaları vardır. Kurula göre Diyanet'in devlete

²⁵⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1960, 373.

²⁵⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1960, 373.

bağlı olması farklı din ve mezhep mensupları arasında ihtilaf çıkmasının önüne geçmektedir, kurumun devletten ayrılmasının herhangi bir yarar sağlamayacağı savunulmuştur.

İçişleri Bakanlığı tarafından başkanlığa sorulan ve Alevilik ile ilgili başka bir kararda şu ifadelere yer verilmiştir:

...Aleviliği bir tarikat olarak kabul etmek icap eder. Hacı Bektaş'tan sonra Bektaşilik diye tanınan bu tarikatın, 12 imamdan başka kimsenin hakimiyetini tanımadığı, Bektaşilerin, itikad ve ibadet hususunda da Caferiye mezhebine salık buldukları...Caferiye mezhebine göre: hergün beş vakitte ezanlı ve ikametli namaz kılmak furuğu dindedir. Allah'ı bir bilmek, adle riayet, Nübüvveti Muhammediyeyi tasdik, Peygamberimizden sonra imametini, Hazreti Ali ve onun sulbünden gelenlere aidiyetini kabul etmek ve Âhirete inanmak da dinin esaslarından sayılmaktadır. Şu duruma göre Bektaşilerin ibadetlerinde bir hususiyet ve ayrılık bulunmadığı cihetle, dilekçede bahis mevzuu edildiği şekilde, ihbarı ve takibatı mucip olan hareketin, tarikat âyinine racî ve matuf olması ihtimal dahilinde görülmüştür. Târikat ayinlerinin 677 sayılı kanun muvacehesinde serbestce icrası mümkün olup olmayacağı ise İçişleri Bakanlığının takdirine bağlı bir keyfiyet bulunduğunun bildirilmesi...²⁵⁹

Bu karar metninde de Aleviliğin bir tarikat olarak kabul edilmesi gerektiği, Alevilik-Bektaşiliğin itikadî olarak Caferi mezhebine bağlı bulunduğu ifade edilmiş, ibadetlerinde Sünnilikten ayrılan bir kısmın olmadığı ifade edilmiştir. Dilekçeye konu olan ayin için ise kurul, İçişleri Başkanlığı'nın görev ve sorumluluğunda olduğunu ifade etmiştir.

Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından 'Ali'yi Gördüm Ali'yi adlı senaryo hakkında' başlığını taşıyan kararda şu ifadelere yer verilmiştir:

...İslam dininde ibadetler belli olup, namaz günde beş vakittir...Halbuki senaryoda; mescidde, Hacı Bektaş tek başına ibadet etmekte... s(20) de ise kadınlı erkekli bir grubun meşketikleri yazılmıştır...Kadıncık mescid avlusunda "Aliyi Gördüm Aliyi" türküsünü söylüyor ve erkekler hayran hayran dinliyorlar. Bu gibi hareketler, İslami ibadet tarzına uymamaktadır...

Yukarıda verilen bazı örnekler;

- a) Hacı Bektaş gibi, büyük bir zatın, şahsiyetini tahrif etmesi,
- b) Akla ve İslâm dinine aykırı görüş ve hurafeleri halkımıza aşılamaya çalışması sebebiyle,

²⁵⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1961, 563.

- c) Millî eğitim ve millî bütünlüğümüzün zararına olacağı kanaâtına varılan bu senaryonun, filme alınmasının dinen sakıncalı olduğuna ittifakla karar verildi.²⁶⁰

Emniyet Müdürlüğü tarafından Diyanet İşleri Başkanlığı'na sorulan 'Ali'yi Gördüm Ali'yi' isimli senaryo hakkında kurul, İslâm'ın genel ibadet anlayışlarıyla çeliştiği, Hacı Bektaşî Veli'nin şahsiyetinin tahrif edildiği, İslâm dinine aykırı hurafelerin halka aşılarmaya çalışıldığı gerekçesiyle karşı çıkmış ve filme alınmasının dinen sakıncalı olduğunu vurgulamıştır. Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından herhangi bir senaryonun dinen uygun olup olmadığı konusunda kurumun onayını alması dikkat çekicidir. Fakat bu durum sadece Alevilik-Bektaşîlik ile sınırlı değildir. Gerek Emniyet gerekse de İçişleri Bakanlığı dini gruplarla ilgili de ele geçirilen kitapların suç unsuru taşıyıp taşımadığını öğrenmek için kurumdan yardım almışlardır.

1998 yılında Caferî din görevlilerinin resmîyete geçirilmesi ile ilgili sorulan soruya Kurul'un cevabı şu şekildedir:

...Bazı bölgelerde bulunan caferî vatandaşlarımıza hizmet veren caferî din görevlilerinin resmîyete geçirilmesi konusu müzakere edildi. Müzakereler sonunda, konu ile ilgili sağlıklı bir karara varabilmek için, konunun çeşitli yönlerden araştırılmasına; bunun için, Din İşleri Yüksek Kurulu, Teftiş Kurulu, Hukuk Müşavirliği, Din Hizmetleri Dairesi, Din Eğitimi Dairesi ve Personel Dairesinden birer temsilci ile oluşacak bir komisyon kurulmasının uygun olacağına...²⁶¹

Aynı yıl bir başka karar metni ise şöyledir:

...Anayasamız başta olmak üzere, kanunlarımızda din ve vicdan hürriyeti teminat altına alınmıştır. Ancak bu hürriyetin din ve mezhep ayrımı meydana getirmek amacıyla kullanılmayacağı da...hükme bağlanmıştır...Mezheplerinin farklı olduğu ileri sürülerek yapılan bu tür camilerin, dini bir ihtiyacı karşılamak için değil, mezhep ayrımı meydana getirmek, toplumda mezhep ayrımı esasına göre cemaatler oluşturmak amacıyla yönelik bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu tür istek ve girişimlere müsamaha ile bakılmasının, zamanla dini grupların da bu tür isteklerine zemin oluşturabileceği dikkatten uzak tutulmalıdır...bütün camilerdeki görevlilerin ne şekilde ve hangi makamlar tarafından tayin edilecekleri ve bunların nitelikleri ilgili mevzuatta belirlenmiştir...Esasen İlahiyat Fakültelerimizde "Mukayeseli İslâm Hukuku" derslerinde Caferîlik dahil, belli başlı mezhepler okutulmakta...bu camilerde görev yapacak personelin mevzuatta aranan nitelikleri taşımaları halinde resmen atanmalarının yapılacağı tabiidir...²⁶²

²⁶⁰ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1967, 145.

²⁶¹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1998, 1.

²⁶² Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1998, 8.

1998 yılında verilen bu kararlara göre Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda herkesin din ve vicdan hürriyeti koruma altına alınmıştır. Ancak Anayasa tarafından sağlanan bu koruma din ve mezhep ayrılıklarının körüklenmesi için değerlendirilmemelidir. Diyanet'e bağlı kurumlarda din görevlisi olarak çalışacak kişilerin niteliğinin mevzuatta belirlendiği, bu kişilerin de eğitim sürecinde Caferî mezhebi ile ilgili gerekli donanımı edindikleri cevabı verilmiştir. Dolayısıyla Din İşleri Yüksek Kurulu tarafından Caferî yoğunluklu bölgelere aynı mezhepten imam atanmasına gerek yoktur. Kurul, yukarıda alıntılanan kararda, Caferî mezhebinden olan kişilerin mezhep anlayışına uygun cami yapımının da doğru olmadığını, bu durumun zamanla diğer dini grup ve cemaatlerin de kendi anlayışlarına uygun ibadethane inşa etmesi ile sonuçlanacak bir anlayışa sebep olacağı düşüncesiyle karşı çıkmış, bu bölgelerde İran'da eğitim almış kişilerin söz konusu devletin siyasi propagandasını yaptığı ile ilgili tedirginliğini ifade etmiştir.

Nüfus cüzdanlarında din hanesinin kaldırılması ile ilgili kurul kararı şu şekildedir:

...Bir dine mensubiyet o dini içtenlikle benimsemeye bağlıdır. Ancak din-kültür ilişkisinin bir sonucu olarak, böyle bir hanenin bulunmasının kültürel kimliğin bilinmesi ve korunması açısından yaralı olduğu mütalaa edilmektedir. Diğer taraftan, gerçekleştirilen alan araştırmasında toplumun % 69,6 gibi büyük çoğunluğu, nüfus cüzdanında bu hanenin kalmasını istedikleri yönünde görüş beyan etmiştir... Müslüman toplumlarda geçmişten günümüze değin müslümanlarla gayrimüslimler barış ve huzur içerisinde yaşamışlardır. Bu barış ve huzur ortamında hiçbir kimse kendi dinî kimliği ile tanınmaktan ve bilinmekten herhangi bir rahatsızlık ve tedirginlik duymamıştır. Nüfus kimlik cüzdanlarında kişilerin mensup oldukları dinin belirtilmesi dinî bir zorunluluk olmamakla birlikte kültürel kimliğin korunması ve kişinin tanınmadığı bir ortamda ölümü halinde hakkında yapılacak dinî işlemlerin bilinmesi gibi pratik faydalar sebebiyle kimlik cüzdanlarında din hanesinin bulunması önem arz etmektedir...²⁶³

Bu karar metninin bu başlık altında ele alınmasının sebebi din hanesinin nüfus cüzdanlarından kaldırılması için yapılan başvurunun Alevî bir yurttaş tarafından gerçekleştirilmesidir. Din İşleri Yüksek Kurulu ise nüfus cüzdanlarında din hanesinin bulunmasının sadece inançla değil din-kültür ilişkisi bağlamında ele alarak değerlendirmiş, yapılan bir alan araştırmasını örnek göstererek halkın büyük çoğunluğu

²⁶³ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 2010, 25.

tarafından din hanesinin varlığının herhangi bir rahatsızlığa sebep olmadığını, kültürel kimliğin korunması için söz konusu uygulamanın devam etmesini, ölüm durumunda nüfus cüzdanlarındaki bu kısmın yapılacak uygulamalar için gerekli kolaylığı sağladığı savunulmuştur. Türkiye Cumhuriyetinde uygulamaya geçirilen yeni nüfus cüzdanlarında böyle bir kısmın yer almaması ile bu tartışma tarihe karışmıştır.

Din İşleri Yüksek Kurulu'nun Alevi- Bektaşilik ile ilgili kararları bütün olarak değerlendirildiğinde Alevilik- Bektaşiliğin İslâm dairesi içinde bulunan tarikatlar, Cem evi için tekke ve zaviye benzeri yapılar olduğu ifade edilmiştir. Ahmet Hamdi Akseki'nin başkanlığı döneminde çeviri bir kitap için yazdığı önsözde Aleviliği İslâm dışı gruplarla özdeşleştirmesi kurumun genel tavrını yansıtmamaktadır. Nitekim Mehmet Said Yazıcıoğlu döneminde Diyanet dergisinin Alevilik özel sayısı çıkarması, sonraki yıllarda Alevi çalıştaylarının düzenlenmesi, Mehmet Görmez'in Cem evini ziyaret etmesi, kurumun Aleviliği İslâm içi bir dini grup olarak kabul ettiğini, toplumsal barışı sağlama adına Aleviler ve Sünniler arasında bir bağ kurmaya çalıştığını göstermektedir. 2009 yılında alınan bir karar metninde de yapılacak Alevi çalıştayına Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından katılan üyelerin rapor hazırlaması istenmiştir.²⁶⁴

Buna rağmen Alevi-Bektaşî grupları tarafından sıklıkla dile getirilen Cem evlerinin ibadet statüsünde kabul edilmemesi, Alevi dedelerinin din görevlisi olarak görülüp kurumdan herhangi bir destek almaması, Alevi köylerine cami yapılmasının durdurulması gibi talepler konusunda somut adımlar atılmaması kurumun eleştirilmesine sebep olmuştur. Kurum, Cem evleri ile ilgili kararın hukukî bir karar olduğunu vurgulamıştır. Özellikle demokratikleşme, Avrupa Birliği gibi süreçler sonrası çokça tartışılan bu konulara hukuki açıdan da henüz net bir cevap verilememiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın konu ile ilgili çalışmalarının siyasi değerlendirmelerle paralellik göstermesi, kurumun siyasi gelişmelerden bağımsız olmadığını da göstermektedir.

²⁶⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 2009, 137.

D. MAHALLİ DİLLERDE VAAZ VE HUTBE

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte ülke sınırları içerisinde birbirinden farklı etnik gruplar yer almıştır. Başlangıçta farklı etnik grupların talepleri dikkate alınsa da sonrasında yaşanan süreçlerde devlet politikası gereği bu talepler göz ardı edilmiştir.²⁶⁵ Din İşleri Yüksek Kurulu ile bahsi geçen konuların ilgisi ise halkın, kurulu, mevcut politikalar sonrası vaaz ve hutbe noktasında karar mercii olarak görmesidir.

1949 yılında verilen bir karar metni şu şekildedir:

İlçemizde Türkçe yapılan va'zlardan halkımız istifade edemediğinden cemaat günden güne azalmaktadır. Cemaati celb etmek için vaz'ların mahalli dile terceme edilmesinin mümkün olup olamayacağına dair...Türkiye Cumhuriyetinin resmî lisanı türkçedir.Vazifeler Türkçe görülür. Ancak mev'izadan maksat cemaate dini mes'eleyi anlatmaktır. Bu sebeple dersler türkçe takrir edilmekle beraber türkçe konuşmadan anlamayanlara anlayabilecekleri şekilde bunların izah edilmesi münasib olur...²⁶⁶

Bu karar metnine göre Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi dili olan Türkçe dışında vaaz ve hutbe verilemez. Fakat Türkçe anlamayanlara sonrasında verilen vaazların izah edilmesine izin verilmiştir. 1949 yılında verilen bir başka karar metninde de aynı ifadeler kullanılarak “...Bu sebeple dersler ve hutbeler Türkçe takrir edilmekle beraber Türkçe konuşmadan anlamayanlara anlayabilecekleri şekilde idare etmek münasip olur.”²⁶⁷ denilmiştir.

1953 yılında sorulan bir soruya verilen cevabın metni şu şekildedir:

...Vaız ve Müftüler resmen Türkiye Cumhuriyeti Devletinin memurları olup Türk olan teb'asına islami kaynaklardan anladığı dini hükümleri cemaat-ı müslimine Türk lisanıyla tefhim ile mükellef bulunduğundan şimdiye kadar yurdun hiçbir yerinden kendilerine başka lisanla tefhim edilmesi hakkında hiç bir müracaat vuku bulmadığı halde adı geçenin kürt olması itibariyle böyle bir vakıayı icad etmesi nahoş telakki edilmiş bulunduğu kendisine bildirilmesi uygun olacağı...²⁶⁸

1953 yılında verilen bu cevap metninde ise kullanılan ifadeler dikkat çekicidir. Kurul kararına göre Türkiye Cumhuriyeti'nin memurları Türk'tür ve dini emir ve yasakları cemaate Türkçe olarak yapmak durumundadırlar. Yine 1953 yılındaki bu

²⁶⁵ Bekir Biçer, *Kürtler*, Konya: Çizgi Yayınları, Mayıs 2014, s.255.

²⁶⁶ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1949, 30,

²⁶⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1949, 157.

²⁶⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1953, 263.

kararda, kendilerine bu konuda daha önce hiçbir talepte bulunulmadığı halde dilekçeyi gönderenin Kürt olması, böyle bir olay icat etmesi ‘nahoş’ olarak nitelendirilmiştir. Din İşleri Yüksek Kurulu’nun 1949 ila 1953 yılındaki metni verilen kararlar çelişik bir görünüme sahip olsa da dönemin siyasi atmosferine uygun bir niteliktedir.

2010’lu yıllara gelindiğinde ise bu tartışmalar farklı bir boyut kazanmıştır. 2013 yılında dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan “önemli olan ne anlatıldığıdır, hangi dilde anlatıldığı değil” ifadeleriyle sivil toplumdaki gelen Kürtçe hutbe taleplerine olumlu baktığını ifade etmiş, Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ da talep olması halinde imamlar tarafından Kürtçe hutbe vermenin önünde bir engel olmadığını belirtmiştir.²⁶⁹ 25 Mart 2016 tarihinde ise dönemin Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez, Diyarbakır Silvan’da Cuma namazında Kürtçe hutbe vermiştir.²⁷⁰

Cumhuriyetin kurulmasından sonra ulus- devlet temelinde bir tavra sahip olunması, farklı etnik kimliklerin hak temelli taleplerinin görmezden gelinmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Resmi devlet politikasının işleyişi Din İşleri Yüksek Kurulunun da kararlarını etkilemiştir. Dolayısıyla 1949 yılında Kürtçe vaaz isteyen vatandaşların talebi ‘devletin resmi dili Türkçedir. Bundan başka herhangi bir dilde vaaz verilemez’ açıklamalarıyla reddedilmiştir. Buna rağmen vaaz sonrası Türkçe bilmeyenlere vaazın açıklamasının yapılmasına izin verilmiş, 1953 yılında ise bir din görevlisi tarafından Kürtçe vaaz talebi, sert bir dille reddedilerek talep nahoş olarak nitelendirilmiştir. Din İşleri Yüksek Kurulunun hak temelli bir talebe karşı dini referanslardan değil de politik tavırdan yola çıkarak karar verdiği ortadadır. Kurulun bünyesinde yer aldığı Diyanet İşleri Başkanlığı’nın sonraki süreçte dönemin siyasi atmosferine uygun olarak yaptığı Kürtçe hutbe ve vaaza izin verme, bizzat Diyanet İşleri Başkanı tarafından gerçekleştirilen Kürtçe vaaz ise dikkat çekicidir.

Din İşleri Yüksek Kurulu’nun 1949, 1953 yılındaki kararları ile kurulun bünyesinde yer aldığı Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 2010’lu yıllarda yaptığı uygulamalar siyasi değişimlerin kurumun üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

²⁶⁹ <https://www.sabah.com.tr/gundem/2013/02/22/diyarbakirda-kurtce-hutbe>, Sabah Gazetesi, 22..02.2013.

²⁷⁰ <https://www.memurlar.net/haber/573088/gormez-kurtce-hutbesinde-kardeslik-mesaji-verdi.html>

II. BÖLÜM

AİLE, TOPLUM VE KADIN İLE İLGİLİ KARARLAR

İslam dini bireyin toplum içindeki durumu, diğer insanlarla ilişkileri konusunda toplumsal hayatı koruyacak kurallar koymuş ve bireylerin birbirlerine karşı sorumluluklarının olduğunu ifade etmiştir. Bu sorumlulukların titizlikle yerine getirilmesini de inananlarına emretmiştir. Dolayısıyla İslam'ın sadece ferdî değil aynı zamanda ictimaî taraflarının olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Din İşleri Yüksek Kurulu kararlarının içerisinde de toplumsal alanı ilgilendiren soru ve cevaplar söz konusudur. Evlilik, boşanma, sütkardeşliği, engelli bireylerin imameti gibi konular öne çıkan konulardır. Verilen başlıklar hakkında kurula daha fazla soru sorulmasının sebebi, özellikle evlilik, boşanma, sütkardeşliğinde medeni kanundan sonraki pratiklerin yasayla değiştirilmesi olarak açıklanabilir. Örneğin sütkardeşliği İslâm hukuku açısından evlenme engeli olarak kabul edilirken medeni kanunda böyle bir yasaklama yoktur. Dolayısıyla Müslüman bireyin konuyla ilgili tavrı nasıl olacaktır? Din İşleri Yüksek Kurulu konuyla alakalı kendisine yöneltilen soruları bağımsız ve müstakil bir kurum olarak değerlendirebilecek midir? Bu bölümde bu soruların cevabı aranacaktır.

A. NİKÂH-TALAK

Aile kurumu modern ve geleneksel birçok toplumda -kadın-erkek için öngördüğü roller farklılık gösterse de- yer alır. İslam inancında erkek ve kadın birbirinin tamamlayıcı unsuru olarak kabul edilir ve aralarındaki bağ, nikâh ile kurularak aile kurumu meydana getirilir. İslam hukukunda nikâh tarafların ve şahitlerin katılımıyla gerçekleştirilen bir olaydır.²⁷¹ Dolayısıyla nikâhın geçerliliği için herhangi bir din görevlisine ya da hukukçuya ihtiyaç yoktur.²⁷² Osmanlı Devletinde de nikâh kısılmasıyla ilgili benzer bir anlayış vardır. Fakat aile kurumuna verilen önem sebebiyle

²⁷¹ M. Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri”, *Osmanlı Araştırmaları III*, İstanbul, 1982, s.1.

²⁷² Aydın, “Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri”, s.1.

kadı ya da kadı tarafından kendisine izin verilen imamın nikâh kıyması, Osmanlı Devletindeki yaygın uygulamalardan birisidir.²⁷³ Aynı zamanda devletin kıyılan nikâhlardan haberdar olabilmesi için, izinsiz kıyılan nikâhlarda herhangi bir problem olması durumunda mahkemelerin bu nikâhları geçerli saymaması, bu sayede de denetimsiz kıyılan nikâhların önüne geçmek amaçlanmıştır.²⁷⁴

Cumhuriyet döneminde ise nikâh, devletin görevlendirdiği şahıslar tarafından yerine getirilen bir görevdir ve kayıt altına alınarak gerçekleştirilir. Hukukun bunu öngörmesine rağmen süreç her zaman bu şekilde işlememiştir. Birçok insan için herhangi bir din görevlisinin ya da dini konularda bilgi sahibi bir bireyin kıydığı nikâh geçerli sayılmıştır. Toplumsal açıdan resmi nikâh, ölüm, askerlik gibi durumlarda ihtiyaç duyulan bir evraktan ibaret olarak görülmüştür. Bu yüzden evlilik ile ilgili problemlerin çözümünde başvurulacak kurumlardan biri de Din İşleri Yüksek Kurulu olmuştur. Kurul, nikâh ve boşanma ile ilgili kendisine gelen kararları medenî kanundan önce ve sonra olarak sınıflandırıp buna göre cevap vermiştir.

Medeni Kanun ise 1926 yılında yürürlüğe girmiştir.²⁷⁵ Medeni Kanunla yapılan değişikliklerle birlikte çok eşlilik yasaklanmış, miras hukukunda kadın ve erkek arasında eşitlik kabul edilmiş, resmi nikâh zorunluluğu getirilmiştir.²⁷⁶ Buna göre Kurul, Medeni kanundan önce nikâh ve boşanma sorularını İslâm Hukukuna uygun bir şekilde cevaplandırırken sonrakileri Kurulun görevleri arasında yer almadığı gerekçesiyle cevaplandırmamıştır. Fakat bu durum bahsedildiği gibi devam etmemiş, muamelat alanı ile ilgili görev tanımı değişmediği halde Kurulun önceki yıllarda cevaplandırmadığı soruları cevaplandığı tespit edilmiş ya da bunun tam tersi gözlenmiştir. Bu bölümde Kurulun bu tarz kararları üzerinde durularak bir değerlendirme yapılacaktır.

1940 yılında hem nikâh hem de miras ile ilgili sorulan bir soruda kurul dini nasrlara uygun olarak karar vermiştir.²⁷⁷ Nikâh ve mirasın birlikte yer aldığı bir başka soruda miras konusu geçtiği için olayın yılının tam olarak verilmesi istenmiş, medeni

²⁷³ Aydın, “Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri”, s.2.

²⁷⁴ Aydın, “Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri”, s.8.

²⁷⁵ Günşen İçli, “Cumhuriyet Döneminde Kadının Sosyal Konumu”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı*, s.95

²⁷⁶ İçli, “Cumhuriyet Döneminde Kadının Sosyal Konumu”, s.96.

²⁷⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1940, 8.

kanundan sonra ise cevaplandırılmayacağı ifade edilmiştir.²⁷⁸ Boşanma ile ilgili 1944 yılında Eskişehir hava okulundan bir teğmenin sorusunu kurul cevaplamıştır. Karar metni şu şekildedir:

...zevc bu mecliste ayrılma salahiyeti istimal ile ayrılıyorum hükmünü vermiş, zevcte zevcenin isteği üzerine ayrılmayı kabul etmiş olduğuna göre diyaneten talak vaki olmuş ise de tefviz suretile yapılan talak rici olduğundan ve zevc ile zevce sonradan konuşarak vaz geçmiş olduklarını ifade ettiklerinden ricat tehakkuk etmiş vergi nikahın bütün hakları münakiddir...²⁷⁹

Kurulun geleneksel İslâm hukukuna uygun bir cevap verdiği karar metninden anlaşılmaktadır. Fakat bu kararın verildiği tarihte Medeni kanun yürürlüktedir.

Boşanma hakkında kurula sorulan bir soru şu şekilde cevaplandırılmıştır: “Medenî kanunun neşri tarihindenberi nikâh ve talak meseleleri Mahkemeye ait bulunduğu cihetle Müftülüğe dilekçe ile muracaat edenin istidasına bu suretle meşruhat verilerek reddedilmesi gerekir...”²⁸⁰ Kurulun 1946 yılında verdiği karara göre nikâh ve boşanma hakkında herhangi bir kanaat bildirmek kurulun görevi dışında kabul edilmiştir.

1952 yılı içerisinde nikâh ile ilgili sorulan soru “...Dilekçe münderecatına göre cevap yazılması Kurulumuzun görevi dışında bulunmasına binaen hıfzı lazım geldiği mütealası ile ...”²⁸¹ şeklinde cevaplandırılmıştır. 1940’lı yıllarda İslâm hukukunu referans alarak cevaplar veren Kurulun 1952 yılında gelen soruları görev dışı kabul ederek cevaplandırmaması önemlidir. Nikâh ve talak başlığını taşıyan bir karar metni ise şu şekildedir:

Müftü ve Vaizlerin, Medeni kanunun mer’iyyetinden sonra nikâh ve talak gibi meselelerle uğraşmaları memnu’ olduğunun ihtar edilmesi ve akideynin behemehal nikâh memurunun muvacehesinde...bildirilmesi uygun olacağı mütaleası ile....²⁸²

1952 yılında verilen bu karar metninde de nikâh ve boşanma gibi konuların Din İşleri Yüksek Kurulu’nun görevleri dışında kabul edildiğinden bu konuda gelen

²⁷⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1942, 80.

²⁷⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1944, 74.

²⁸⁰ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1946, 203.

²⁸¹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1952, 688.

²⁸² Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1954, 186.

soruların cevaplandırılmaması ifade edilmiştir. 1953 yılında verilen bir karar metni şu şekildedir:

Müftüler ve vaizler evvel emirde Diyanet İşleri Teşkilatında vazife alan me'murların vazifeleri neden ibaret olduğuna dair teşkilat kanunu okumaları ve hattı hareketlerini ona göre tayin eylemeleri muktazi iken adı geçenin bundan gafletle hâlâ vazifesinin neden olduğuna istişarda bulunması esefle anlaşılmiş olduğunun kendisine yazılması uygun olacağı mütaleası...²⁸³

'Talak, Yemin ve Yeni Ahkâma Ait Miras Meseleleri' başlığını taşıyan bu karar metninde Kurul medeni kanun sonrası kendisine boşanma ve miras ile ilgili soru soran din görevlilerini sert bir dille uyararak teşkilat kanununu okumaları ve görev sınırlarının ne olduğunu bilmeleri konusunda uyarılmıştır. 1954 yılında da:

Müftü ve Vaizlerin, Medenî kanunun mer'iyetinden sonra nikâh ve talak gibi meselelerle uğraşmaları memnû' olduğunun ihtar edilmesi ve âkideynin behemehal nikâh memurunun muvacehesinde ve mecliste hazır olduğuna göre isimleri zikredilmekle beraber aksi farz olduğu takdirde fikhen dahi mecliste hâzır olan âkidler hakkında işaret edilerek icra kılınan akidde isim zikr edilmesine de lüzum olmadığının bildirilmesi uygun olacağı...²⁸⁴

ifadeleri kullanılarak nikâh ve talak ile ilgili konularla uğraşmanın Diyanet görevlileri için yasak olduğu söylenmiştir. 1955 yılına kadar Kurul kararlarındaki metinler, yukarıda verilen metinlerle aynı içeriğe sahipken²⁸⁵ 1955 yılındaki bir karar metnindeki değişiklik dikkati çekiyor:

...Nikâh, taraflar yüz yüze gelip erkek (ben seni karılığa aldım), kadın da (ben sana karılığa vardım), derlerse...nikâhın münakid ve tamam olacağı İslâmi Hükümler iktizasındandır. Binaenaleyh İslamiyette İmam nikahı namıyla bir nikâh yoktur. İmamların taraflara hitaben ben de nikâhınızı (akd ettim) kıydım demesi cehaletindedir, böyle demese dahi nikâh tamam olmuştur...Yalnız mahalle veya köy imamlarının nikah meclislerinde bulundurulmasının sebebi bunların İslâmi hükümler bilgin olmaları kanaatıyla nikâhın âdâbı diniye dâiresinde vukuu ile, huzurları lâzım olan iki şahidin bulundurulmasını te'min ve murakabe ve ilgilileri ikaz etmek ve sonunda da teberrüken duâ yapmak içindir. İmamın başkaca nikaha müessir rolü yoktur...Şu kadar ki bu suretle vuku bulan nikah merasimi Medeni Nikâhtan sonra vuku bulmasını kanun takyid etmiş bulunduğunun bildirilmesi uygun olacağı...²⁸⁶

Önceki yılların aksine 1955 yılındaki bu karar metninde dini nikâhın ne olduğu, nasıl gerçekleştirileceği ve medeni kanundan sonra yapılmasının uygun olacağı ifade

²⁸³ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1953, 312.

²⁸⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1954, 186.

²⁸⁵ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1954, 333; 1955, 43.

²⁸⁶ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1955, 220.

edilmiş, sorunun kurulun görevleri dışında bulunduğu ile ilgili herhangi bir vurgu yapılmamıştır. Boşanma hakkında da 1955 yılındaki bir soruya ise verilen cevap şu şekildedir:

...Bu talak Medeni kanunun meriyyetinden evvel böyle lüzum ile meşru olduğu cihetle birer birer veya haramı irtikab ederek üçünü birden kullanıp yani (seni bir defa boşadım) veya (benden üç talak boş ol) gibi sözleri söylediği iki şahitle sabit olup da, kadın dahi iddet denilen üç kadınlık âdetini de gördükten sonra artık aralarında nikâh hukuku kalmıyacağıнын bildirilmesi...²⁸⁷

Bu kararda görüldüğü üzere Diyanet'in görev tanımında bir değişiklik olmamasına rağmen muamelat olarak belirtilen alana ait konularda beyanatta bulunulmuştur. Fakat aynı yıl içerisinde verilen bir başka karar metninde: "...Bu mesele görevimiz dışında bulunduğu adı geçen müftülüğe bildirilmesi uygun olacağı..."²⁸⁸ ifadeleri ile cevap verilmemiştir. 1955 yılında hem nikâh hem de boşanma ile ilgili önceki yılların aksine açıklayıcı nitelikte karar verilmişken aynı yıl içinde görev dışı olduğu gerekçesiyle boşanma ile ilgili bir soru cevapsız bırakılmıştır. 1940'lı yıllarda geleneksel fıkıh anlayışına uygun cevaplar verilirken 1952 ve sonrasında da muamelata dâhil alanlar olduğu gerekçesiyle cevap verilmediği gibi bu konuda Kurula soru soran din görevlileri uyarılarak görev tanımlarını bilmeleri öğütlenmiştir. Kurulun görev tanımı değişmemesine rağmen kararlarda meydana gelen değişikliklerin sebebi merak konusudur. Öncelikle Diyanet İşleri Başkanlığı yapan isimler söz konusu yıllarda değişmiştir. 1941 yılına kadar görevde kalan Mehmet Rifat Börekçi'nin yerine 1942 yılında Şerafettin Yaltkaya, 1947 yılında Ahmet Hamdi Akseki, 1951 yılında Eyüb Sabri Hayırlıoğlu getirilmiştir.²⁸⁹ Aynı zamanda 1946 yılı itibariyle Türkiye çok partili hayata geçmiş ve 1950 yılı itibariyle de Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Bilindiği gibi Diyanet İşleri Başkanlığı, 02.07.2018 tarihine kadar Başbakan yardımcılığına bağlı bir kurum idi.²⁹⁰ Dolayısıyla kurumun, meydana gelen hükümet değişikliklerinden ve hükümetin siyasi pozisyonundan etkilenmesi son derece normaldir. Aynı zamanda göreve gelen Diyanet İşleri Başkanlarının, Din İşleri Yüksek Kurulu üyelerinin dini yorumlama biçimi kararların niteliği üzerinde etkili olan bir diğer unsurdur.

²⁸⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1956, 100.

²⁸⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1956, 340.

²⁸⁹ Yavuzer, *Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi (DİB Örneği)*, s.78.

²⁹⁰ <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf>

Eski ahkâma göre nikâhın nasıl yapılacağı başlığını taşıyan 1956 yılındaki bir başka karar metni ise şu şekildedir:

...nikâh akdinin tamamlanmasında Medeni Kanun ile hükümleriyle islâmi hükümler arasında bir fark yoktur...şu kadar var ki: İslami nikâhın tamamında Kur'an- Kerim'den bir Aşri Şerif okunması ve akabinde de tarafların hüsnü müâşeretle İslam ve Türk camiasına hayırlı bir unsur olmalarını Cenabı Haktan niyaz sadedinde bir dua edilmesi şerefli bir adet olduğunun bildirilmesi...²⁹¹

1957 yılında verilen bir karar metni şu şekildedir:

...Fakat nikâh memurunun huzurunda böyle bir akıd vuku bulmadan taraflar gayri resmi bir mecliste akdederlerde...evlenme memurunun huzurunda olması lazım geldiği halde taraflar bunun aksi olan hareketlerle âmme nizamını ihlâl etmiş olacaklarından vazı'ı kanun bunu önlemek için T.C. K. 237. ci maddesinin 3 ve 4 ncü fıkralarını vaz etmiş bulunduğunun bildirilmesi...²⁹²

1956 ve 57 yıllarında verilen yukarıdaki karar metinlerinde dini nikâh resmi nikâhın tamamlayıcı bir unsuru olarak görülmüş, dini merasim çerçevesinde ele alınarak yapılmasında herhangi bir mahzur görülmemiştir. Fakat resmi nikâh olmadan gerçekleştirilen dini nikâhın toplumsal düzeni bozduğu gerekçesiyle ilgili kanun maddeleri hatırlatılarak bunun yasak olduğu ifade edilmiştir.

1960 yılında Orhaneli Müftülüğü'nün sorusu üzerine verilen bir karar metni şu şekildedir:

...İlişik yazı muamelata ait olup Yüksek Makamın görevi dışında bulunduğundan hıfz edilmek üzere yazı işleri Müdürlüğü'ne havale buyrulması ayrıca vazifesine dikkat etmesi hususunda mezkur Müftülüğe tenbihat yazılması...²⁹³

Talak hakkında başlığını taşıyan bu karara göre boşanma ile ilgili durumlar Kurulun görevi dışında kaldığından cevap verilmemiş ve soru müftülük kanalıyla sorulduğu için müftülüğe görevine dikkat etmesi için tenbihat yazılmasına karar verilmiştir. 1961 yılında da aynı konu ile ilgili sorulan soru "...Bu soruyu cevaplandırmak kanunî selahiyetimiz dışında bulunduğundan..." ifadeleriyle cevapsız

²⁹¹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1956, 458.

²⁹² Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1957, 69.

²⁹³ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1960, 44.

bırakılmıştır.²⁹⁴ 1962 yılında ardi ardına sorulan iki soruya da kurulun cevabı aynı olmuştur.²⁹⁵ 1963 yılında nikâh hakkında sorulan soruya:

...Nikâh evlenecek iki tarafın rızasıyla iki şahit huzurunda icap ve kabul ile münakit olur. Bu itibarla medeni kanun gereğince yapılan nikâhlar sahihtir. Arzu edenler dini nikâh da yaptırabilirler...²⁹⁶

Buna göre dini nikâh yaptırmada herhangi bir sakınca yoktur. Kurulun yıllar arasında kararlarda yaptığı bu değişiklik dikkat çekicidir. Söz konusu zaman aralıklarında kararlarda meydana gelen değişikliklerde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görev tanımının değişmiş midir? Öncelikle Türkiye Cumhuriyeti sırasıyla 1921, 1924, 1961, 1982 Anayasaları ile yönetilmiştir. Günümüzde de 1982 Anayasası hala yürürlüktedir. Değişen Anayasada Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili de bir takım değişiklikler yapılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı bir bakanlık olarak değil Başbakanlığa bağlı bir birim olarak kurulmuştur.²⁹⁷ Diyanet İşleri Reisliği'nin görevi: "İslam dininin itikat ve ibadet alanıyla ilgili işleri yürütmek ve dini kurumları idare etmek" olarak belirtilmiştir.²⁹⁸ 1931 yılında yapılan bir düzenlemeyle Diyanet'in görev ve yetkileri hutbe ve vaaz metinlerini kontrol etmek olarak sınırlandırılmıştır.²⁹⁹ 1950 yılında yapılan bir değişiklik ile daha önce Evkâf Umum Müdürlüğü'ne devredilen cami ve mescitlerin idaresi ve cami görevlileri kadroları yeniden Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sorumluluğuna verilmiştir.³⁰⁰ 1961 Anayasası Diyanet İşleri Başkanlığı'nı genel idare içinde yer vererek Anayasal bir kurum olarak tanımlamıştır. 1965 yılında Diyanet'in görevi 'İslâm dininin inançları, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak, ibadet yerlerini yönetmek' olarak ifade edilmiştir.³⁰¹ Diyanet'in görev tanımında bazı değişiklikler meydana gelse de 'itikat ve ibadet alanıyla ilgili işleri yürütmek, dini kurumları idare etmek' kurumun değişmeyen görevleri arasındadır. Dolayısıyla Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bünyesinde bulunan Din İşleri Yüksek Kurulu'nun dönemin sosyo-politik şartlarını göz önünde bulundurarak almış olduğu kararlarda değişikliğin meydana geldiği yorumu yapılabilir.

²⁹⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1961, 89.

²⁹⁵ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1962, 317-348.

²⁹⁶ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1963, 479.

²⁹⁷ Yavuzer, *Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi (DİB Örneği)*, s.78.

²⁹⁸ Erdin, *John Locke'un Perspektifinden Türkiye'de Devlet-Din İlişkisi ve DİB*, s.34.

²⁹⁹ Erdin, *John Locke'un Perspektifinden Türkiye'de Devlet-Din İlişkisi ve DİB*, s.34-35.

³⁰⁰ Erdin, *John Locke'un Perspektifinden Türkiye'de Devlet-Din İlişkisi ve DİB*, s.35.

³⁰¹ Erdin, *John Locke'un Perspektifinden Türkiye'de Devlet-Din İlişkisi ve DİB*, s.35.

Finlandiya Cemaati İslamiyesi'nin başkanının İslami Nikâh hakkındaki yazmış olduğu yazıyı inceleyen kurulun cevabî kararı şu şekildedir:

...Eğer Finlandiya Hukûmetinin Resmî makamında Müslüman bir erkeğin her hangi bir kadınla Nikâhı böyle iki şahit huzurunda yokardaki ifadelerle Nikâh akıt edilmekte ise İslamiyetce Nikâh olmuş olursada bu cihet muamelata taalluk ettiğinden Yurt dışında bulunan şahıslardan olsa bile vakı'böyle sorulara cevap vermek Yüksek Makamın yetğisi dışında olup olmadığı hususunun düşünülmesi idari makama ait bir keyfiyet olduğunun...³⁰²

Kurul, Finlandiya'dan kendilerine yöneltilen nikâh ile ilgili bu soruyu ayrıntılı bir şekilde cevaplandırdıktan sonra yurtdışından da sorulmuş olsa böyle sorulara cevap vermelerinin görevleri dışında olduğunu belirtmiştir. 1957 yılında sorulan bir başka soru ise şu şekilde cevaplandırılmıştır: "*İlişik yazıda talak hakkındaki suale cevap vermek Yüksek Makamın görevi dışında bulunduğu bildirilmesi...*"³⁰³

İslam Hukukuna göre kişi kendi nikâhını kendisi kıyabilir mi? sorusuna Başkanlığın verdiği cevap şu şekildedir:

...bir Müslüman erkek ile bir Müslüman kadın nikah ile birbirleriyle evleneceklerinde bunlardan akıl ve baliğ olan kadın 'nikâh ile sana vardım' deyip de âkıl ve bâliğ erkek dahi aynı mecliste âkıl ve bâliğ ve hür ve müslüman ve her ikisini tanır, sözlerini işitir iki şahit huzurunda 'ben de nikâh ile seni aldım derse islami hükümlere göre aralarında nikâh akdinin mevcut olacağı ve ayrıca nikâh kıymak için üçüncü bir şahsa lüzum olmadığı bildirilmesi...³⁰⁴

Din İşleri Yüksek Kurulu bu kararda nikâh akdi için gerekli olan şartları saymış olmasına rağmen resmi nikâh ile ilgili herhangi bir vurgu yapmamıştır. Ayrıntılı bir şekilde şartları anlatılan nikâh ise dini nikâhtır.

Şehirlerde nikâhsız beraberliklerin artması sonucu kurulun almış olduğu karar metni şu şekildedir:

...Her şeyi kanunun tazyikinden ve idarenin takibinden beklemek doğru değildir. Marifet mühiti bunları kendiliğinden kaldıracak bir duruma getirmek; cemiyeti bu ahvale nefret eder bir seviyeye yüceltmektir; bunun için marazı hallerin sebeplerini araştırmalı ve onlarla mücadele etmelidir. binaen aleyh nikahın önemi; iffetsizliğin yüz kızartıcı götülüğü ağırlık meselesinde kızı, kadını satar gibi hareketin dinen memnu olduğu, küfüv meselesi, aile küdsiyeti,

³⁰² Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1957, 298.

³⁰³ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1957, 398.

³⁰⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1952, 622.

kanuna bağıllık ve cehaletin en büyük düşman olduğu konuları üzerine gerek bizzat müftü ve gerek vaizler münasip zamanlarda ve hatta icap ederse köylerde vaz ve nasihatlerle halkı aydınlatmaları lüzumunun cevaben adı geçen müftülüğe bildirilmesi...³⁰⁵

Kararda ifade edilen 'her şeyi kanunun tazyikinden ve idarenin takibinden beklemek doğru değildir'³⁰⁶ ifadeleri dikkat çekicidir. Zira kurul, görev tanımı dışında hareket ederek toplumsal olaylarla ilgili görüş bildirmiş, kendisine bağlı vaiz müftü gibi din görevlilerini de halkı bilinçlendirme ile vazifelendirmiştir. Fakat nikâh, boşanma gibi konular modern Türkiye Cumhuriyetinde hukukun sorumluluk alanına girmektedir. Buna göre Din İşleri Yüksek Kurulu'nun kararlarında daha önceleri gördüğümüz 'muamelata taalluk ettiğinden görevimiz dışındadır' ifadesine bu karar metninde rastlanmamaktadır. Aksine kurul, hukukun sorumluluk alanında bulunan bir konu hakkında görüş beyan etmiştir.

Nikâh ile ilgili kurula sorulan sorulardan bazıları da farklı mezhebe mensup bireylerin gerçekleştirmiş olduğu nikâhlar ile ilgilidir. Dersim ahalisinin nikâh merasimi ile ilgili 1952 yılında verilen bir kararın metni şu şekildedir:

Nikâh akdi İslâmî hükümlere göre şahidler huzurunda tarafların aldım- verdim demeleri ile mün'akid olup bu dahi kanûnen nasb ve ta'yin olunan Nikâh Me'murunun huzurunda vuku' bulmasına binaen Sünni İmamlarla mahallî Müftisinin bu işe karışmayarak gelenleri nikah memuruna göndermeleri iktiza ederken kanunî mesuliyeti düşünmeyerek hilâfına hareketle dedikoduya meydan vermeleri doğru olmayacağına bildirilmesi...³⁰⁷

Karar metninde herhangi bir mezhep ayrımı gözetmeden bu gibi konularda resmi görevliye yönlendirmenin yapılması gerektiği, din görevlilerinin hukuki sorumluluğu gözetmediği eleştirisi yapılmaktadır. Yine 1952 yılında Caferi mezhebine uygun nikâh kıyılmasının dini sorumluluğu ile ilgili gelen bir soruya aynı şekilde cevap verilerek vatandaşların resmi görevliye yönlendirilmesi istenmiş, din görevlilerinin de hukuki sorumluluklarının farkında olması istenmiştir.³⁰⁸

2014 yılında şarta bağlı boşama ile ilgili sorulan soruya verilen cevap şu şekildedir:

³⁰⁵ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1944, 51.

³⁰⁶ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1944, 51.

³⁰⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1952, 187.

³⁰⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1952, 187.

MÜTALAA:”Bu kurumdan ayrılırsam eşi boş olsun”, “Şunu yapmazsam eşim boş olsun” yahut “Şunu yaparsan boş ol” gibi boşama fiilinin şarta bağlandığı ifadelerin hangi sonuçları doğuracağı kullanan kişinin maksadına bağlı olduğunun hareketle bu gibi sözlerin;...şartlı boşama ifadelerinin ikrah altında söylenmesinin ise hiçbir sonuç doğurmayacağı; ileride yapacağı evlenme akdinin o anda boşama ile sonuçlanması şartına bağlı olarak yapılan boşamaların da herhangi bir hüküm ifade etmeyeceği mütalaa olundu. **GEREKÇE:**...Dolayısıyla niyeti boşamak olan kişinin koştuğu şart gerçekleşince talâk da meydana gelmiş sayılacaktır. Fakat niyeti ve asıl amacı kendisini veya eşini bir iş yapmaktan engellemek ya da bir işi yapmaya teşvik etmek ise bu şart, yemin hükmünde değerlendirilecek, dolayısıyla kendisi veya eşi, ileri sürülen şartın aksini yapmış ise boşama söz konusu olmayacak ama yemin kefareti ödenecektir. Karı- kocanın dışında üçüncü kişilerin bir işi yapıp yapmamasına bağlanan boşamalar ise yemin anlamı içermediği için geçerlidir ve söz konusu şartın gerçekleşmesi ile de boşama da vaki olur.³⁰⁹

2014 yılında verilen bu kararda geleneksel fıkıh kitaplarına uygun ve gerekçeleriyle birlikte cevap verilmiş, soru sahibine herhangi bir yönlendirmede bulunulmadığı gibi kurulun görevleri dışında bir konu olduğu vurgusu da yapılmamıştır.

2015 yılına gelindiğinde ise ‘Nikâh Akdinin Mahiyeti ve Tescili’ başlığını taşıyan karar metninde nikâhın medeni bir sözleşme olduğu belirtilmiş, İslâm dinine göre nikâhın temel dayanakları ifade edilmiş, nikâhın meşru olabilmesi için hukuki kurumların bundan haberdar edilmesi gerektiği söylenmiştir. Karar metninde aşağıda verilen ifadeler yer almıştır:

dinin nikâh akdinde aradığı şartları taşıyan ama resmen tescil edilemeyen nikâhların geçersiz olduğu söylenemezse de aleniyetin sağlanması ve karşılıklı sorumlulukların takip edilebilmesi açısından taraflar nezdinde gerekli tedbirler alınmalıdır.³¹⁰

Buna göre resmi nikâhtan önce kıyılan dini nikâh geçersiz sayılmamakla birlikte nikâhın resmi makamlar tarafından bilinmesinin tarafların hukukunun güvence altına alınması için önemli olduğu üzerinde durulmuştur.³¹¹ Dini nikâh ile ilgili görüş bildirmenin kurulun görev ve sorumluluklarını aştığı ile ilgili herhangi bir vurgu ise yapılmamıştır.

Nikâh ve talak ile ilgili kararların incelendiği bu bölümde kurul kararlarında yıllara göre değişiklikler gözlenmiştir. Bu değişikliklerde kurulun bünyesinde

³⁰⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 2014, 21.

³¹⁰ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 2015, 12.

³¹¹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 2015, 12.

bulunduğu Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bağlı bulunduğu başbakanlığa bağlı idari bir kurum olması, meydan gelen hükümet değişiklikleri ve kurum başkanının ve kurul üyelerinin dini yorumlama biçimleri etkili olmuştur. Yine dini nikâh, kanunlar tarafından geçerli kabul edilmediğinden resmi nikâh olmadan evlenenler arasında mağduriyetlere rastlandığı görülmektedir. Kurul bu konuda da mağduriyetlerin ortadan kaldırılması, bireylerin hukukunun gözetilmesi için özellikle son yıllarda resmi nikâhı önceleyen bir tavır içerisinde olmuştur.

Alevilik, Caferilik gibi Ehl-i Sünnet dışında kabul edilen dini grupların nikâhlarının kıyılması ile ilgili sorularda da kurulun birleştirici bir tavra sahip olduğu, farklılıkları öne çıkarmaktan kaçındığı gözlenmektedir.

B. SÜTKARDEŞLİĞİ

Sütkardeşliği, bir kadının kendisine ait olmayan bir çocuğu emzirmesi sonrasında emziren kadın ve çocukları ile emzirilen çocuk arasında meydana gelen akrabalığa verilen isimdir.³¹² Sütkardeşliği İslâm hukukuna göre evlenme engeli olarak kabul edilip sütkardeşi olan bireylerin evlenmesi yasaklanmışken medeni hukukta böyle bir evlenme engeli söz konusu değildir.³¹³ Haliyle bu durum medeni kanunun kabulünden sonra birtakım problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Zira Türkiye Cumhuriyeti yasalarına göre evlenme, boşanma ile ilgili problemlerin çözümü hukukun alanına aittir. Fakat bu durum dini kaygılarla hareket eden bireylerin Başkanlığa soru sormasını engelleyememiştir. Sütkardeşliği ile ilgili bir problem ortaya çıktığında dini anlamda kaygılanan halk, sorunların çözümü için Din İşleri Yüksek Kuruluna başvurmuştur. Kurulun bu noktada nasıl bir tavır aldığı karar metinlerinde kendini göstermektedir.

1930 yılında alınan bir kararda şu ifadelere yer verilmiştir: *“İki kardaşdan birinin oğlu ve diğerinin kızı arasında rıda yoksa yekdiğerile tezevvüçleri şer'an caiz olacağıının cevaben emir ve iş'ar buyrulması...”*³¹⁴

³¹² Şamil Dağcı, “İslâm Aile Hukukunda Evlenme Engelleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:41, S:1, 2000, s.215.

³¹³ Dağcı, “İslâm Aile Hukukunda Evlenme Engelleri”, s.215.

³¹⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1930, 381.

Kurul, karar metninde aralarında sütkardeşliği bulunmayan iki kişinin dinen evlenmelerinde herhangi bir mahzur olmadığını ifade etmiştir.

1940 yılında sütkardeşliği ile ilgili sorulan bir soruya "...Mehmet ceddeleri Ayşeden müddeti rida'da süt emmişse mezbure Rukiyeyi tezvic etmesi şer'an sahih olmayacağıdır..."³¹⁵ şeklinde cevap verilirken aynı yıl içinde sorulan bir başka soru şu şekilde cevaplanmıştır: "...Müsteftiye rida hakkındaki hükmü şer'iyi şifahen tefhim edilmekle iktifa edilmesi..."³¹⁶ Buna göre 1940 yılında sorulan iki sorudan birincisine dini naslara uygun cevap verilirken ikincisinin şifahi olarak cevaplandırılacağı ifade edilmiştir. Kurul sütkardeşliği ile ilgili soruların görev tanımının dışında olduğunun farkında olmakla birlikte halkın problemlerine cevap bulmaya da çalışmaktadır. Bu yüzden yasaların korunması adına şifahi olarak cevap verilmesini uygun görmüştür yorumu yapılabilir.

1944 yılında sekiz senedir evli olup bir çocukları bulunan bir çift için sütkardeşliği iddiası ile sorulan soruya verilen cevabın karar metni ise şu şekildedir:

...Nikâhta ve evlenmede düğün ve ilan yapılması, nikâha mani haller varsa onların bildirilmesi içindir. Zamanında söylenmeyip evlilikten sekiz sene sonra bu sözün söylenmesi ve annenin kendi çocuğunu süten kestikten sonra emzirdi denilmesi meselede kanaat husulüne manidir...³¹⁷

Yaklaşık sekiz senedir evli bulunan çiftin sütkardeşliği ile ilgili ortaya atılan iddiaları eleştiren kurul, zamanında açığa çıkarılmayan bu durumun sekiz sene sonra söylenmesinin herhangi bir kanaat ortaya koyamayacağını ifade etmiştir. Fakat sütkardeşliğinin görev tanımı dışında bulunduğu ile ilgili herhangi bir vurgu yapılmamıştır.

1945 yılında sütkardeşliği ile ilgili gelen başka bir soru dini naslara uygun olarak cevaplandırılmıştır.³¹⁸ 1947 yılında da yine aynı konu ile ilgili olarak Kurula gelen kararlar dini naslara uygun olarak cevaplandırılmıştır.³¹⁹

³¹⁵ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1940, 19.

³¹⁶ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1940, 40.

³¹⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1944, 109.

³¹⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1945, 147.

³¹⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1947; 24,473.

Fakat ne olmuştur ki sonraki yıllarda gelindiğinde Başkanlık bu ve benzeri soruları görev dışı addederek cevaplamaktan imtina etmiştir? Örneğin 1953 yılında Başkanlığa sütkardeşliği ile ilgili sorulan soruya verilen cevap aşağıdaki gibidir: “...Kanuni mevzuatımıza göre adı geçene cevap verilmesi Yüksek Makamın görevi dışında olduğunun bildirilmesi uygun olacağı...”³²⁰ Dikkati çeken bir diğer husus ise aynı yıl içinde sorulan bir başka soruya yine dini nasrlara uygun karar verilmesidir: “...nikâhlanmalarında İslami Hükümlere göre bir mahzur bulunmadığının bildirilmesi...”³²¹ 1953 yılında sütkardeşliği ile ilgili sorulan bir başka soruya ise verilen cevap şu şekildedir: “...Adı geçenin Nallıhan Müftülüğüne müracaat eylemesi lüzumunun bildirilmesi...”³²² Kurul, 1953 yılındaki bu soruya cevap vermezken soru sahibini müftülüğe yönlendirmiştir. Muhtemeldir ki bu soruyu resmi olarak cevaplandıramadığından önceki yıllarda yaptığı gibi müftülük kanalıyla şifahi olarak çözüm bulmaya çalışacaktır.

1954 yılında ise Başkanlık sütkardeşliği hakkında sorulan soruları görev dışı kabul ederek cevaplamamıştır: “...adı geçenin sorusuna cevap vermek Yüksek Makamın yetkisi dışında olduğunun bildirilmesi...”³²³

1958 yılında ise Çaykara Hukuk Mahkemesi sütkardeşliği ile ilgili Başkanlığa bir soru sorar, karar metninde mahkemenin sorusu dini nasrlara uygun olarak cevaplandırılır:

...Üvey anası Havva’dan süt emmiş olan Mustafa’nın karısı Havva ile süt kardaşı olup olmadığı hakkındaki yazısı ve Şama incelendi: Havva, Mehmed’in büyük babasından çocuklu olup da o esnada Havva’dan emmiş bulunan Mustafa, Mehmed’in kızı Gülsüm’ü nikahına alamayacağı; Şayet Havva başka kocadan çocuklu olarak Mehmed’in büyük babasına nikâhlanıp da Mustafa, Havva’nın işbu sütünden emmiş ise Mehmed ile Mustafa süt kardaş olmadıklarından Mustafa ile Gülsüm arasındaki nikâha müessir bulunmayacağı bildirilmesi uygun görülmüştür.³²⁴

³²⁰ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1953, 115.

³²¹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1953, 216.

³²² Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1953, 335.

³²³ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1954, 481.

³²⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1958, 361.

Din İşleri Yüksek Kurulu 1958 yılında resmi makamlardan konu ile ilgili sorulan soruya İslâm Hukukuna uygun olarak cevaplandırmıştır.1960 yılında ise verilen karara göre sütkardeşliği “muamelata taalluk ettiğinden”³²⁵ cevapsız bırakılmıştır.

1962 yılında Giresun Ceza ve Tevkifevi Müdürlüğünün sorusu “...yazılarındaki beyanlarına nazaran evlenmelerine dînen mesağ olmamakla beraber bu soru muamelâta taalluk olduğundan cevap vermek yetkimiz dışında bulunduğu...”³²⁶ şeklinde cevaplandırılmıştır.

Sadece resmi kurumların değil şahıslardan gelen sorulara verilen cevaplar da yıllara göre değişiklik göstermektedir. Örneğin 1965 yılında Mersin’den sorulan bir şahsın sorusu dini nasslara uygun olarak cevaplandırılmıştır.³²⁷ Aynı yıl içerisinde sorulan bir başka soru da benzer şekilde cevaplandırılmıştır.³²⁸

Bu tarihten sonra sütkardeşliği ile ilgili herhangi bir soruya arşivlerde rastlanılmamıştır.

Din İşleri Yüksek Kurulu’nun sütkardeşliği ile ilgili soruları cevaplandırırken benimsediği yöntemler dini nasslara uygun cevap vermek, görev tanımı dışında kabul ederek cevapsız bırakmak, şifahen cevap vermek için soruyu soranın müftülüklere çağırılması şeklinde olmuştur. Kurulun dini kaygı ile hareket eden bireylerin, kanunlar çerçevesinde problemlerini çözmeye çalıştığı görülmektedir. Yine resmi makamlardan yöneltilen soruları da cevaplandırdığı görülmektedir. Kurulun, muamelat alanı ile ilgili herhangi bir görev değişikliğine gidilmemesine rağmen günümüzde internet sitesinde Süt Akralığı başlığı altında sütkardeşliği ile ilgili gelen soruları, geleneksel fıkıh anlayışına uygun olarak cevaplandırdığı görülmektedir.

Kurulun içinde bulunduğumuz zaman diliminde hem internet üzerinden cevaplandırdığı sorularda hem de kurul toplantısı sonrası alınan kararlarda muamelat alanı ile ilgili konularda kanaat belirtildiği, İslâm hukukunun yenilikçi bir yorumu çerçevesinde problemlere çözüm bulmaya çalıştığı görülmektedir. Görev ve sorumluluk

³²⁵ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1960, 497.

³²⁶ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1962, 524.

³²⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1965, 42.

³²⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1965, 82.

alanı değişmeyen kurulun böyle bir inisiyatifte bulunmasında milliyetçi- muhafazakâr bir hükümetin yönetimde olması ve bu hükümetin kendilerine sağladığı özgürlük alanının varlığı da etkili olmuştur.

C. ENGELLİ BİREYLERİN İMAMETİ

Engellilik, sağlığın bozulması neticesinde herhangi bir kabiliyetin normal kabul edilen kişiye göre tamamen ortadan kaybolması ya da azalması, kalıtsal veya sonradan meydana gelen herhangi bir noksanlık şeklinde tanımlanır.³²⁹ İnsanlık tarihi boyunca engellilere yaklaşım farklı şekillerde gerçekleşmiştir. Engelli bireyin dünyaya gelmesi özellikle geleneksel topluluklarda Tanrı'nın memnuniyetsizliğinin bir göstergesi olarak kabul edilir ve bu durum engellilerin öldürülmesine sebebiyet verirdi.³³⁰ Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet'in engellilere yaklaşımı ile ilgili farklı yorumlar söz konusudur. Eski Ahitte;

Harun'a de ki: Soyundan gelecek kuşaklar boyunca engelli olan hiç kimse yiyecek sunusu sunmak üzere Tanrısı'na yaklaşmasın. Engelli olan, sunağa yaklaşamaz. Kör, topal, yüzü arızalı...kambur, cüce...tapınağımı kirletmesin...³³¹

ifadeleri engellilerle ibadet ilişkisinin nasıl olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Yeni Ahitte ise Hz. İsa'nın öğretileri engellilerin tapınaktan dışlanmasını değil, onların iyileştirilmesi için tapınağa kabul edilmesini öğütler.³³² İslâm inancında ise engellilik Hristiyanlıkta olduğu gibi, bir ceza değil Allah'ın lütfunu kazanmak için bir fırsat olarak görülür.³³³ İslâm'ın temel ilkelerinden biri olan kişiye gücünün üstünde sorumluluk yüklenmemesi engellileri de kapsar.³³⁴ Buna göre İslâm'ın yükümlülüklerini yerine getirirken güç yetiremedikleri durumlarda engellilere kolaylık sağlanmış örneğinnescide gidip gelmede güçlük yaşayan görme engelli bir sahabenin talebi üzerine Hz. Muhammed tarafından evinde namaz kılınmasına izin verilmiştir.³³⁵

³²⁹ Saffet Sancaklı, "Hz. Peygamber'in Engellilere Karşı Bakış Açısının Tesbiti", *Din İlimleri Araştırma Dergisi VI*, S:2, 2006, s.38.

³³⁰ Matthew Schuelka, "A Faith in Humanness: Disability, Religion and Development", *Disability & Society, Haziran*, 2013, s.504.

³³¹ Eski Ahit, Levililer, 21:17,18,19.

³³² Schuelka, "A Faith in Humanness: Disability, Religion and Development", s.506.

³³³ Schuelka, "A Faith in Humanness: Disability, Religion and Development", s.508.

³³⁴ Sancaklı, "Hz. Peygamber'in Engellilere Karşı Bakış Açısının Tesbiti", s.60.

³³⁵ Sancaklı, "Hz. Peygamber'in Engellilere Karşı Bakış Açısının Tesbiti", s.61.

Din İşleri Yüksek Kurulu ile engellilik arasındaki ilişki kurula imamet ile ilgili gelen sorularla kurulmuştur. 1945 yılında engellilerin imameti ile ilgili sorulan bir soruya verilen cevap şu şekildedir:

Kolu bulunmayan bir adamın İmam olması caiz olursa da gayri evlâdır. Ancak halkın kolsuz bir imama iktida etmiye ragbetleri az olur. busuretle çoğaltılması matlup olan cemaatin azalmasına müeddi olursa kolsuzun imamlığı mekruh olur. bu vaziyette bir imamın imameti mekruhtur deye azline teşebbüs edilirse mesmu olmaz zira mansup imamın imameti diğerinden ehaktır.³³⁶

Bu karar metnine göre halkın bir kolu bulunmayan kişinin arkasında cemaat olup namaz kılması caiz olmasına rağmen insanların kolsuz bir bireyin imametini kabul etmelerinin çok da mümkün olmadığı savunularak cemaati azaltacağı endişesiyle hoş karşılanmamıştır.

1952 yılında da sağlık sorunları bulunan ya da engelli kişilerin imameti hakkında kendilerinden daha ehil bir kimse yoksa ve bu durum cemaatin kendilerinden nefret etmelerine sebebiyet vermiyorsa herhangi bir mahsur olmayacağı ifade edilmiştir.³³⁷

Sonraki yıllarda engelli bireylerin imameti hakkında sorulan sorulara benzer yanıtlar verilerek daha ehil kimse yoksa imamlık yapabilecekleri ifade edilmiştir.³³⁸ Fakat 1975 yılındaki bir karar metni öncekilerden farklıdır. Buna göre:

...Adı geçenin ne çeşit bir görev talep ettiği mezkur dilekçesinde belirtilmemiştir. Ancak, imam-hatip, müezzin-kayyım ve kayyımlığa tayinini istiyorsa, Cami görevlileri Yönetmeliğinin 8. maddesinin (b) bendi gereğince bu görevlerden birine tayini mümkün değildir.³³⁹

Önceki yıllarda engellilerin imametini hoş karşılamamakla birlikte dini konularda kendilerinden daha ehil kimsenin bulunmaması durumunda cevaz veren kurul, 1975 yılındaki bu karara göre kolsuz bir bireyin imamlık yapmasını yönetmeliğe aykırı görmüştür. Fakat sonraki yıllarda kurulun internet sitesi üzerinden kollarından bir veya ikisi bulunmayan birinin imameti ile ilgili:

İmamlık yapabilmek için namaz sahih olacak kadar Kur'an'ı ezbere okuyabilmek (kıraat) ve namaz hükümlerini bilmek şart olduğu gibi, namazın rükünlerini ifa edebilecek seviyede bedenlen sağlıklı olmak da şarttır. Kişinin

³³⁶ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1945, 44.

³³⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1952,57-58.

³³⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1952,641-740; 1955,58; 1961,634; 1963, 255;

³³⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1975,22.

kollarından biri veya her ikisinin bulunmaması, namazın rükünlerinden birini yerine getirmeye engel olmadığından böyle bir kimsenin imamlık yapması caizdir³⁴⁰

ifadelerine rastlanmaktadır. Toplum içerisinde engellilere yönelik olumsuz algının değiştirilmeye çalışıldığı, engelsiz hayat kampanyalarının yapıldığı günümüz dünyasında, dindar bireylerin sorunlarının çözümü için başvurduğu bir kurulun verdiği kararlarda, bu değişimi göz ardı etmesi düşünülemez. İslâm hukukunda engellilerin imameti ile ilgili herhangi bir yasak olmamasına rağmen Cumhuriyet tarihi boyunca cemaati azaltacağı düşüncesiyle kurul tarafından engellilerin imameti hoş karşılanmazken toplumda engelli algısının değişmesi, kurul kararları üzerinde de etkili olmuştur.

D. KADINLARLA İLGİLİ KARARLAR

Farklı toplum ve kültürlerde kadının kimliğine yönelik benzer ya da değişik kabuller söz konusudur. Sanayi devrimi sonrası artan iş gücü ihtiyacı ile kadın-erkek rolleri de tartışmaya başlanmıştır.³⁴¹ Bu noktada toplumsal cinsiyet kavramından bahsetmek gerekir. Biyolojik varoluştan farklı olarak içeriği topluma ve kültüre göre değişiklik gösterebilen, tarihi süreç içerisinde farklı kalıplara evrilebilen, kadın erkek arasındaki güç eşitsizliğine işaret eden, doğuştan değil de sonradan oluşturulan kimliğe toplumsal cinsiyet denir.³⁴² Toplum içindeki erkek ve kadın davranışlarının biyolojik mi yoksa kültürel mi olduğu sorusu toplumsal cinsiyet tartışmalarının temelini oluşturur.³⁴³ Margared Mead'ın Arapesh, Mundugumor ve Tschambuli kabileleri üzerine yaptığı araştırmada birinci kabiledede erkekler ve kadınların Batı kültüründe 'kadınlık' olarak belirttikleri özelliklere, ikinci kabiledede kadın ve erkeklerin 'erkeklik' olarak tanımlanan özelliklere, üçüncü kabiledede ise kadınların erkek, erkeklerinse kadın özelliklerine sahip olduklarını gözlemlemiştir.³⁴⁴ Dolayısıyla Margared Mead'e göre geleneksel kadınlık ve erkeklik rolleri biyolojik değil toplumsaldır. Patriarki kavramı da toplumsal ve siyasal

³⁴⁰ <https://kurul.diyadinet.gov.tr/Cevap-Ara/261/kollarindan-biri-veya-her-ikisi-bulunmayan-kimse-namaz-kildirabilir-mi>

³⁴¹ Ahmet Yılmaz, "Osmanlıdan Cumhuriyete Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C:9,S:20-21, 2010, s.200.

³⁴² Nazife Gürhan, "Toplumsal Cinsiyet ve Din", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, S:4, Kasım 2010, s.58-59.

³⁴³ Martin Slattery, *Sosyolojide Temel Fikirler*, yay. haz.: Ümit Tatlıcan- Gülcan Demiriz, 6. b., İstanbul: Sentez Yayınları, 2014, s.341.

³⁴⁴ Enlwestle, "Cinsiyet/Toplumsal Cinsiyet", s.218.

kurumları ellerinde bulunduran erkeklerin bu kurumları kullanarak kadınları sistematik olarak ayrımcılığa uğratmaları anlamına gelen³⁴⁵ ve toplumsal cinsiyet ile yakın ilişkili bir kavramdır. Bu sebeple özellikle feminist gruplar tarafından toplumsal cinsiyet ile birlikte eleştiriye tabi tutulmaktadır.

Modern dünyada toplumsal cinsiyet kavramı sosyal bilimciler, din yorumcuları, kadın hakları savunucularının gündeminde yer almaktadır. Özellikle toplumsal cinsiyet rollerini reddetmesi, kadının bir birey olarak toplumda eşit haklara sahip olması gerektiğini savunması, kadının kendini gerçekleştirmesinin önünde duran bütün toplumsal kabulleri reddetmesi bakımından feminizm hareketinden söz etmek gerekir. Feminizm Latince kökenli femina kelimesinden türetilmiş ve 1890'lı yıllardan itibaren toplumsal cinsiyet rollerine itiraz eden, kadın erkeğin eşitliği temeline dayanan bir toplumu savunan, kadınların sosyal, siyasi ve ideolojik olarak özgürleşmeleri gerektiğini vurgulayan akımdır.³⁴⁶ Tarihi süreç içerisinde birbirinden farklı feminist yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Feminizmin amacının cinsel bakımdan eşit bir toplum yaratmak olduğunu savunan klasik feministlerin aksine post-modern feministler kadın-erkek arasındaki farklılığı vurgulamak yerine kadına ait özellikleri ön plana çıkarmaya çalışmışlar, bakış açılarında daha feminen bir tutumu benimsemişlerdir.³⁴⁷

Feminizm, kadınları etkileyen bütün toplumsal yapıları kritiğe tabi tutmuştur. Din, dindarlık gibi kavramlar da feministler tarafından eleştirilmiştir. Dindarlık kavramını ele alan Feministlere göre kadınların erkeklere oranla daha dindar olmalarının sebebi yanlış bilinçlenerek, dinin bir baskı unsuru olduğunu fark edememeleridir.³⁴⁸ Dolayısıyla din, –özellikle teistik dinler- kadının özgürleşmesinin önünde engel olarak görülmüştür. Yine yaratılış ile ilgili Yahudi-Hristiyan metinlerini kritik eden feministlere göre Hz. Havva Hz. Adem'in ilk eşi değildir. Hz. Havva'dan önce Lilith isminde bir kadın yaratılmış, Lilith Hz. Âdem'le aynı kökene sahip olduklarından eşit olduklarını savunmuş, Hz. Âdem'in buna karşı çıkması üzerine Hz. Âdem'i ikna etmeye çalışmış, sonrasında Tanrı'nın gönderdiği melekler bile Lilith'i

³⁴⁵ Çiğdem Akgül, *Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2000 Yılından İtibaren Kadın ve Aileye Yönelik Süreli ve Basılı Yayınlarının Analizi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s.8.

³⁴⁶ Slattey, *Sosyolojide Temel Fikirler*, s.137.

³⁴⁷ Slattey, *Sosyolojide Temel Fikirler*, s.145.

³⁴⁸ Furseth, Repstad, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, s.332.

kararından döndürememiştir.³⁴⁹ Dolayısıyla ilk dönem feministlerin din konusunda negatif bir bakış açısına sahip olduklarını söyleyebiliriz. Zira ilk dönem feministlere göre din, toplumsal cinsiyet rollerini olumlayan, kadınların toplumda dezavantajlı bir konuma sahip olmalarına sebep olan öğretileri barındırır. Feministlerin bu eleştirisi sonrası dinlerin kadına bakışı konusu üzerinde durmakta fayda vardır.

Farklı kültür ve dinlerde kadın ve toplumsal cinsiyet kavramlarının nasıl anlaşıldığına baktığımızda karşımıza farklı tablolar çıkmaktadır. Dinler, kadın konusunda farklı yaklaşımlara sahip olsalar da din yorumcuları çoğu zaman geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini savunan bir tavra sahip olmuşlardır. İnsanlık tarihinde çoğu zaman din, kadına yönelik şiddeti ya da hak ihlallerini meşrulaştıran bir alan olarak kullanılmıştır.³⁵⁰ Örneğin Hindu metinlerinde Tanrı genellikle eril olarak tasvir edilirken³⁵¹ kadınlar her türlü işte çalışabilirler ama mal sahibi olamazlar, bunun yerine kazançlarını babalarına, eşlerine ya da oğluna verebilirdi.³⁵² Hinduizm'in kutsal kitabı olan Vedalarda kadının, kocasının özel bir yanı yoksa bile onu tanrı olarak görmesi gerektiği ifade edilmiştir.³⁵³ Budizm'in kutsal metinlerinde ise kadınlar nefret dolu, hınc sahibi ve zehirli olmakla suçlanarak yılan ile eşleştirilmiş, ayrıca Buda'nın da Budizmi kabul eden kadınlar sebebiyle bu dinin uzun ömürlü olamayacağı³⁵⁴, başlangıçta Buda'nın kadınları Budizm inancına kabul etmediği bazı kaynaklarda iddia edilmiştir.³⁵⁵ Fakat Budizm'de zaman içerisinde kadınlarla ilgili birbirinden farklı yorum ve anlayışlar ortaya çıkmıştır. Buda'dan yaklaşık iki asır sonra ortaya çıkan Hinayana Okulu kadın karşıtlığı ile ön plana çıkarken Mahayana Okulu ise kadın erkek farkı gözetmeksizin herkesin aydınlanmanın kaynağı olacağı fikriyle daha olumlayıcı bir tavra olmuştur.³⁵⁶ Kinizm de ilk inanma biçiminin anne tarafından babaya yapıldığı savunulurken Konfüçyanizm'de ise kadının erkeğe boyun eğmesi gerektiği vurgulanmıştır.³⁵⁷ Antik Yunan'da kadının konumu kölelerinkine benzer görülürken,

³⁴⁹ Furseth, Repstad, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, s.314.

³⁵⁰ Gürhan, "Toplumsal Cinsiyet ve Din", s.62.

³⁵¹ Furseth, Repstad, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, s.316

³⁵² Gürhan, "Toplumsal Cinsiyet ve Din", s.64.

³⁵³ Gürhan, "Toplumsal Cinsiyet ve Din", s.64.

³⁵⁴ Gürhan, "Toplumsal Cinsiyet ve Din", s.64.

³⁵⁵ Belkıs Konan, "Türk Kadınının Siyasal Haklarını Kazanma Süreci", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S:60, 2011,s159.

³⁵⁶ Furseth, Repstad, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, s.318.

³⁵⁷ Gürhan, "Toplumsal Cinsiyet ve Din", s.65.

kocanın karısına şiddet uygulaması olağan kabul edilmiştir.³⁵⁸ Miras erkek çocuğunun hakkı olarak görülürken, kadın tüm kötülüklerin kaynağı kabul ediliyordu.³⁵⁹

Yahudilikte sabah edilen duada erkekler, kendilerini, kadın olarak yaratmadığı için Tanrı'ya hamd ederler.³⁶⁰ Geleneksel Yahudilikte kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığı, kadının değerinin ev işleri yapmak, çocuklarına bakmak ve kocasının ihtiyaçlarını karşılamak olarak değerlendirildiği ve dinsel değerinin olmadığı savunulur.³⁶¹ Günümüzde Yahudi toplumu arasında kadınlarla ilgili birbirinden farklı yorumlar yapılmaktadır. Geleneğe bağlı Ortodoks Yahudilerinin kadınlar için haham olmayı yasakladığı, kadınların ev içindeki işleri yapıp çocukların eğitimini üstlenmeleri, Şabat ve diğer günlerde bayramları kutlamalarının yeterli olduğunu savundukları bilinmektedir.³⁶²

Hristiyanlık inancında, kadının yasak meyveyi yiyerek ilk günahı işleyen kabul edildiğinden kadının olumsuz bir imajı söz konusudur.³⁶³ Geleneksel Hristiyanlıkta kadın, günahı yeryüzüne indiren ve yaratılış itibarıyla kötülüğün kaynağıdır hatta dinen temiz olmadığından kadınların ibadet yerlerine girilmesine bile sıcak bakılmamıştır.³⁶⁴ Havva'nın çocukları olarak görülen kadınların doğası gereği isteyerek ya da istemeyerek erkekleri yanlış yola yönlendirebileceklerine inanılır.³⁶⁵

İslam inancında ise erkeğe tanınan temel haklar –hayat hakkı, barınma hakkı, mal edinebilme ve bundan tasarruf edebilme hakkı- kadına da tanınmıştır.³⁶⁶ Kur'an-ı Kerim'de kadın ya da erkek olmak değil kul olmanın önemine vurgu yapılmış, doğuştan getirilen herhangi bir günah fikrine ise karşı çıkmıştır.³⁶⁷ Buna rağmen Kur'an-ı Kerim'de yer almasa da bazı din âlimleri tarafından kadın 'fitne' olarak kabul edilmiş ve sosyal hayatta yer alması doğru karşılanmamıştır.³⁶⁸ Söz konusu âlimler, erkeğin kadına mutlak itaatini savunmuşlar ve 'insana secde etmek mümkün olsaydı kadının

³⁵⁸ Gürhan, "Toplumsal Cinsiyet ve Din", s.65.

³⁵⁹ Gürhan, "Toplumsal Cinsiyet ve Din", s.65.

³⁶⁰ Gürhan, "Toplumsal Cinsiyet ve Din", s.66.

³⁶¹ Gürhan, "Toplumsal Cinsiyet ve Din", s.66-67.

³⁶² Furseth, Repstad, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, s.327.

³⁶³ Konan, "Türk Kadınının Siyasal Haklarını Kazanma Süreci", s159.

³⁶⁴ Gürhan, "Toplumsal Cinsiyet ve Din", s.68.

³⁶⁵ Gürhan, "Toplumsal Cinsiyet ve Din", s.66.

³⁶⁶ Gürhan, "Toplumsal Cinsiyet ve Din", s.72.

³⁶⁷ Nahl Suresi 2/ 97.

³⁶⁸ Gürhan, "Toplumsal Cinsiyet ve Din", s.76.

erkeğe secde etmesini emrederdim' ifadesini hadis olarak aktarmışlardır.³⁶⁹ İslâm inancı gibi tevhidin en temel değer olduğu ve Allah'a saygının en temel nişanesi olan secdenin, kadının erkeğe saygısını göstermek için kullanmanın aslında bizzat dinin özüne muhalif olduğu görülür.

Pakistanlı İslamcı Feminist Riffat Hassan İslâm toplumlarında kadına yönelik olumsuz değerlendirmelerin sebebini a)erkeğin yaradılışın kaynağı olduğu, b)kadının baştan çıkarıcı olduğu inancı, c)kadının erkek için aracı olduğu inançlarının sebep olduğunu söylemiştir.³⁷⁰ Riffat Hassan'ın getirdiği bu eleştirilerin özellikle İbrahîmî dinlerin klasik yorumlarında kendisine bolca yer bulduğunu söyleyebiliriz. Fakat feminizm ve kadın hareketlerinden, dinler de etkilenmiş ve geleneksel anlayışta var olmasına rağmen çok güçlü olmayan eşitlikçi yorumlar yeniden gündeme getirilmiştir. Buna göre Yenilenmeci Yahudilik olarak isimlendirilen grup kadınların haham olabileceğini savunmakta, kadınlar konusunda daha eşitlikçi bir dil kullanmakta, kız çocukları için isim koyma törenleri düzenlemektedirler.³⁷¹ Katoliklik anlayışı kadınların papaz olmasına Hz. İsa'nın kişiliğine bürünemeyecekleri ve ontolojik olarak İsa'dan farklı oldukları gerekçesiyle karşı çıkarken bu anlayış kadınların, 1990'lı yıllarda kilise yöneticisi olmaya başlamasıyla değişiklik göstermiştir.³⁷² Yine Sihizm'in kurucusu Guru Nanak kadınlara yönelik ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalar yaparak toplumda var olan dulların yakılması, adet görmenin kirli bir şey olduğu inancı ve örtünme gibi inanışlara karşı çıkmıştır.³⁷³ İslâm inancında da ibadet, miras, gibi kavramlarda eşitliğin tartışıldığı günümüzde geleneksel yorumlarda kadının ötekileştirilmesi eleştirilerek bu davranışla dinin özüne aykırı hareket edildiği savunulmuştur.

Dinlerin yaklaşımı ile ilgili durum bu iken günümüz dünyasında kadınlarla ilgili gündeme getirilen bir diğer konu ise kadının insan haklarıdır. Kadının insan hakları konusu hakkında genel kabul gören iki tür yaklaşım vardır; evrenselci ve kültürcü

³⁶⁹ Tirmizi, Rada', 10.

³⁷⁰ Furseth, Repstad, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, s.314-315.

³⁷¹ Furseth, Repstad, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, s.327.

³⁷² Furseth, Repstad, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, s.325.

³⁷³ Furseth, Repstad, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, s.317.

yaklaşım.³⁷⁴ Evrenselci yaklaşıma göre kadınlar, Birleşmiş Milletler sözleşmelerinde belirtilen bütün haklardan yararlanabilirler, kadınların genel geçer haklarının olduğunu savunurlar; öte yandan kültürcü yaklaşım ise kadının haklarının içinde bulunduğu topluma göre şekillendiğini savunur.³⁷⁵ Bu yaklaşımlarla birlikte kadın haklarının savunulması ile ilgili ulusal ve uluslararası alanlarda çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. Kadın haklarının korunmasıyla ilgili uluslararası alanda en önemli olaylardan birisi Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesinin Birleşmiş Milletlere üye ülkelerin imzasına açılmasıdır.³⁷⁶ Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi (CEDAW) Sözleşmesi kadınların yasal ya da kültürel ayrımı yapmadan karşılaştıkları her türlü problemi ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır.³⁷⁷ Günümüzde kadın hakları için dünya çapında organizasyonlar kurulmakta başta kadına yönelik şiddet olmak üzere çocuk yaşta evlilikler ile mücadele edilmekte, kadınların eşit işte eşit ücret almaları, barınma, güvenlik, seçme-seçilme gibi haklardan eşit olarak yararlanabilmeleri için mücadeleler verilmektedir.

Peki, Cumhuriyet dönemi kadın hakları ile ilgili çalışmalar nasıl bir serüvene sahiptir? Bu soruya sağlıklı bir cevap verebilmek için özellikle Cumhuriyet Türkiye'sine etkileri göz ardı edilemeyen Osmanlı'nın son dönemlerinde meydana gelen yenilik hareketlerinin incelenmesi gerekir. Kadın hakları ile ilgili çalışmalar Osmanlı Devletinde Tanzimat devrine kadar götürülebilir. Her ne kadar doğrudan bir ifade olmasa da Tanzimat Fermanında bütün tebaaya eşitlik verilmesi, kadınların da bundan yararlanabileceği şeklinde yorumlanabilir.³⁷⁸ Fakat bu dönemde kadınların gündelik hayatını belirleyici kurallar konulmuştur. Kadınların erkeklerle aynı sandala binmemesi, ince kumaştan ferace giymelerinin yasaklanması gibi durumlar söz konusu kurallara örnek olarak verilebilir.³⁷⁹ Tanzimat döneminde kadınların siyasal hakları ile ilgili tartışmalar yapılsa da kadının yerinin aile olduğu vurgusu ön plana

³⁷⁴ Şafak Kaypak, Mehmet Kahraman, "Türkiye'de Kadının İnsan Hakları ve Anayasal Yansıması", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:13, S:33, 2016, s.303.

³⁷⁵ Kaypak, Kahraman, "Türkiye'de Kadının İnsan Hakları ve Anayasal Yansıması", s.303.

³⁷⁶ Kaypak, Kahraman, "Türkiye'de Kadının İnsan Hakları ve Anayasal Yansıması", s.305.

³⁷⁷ Kaypak, Kahraman, "Türkiye'de Kadının İnsan Hakları ve Anayasal Yansıması", s.305.

³⁷⁸ Ali Kuyaksil, "Türk Anayasalarında Kadın Hakları Gelişimi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:6, S:11, 2009, s.337.

³⁷⁹ Konan, "Türk Kadının Siyasal Haklarını Kazanma Süreci", s.162.

çıkılmaktadır.³⁸⁰ Osmanlı döneminde yapılan nüfus sayımlarında erkekler sayılırken devletin mali krizde olması ve kaynakların durumunun bilinmesi adına 1882 yılında yapılan nüfus sayımında ilk defa kadınlar da sayılmıştır.³⁸¹ II. Meşrutiyet ile birlikte kadınların toplumsal hayatta yer almaları artmış, dernekler kurmaya başlamışlardır.³⁸²

Cumhuriyet dönemine baktığımızda Medeni Kanun'un 1926 yılında yürürlüğe girmesiyle birlikte³⁸³ çok eşlilik yasaklanmış, Miras hukukunda kadın ve erkek arasında eşitlik kabul edilmiş, evlenmelerde resmi nikâh zorunluluğu getirilmiştir.³⁸⁴ Siyasal hayatta yapılan değişikliklerle kadınlara 1930 yılında belediye seçimlerinde, 1934 yılında da milletvekili seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır.³⁸⁵ Cumhuriyet döneminde kadın haklarının gelişimindeki seyir; devrimler, Birleşmiş Milletlere üyelik süreci ve sonrası, Avrupa Birliği'ne uyum süreci ile dünyadaki gelişmelerin etkileri şeklinde sıralanabilir.³⁸⁶

Türkiye'de kadın hakları savunucularının gündeme getirdiği konulardan biri de evliliklerdir. Özellikle çocuk yaşta evlilik, resmi nikâh- dini nikâh, boşanma süreçleri, aile içi şiddet evlilikle irtibatlı tartışılan konulardan bazılarıdır.

Türkiye'de ilk evlenme yaşı olarak 14 yaşında evlenenlerin oranı 1978 yılında 16,2 iken 2003 yılında 6,2'ye düşmüştür.³⁸⁷ 15-17 yaş aralığında görülen evlilikler 1978 yılında 41,1 iken 2003 yılında 27,8'e düşmüştür.³⁸⁸ 26 ve üzeri yaşlarda yapılan evlilikler 1978 yılında 1,9 iken 2003 yılında 6,4'e yükseldiği görülmüştür.³⁸⁹ Söz konusu araştırmada kadınların eğitim düzeyi ile doğru orantılı olarak evlenme yaşında artış gözlenmiştir.³⁹⁰ 1978 ile 2003 yılları arasındaki 25 yıllık süreçte hiç evlenmemiş

³⁸⁰ Konan, "Türk Kadınının Siyasal Haklarını Kazanma Süreci", s.163.

³⁸¹ Konan, "Türk Kadınının Siyasal Haklarını Kazanma Süreci", s.164.

³⁸² Kuyaksil, "Türk Anayasalarında Kadın Hakları Gelişimi", s.340.

³⁸³ İçli, "Cumhuriyet Döneminde Kadının Sosyal Konumu", s.95

³⁸⁴ İçli, "Cumhuriyet Döneminde Kadının Sosyal Konumu", s.96.

³⁸⁵ İçli, "Cumhuriyet Döneminde Kadının Sosyal Konumu", s.97.

³⁸⁶ Kaypak, Kahraman, "Türkiye'de Kadının İnsan Hakları ve Anayasal Yansıması", s.307.

³⁸⁷ Sabahat Tezcan-Yadigar Coşkun, "Türkiye'de 20. Yüzyılın Son Çeyreğinde Kadınlarda İlk Evlenme Yaşı Değişimi ve Günümüz Evlilik Özellikleri", *Nüfusbilim Dergisi*, S:26, 2004, s.19.

³⁸⁸ Tezcan, Coşkun, "Türkiye'de 20. Yüzyılın Son Çeyreğinde Kadınlarda İlk Evlenme Yaşı Değişimi ve Günümüz Evlilik Özellikleri", s.19.

³⁸⁹ Tezcan, Coşkun, "Türkiye'de 20. Yüzyılın Son Çeyreğinde Kadınlarda İlk Evlenme Yaşı Değişimi ve Günümüz Evlilik Özellikleri", s.19.

³⁹⁰ Tezcan, Coşkun, "Türkiye'de 20. Yüzyılın Son Çeyreğinde Kadınlarda İlk Evlenme Yaşı Değişimi ve Günümüz Evlilik Özellikleri", s.19.

kadınların oranında artış olduğu gözlenmiştir.³⁹¹ Türkiye toplumunda evliliklerde 2006 yılındaki Aile yapısı Araştırması raporuna göre sadece resmi nikâhla evlenenlerin oranı %9,7, resmi nikâh ile birlikte dini nikâhla evlenenlerin oranı %85,9 sadece dini nikâhla evlenenlerin oranı ise %3,7'dir.³⁹² Türkiye'de aile ve nüfus üzerine yapılan araştırmalar evlilik yaşının, yıllar geçtikçe arttığını göstermektedir.³⁹³ Bu istatistikler Din İşleri Yüksek Kurulu kararlarını incelemenin de önemini göstermektedir. Zira verilen istatistiklerde dini nikâh olmadan gerçekleştirilen evliliklerin oranının düşük olduğu gözlenmektedir. Dolayısıyla dini nikâh kanunlarda geçmemekle beraber toplumsal alanda önem verilen konulardan biridir. Bir diğeri ise küçük yaşta gerçekleştirilen evliliklerdir. Bunların dini- hukuki boyutunu değerlendirebilmek için kurul kararlarına gelen soruları ve cevapları incelemek gerekir.

Şebinkarahisar Mahkemesi tarafından nikâh hakkında sorulan bir soruya verilen cevabın metni şu şekildedir:

...Adı geçenler yaş itibariyle örfen evlenme çağında olmamakla beraber buluşa ermemiş olsalar dahi her ikisinin anne babaları tarafından Medeni Kanunun neşrinden evvel 1912 yılında kıydırılan nikâh dinen sahihtir...³⁹⁴

1965 yılındaki bu karar metnine göre evlenme çağında olmamalarına rağmen anne ve babaları tarafından 1912 yılında gerçekleştirilen evliliğin dinen sahih olduğu ifade edilmiştir. Uşak asliye hukuk hâkimliği tarafından kurula sorulan bir soru şu şekilde cevaplandırılmıştır:

...Şer'i hükümlere göre kadınlarda ve erkeklerde erkekler için mevzu bir yaş yoktur. Zamanında merî ahkâm dairesinde icra edilen böyle akitler hüküm ifade eder. Bu surette zevcehden biri bülüğdan önce vefat ederse diğeri varis olur...³⁹⁵

Buna göre kurul 1943 yılında evlenme yaşı ile ilgili geleneksel İslâm hukukunda çoğunluğu oluşturan buluş çağına ermiş bireyin evlenebileceği, daha küçüklerin ise

³⁹¹ Tezcan, Coşkun, "Türkiye'de 20. Yüzyılın Son Çeyreğinde Kadınlarda İlk Evlenme Yaşı Değişimi ve Günümüz Evlilik Özellikleri", s.28.

³⁹² Cemil Liv, "Günümüzde İmam Nikâhına Yönelişlerin Gerekçeleri ve Resmi Nikâh ile İmam Nikâhının Fikhî Açıdan Karşılaştırılması", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:1, S:2,2014,s.164.

³⁹³ Tezcan, Coşkun, "Türkiye'de 20. Yüzyılın Son Çeyreğinde Kadınlarda İlk Evlenme Yaşı Değişimi ve Günümüz Evlilik Özellikleri", s.15.

³⁹⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1965, 513.

³⁹⁵ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1943, 147.

velileri tarafından evlendirilebileceği hükmüne uygun bir karar vermiştir. On yaşındaki bir kızın evlenip evlenemeyeceği sorusuna kurulun cevabı şöyledir:

...eğer bu kız o yaşta iken nikâh ne demek olduğunu biliyor ve akıbetini seçecek kadar da akıllı ve mümeyyiz ise onun bu nikâhi Baba veya Anası gibi en yakın velisinin izin ve icazetine bağlı olarak sahih ve nafiz olduğunun, bu kızın tevkil ettiği vekili tarafından vukubulan nikâhı dahi bu hükme tabi bulunduğunun...³⁹⁶

1957 yılında velisinin izni ile 10 yaşında evlenen bir kızın, evlilik sonrası süreci değerlendirebilecek olgunlukta olması, evliliğin sorumluluklarını bilmesi halinde gerçekleştirilen evliliğin dinen uygun olduğu savunulmuştur. 2010'lu yıllara geldiğinde kadın hareketlerinin Türkiye ve dünyada güç kazandığı, kadınların çalışma hayatına atıldıkları, evlilik yaşlarının arttığı, çocuk yaşta evliliklerinin ağır bir dille eleştirildiği bir atmosferde küçüklerin evlendirilmesi başlığını taşıyan bu kararda kurulun önceki kararlarına muhalif olması son derece olağandır. Söz konusu karar metni şu şekildedir:

...Evlenme ehliyeti başkalarının izin ve onayına ihtiyaç olmadan evlenebilmektir...Küçükler, bunaklar gibi bu iki şarta sahip olmayanlar, hukuk nazarında eda/fiil ehliyeti açısından eksik sayıldıklarından velilerinin izin ve onayı olmaksızın kendi başlarına evlenemezler. Sağlayacağı bazı bireysel ya da toplumsal faydalar göz önüne alınarak, küçüklerin velileri aracılığıyla evlendirilmeleri, çeşitli toplumlarda görülen bir uygulamadır...Bu tür evlilikleri meşru gören yaklaşımlar, yukarıda belirtilen toplumsal kabuller ve uygulamalarla izah edilebilir...³⁹⁷

Buna göre küçük yaşta evlilikler bireysel ve toplumsal faydaları düşünülerek kültürel uygulamalar ve kabullerle izah edilecek durumlardır. Karar metninin devamında:

...bu uygulama, günümüz şartlarında ideal bir aile yuvasından beklenen huzur içinde yaşama, sağlıklı nesiller yetiştirme şeklindeki evliliğin esas hedefleri ve sürdürülmesiyle uyumlu olmayacağı, 'Yetimleri evlenmeye elverişli hale gelinceye kadar deneyin. Onların reşit olduklarını anlarsanız mallarını artık kendilerine verin.' (Nisa4/6) ayeti nikâh için belli bir olgunluğun gerekli olduğuna işaret etmektedir ki, bunun da erginlik dönemi olduğu, Evliliğin hukuki ve ahlaki çerçevesin çizen ayet ve hadislere bakıldığında, onların daha çok yetişkin bireyleri hedef aldığı ve bireye ağır sorumluluk yüklediği görülür.

³⁹⁶ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1957, 446.

³⁹⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 2012, 44.

Buradan hareketle evlenecek kişilerin, bu sorumluluğun bilincinde ve bunu yerine getirebilecek olgunlukta olmaları gereği...³⁹⁸

İfade edilen öncüller neticesinde küçük yaşta gerçekleştirilen evliliklerin psikolojik, ekonomik ve biyolojik açılardan birçok soruna sebep olacağı, küçük yaşta evlendirilen bireylerin çocukluğunu yaşayamayacağı ve eğitimlerinden geri kalarak temel haklarının ihlal edileceği vurgulanmış olmasına rağmen açıkça bunun caiz olmadığı ifade edilmemiştir.³⁹⁹ Kurul kararlarında küçüklerin evlendirilmesi başlığını taşıyan kararlarda yıllara göre önemli bir değişiklik gözlenmiştir. 1965 ve öncesi kararlarda evlilik çağına gelmemiş bireylerin veli izni ile evlendirilebilecekleri söylenirken kadın hakları ile ilgili tartışmaların yapıldığı 2000 ve sonrası kararlarda bu tarz evliliklere karşı çıkmıştır.

Kadınlara ilgili sorulan bir diğer önemli konu başlığı hac ibadeti için yalnız yolculuğa çıkıp çıkamayacakları ile ilgilidir. Örneğin kadınların hacca mahremsiz gitmeleriyle alakalı verilen bir karar metni şu şekildedir:

Mali kudreti ve bedenî sıhhati yerinde olup iddet hâlinde bulunmayan Müslüman kadın üzerine kocası veya diğer bir mahremi ile birlikte feriza'î Haccı eda etmesi vacib ve kocası veya mahremi bulunmaksızın Hac ettiği taktirde Haccı sahih ve fakat Hanefî mezhebince tahrimen kerahat olduğunun bildirilmesi uygun olacağı...⁴⁰⁰

1954 yılında verilen bu karar metnine göre hac ibadeti kendisine farz olan bir kadının kocası ya da mahremi bulunmaksızın yaptığı hac ibadeti geçerli olmakla birlikte dinen hoş karşılanmadığı ifade edilmiştir. 1963 yılında mahremsiz hacca gitmek ile ilgili sorulan bir diğer karar metni şu şekildedir:

...Hanefî mezhebine göre yanında zevci veya mahremi bulunmayan kadının hacca gitmesi kerahaten caizdir. Şafii ve Maliki mezheplerine göre yanında emniyetli kadın arkadaşlar bulunduğu ve hatta Şafii mezhebine göre bir kadın, yol emin olduğu taktirde yanında kadın arkadaşlar olmadan da hacca gidebilir...⁴⁰¹

1963 yılındaki bu karar metninde kurul Şafii, Maliki mezheplerinin de görüşlerini belirterek kadının yanında mahremi olan bir kişi bulunmadan hacca

³⁹⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 2012, 44.

³⁹⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 2012, 44.

⁴⁰⁰ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1954, 378.

⁴⁰¹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1963, 159.

gidebileceğini ifade etmiştir. Fakat 1966 yılında kurul şöyle bir karar metni ortaya koymuştur:

...Haccın vücubu edâsının şartlarından birisi de Hacca gidecek olan kadının refakatinde mahremi (Pederi, erkek kardeşi, zevci, damadı, süt oğlu gibi kendisine karabeti şer'iyyesi olan kimselerden biri) bulunmak şarttır. Bu itibarla kadının, yanında mahremi bulunmadan edâyı hac ile mükellef olmadığına...⁴⁰²

Buna göre yanında mahremi bulunmayan bir kadın için hac sorumluluğu oluşmadığından gitmesine gerek yoktur. Kurulun günümüzde sitesinde yer alan fetvaya göre ise evli bir kadının hacca mahremsiz gitmesi caiz görülmemiş, umre ibadeti için de eşinin izin vermemesi durumunda yanında mahrem bir kimsenin olması halinde bile olsa gidemeyeceği ifade edilmiştir.⁴⁰³ Söz konusu kararda farklı mezheplerin görüşüne göre kadının mahremsiz hacca gitmesinin caiz kabul edilmesine rağmen Hanefi mezhebinin içtihadının kabul edildiği gözlenmektedir.

Kadınların hacca mahremsiz gitmesi ile ilgili kurul kararlarında yıllara göre meydana gelen değişiklikte kurul üyelerinin farklılaşması ve üyelerin dini yorumlama konusunda farklı tavırlara sahip olmaları etkili olmuştur.

Din İşleri Yüksek Kurulunun en tartışmalı kararlarından biri 1993 yılında Bosna savaşı sırasında yaşanan olaylarla ilgili verdiği karardır. Bosna- Hersek'te yaşanan savaş sonrasında on binlerce kadına yönelik sistematik tecavüz yaşanmış, esir kamplarında tutulan kadınların, hamilelik durumunda gebeliğin sonlandırılmasında kritik süreyi aşmaları sağlanarak hamilelik devam ettirilmeye çalışılmıştır. Bütün bu olaylar sonrasında meydana gelen hamileliğin sonlandırılması ile ilgili dini hüküm kurula sorulmuştur. Kurul, karar metninde şu ifadelere yer vermiştir:

...Hayatın ve neslin korunması bütün ilahi dinlerin başlıca hedefleri arasında yer almıştır. Bu itibarla, her ne şekilde olursa olsun ana rahminde meydana gelen bir canlının kesin ve meşru bir mazeret olmadıkça dıştan bir müdahale ile (düşürme, aldırma, kürtaj gibi yollarla) yaşama imkanının yok edilmesi cinayet sayılmıştır. **Ancak söz konusu olaya İslam'ın izzeti ve İslâm toplumunun bu bölgede varlığını devam ettirmesi veya yok olması açısından da bakılması gerekmektedir.** Olayı bu yönü ile değerlendiren Kurulumuz, annenin hayatını ve sağlığını tehlikeye sokmamak şartı ile zorla tecavüz sonucu gebe bırakılan

⁴⁰² Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1966, 2.

⁴⁰³ <https://kurul.diyinet.gov.tr/Cevap-Ara/645/evli-bir-kadin--kocasinin-iznini-almadan-veya-yaninda-mahremi-olmadan-hac-veya-umreye-gidebilir-mi->

Müslüman kadın ve kızların, kendi iradelerine bağlı olarak ilaç veya tıbbi müdahale yolu ile rahimlerinin tahliyesine cevaz verilebileceği...⁴⁰⁴

Karar metnine göre İslâm dininin insan hayatına büyük önem verdiği, hayatın ve neslin korunması gerektiği söylendikten sonra söz konusu olay, İslâm'ın izzeti açısından değerlendirilerek annenin hayatı tehlikeye atılmadığı sürece gebeliğin sonlandırılmasına izin verilmiştir. Kurulun bu kararına üyelerden Haydar Hatipoğlu gerekçeli olarak itiraz etmiştir. Haydar Hatipoğlu'nun gerekçeli itiraz metni şu şekildedir:

...Dört aylık veya daha büyük bir cenini annenin hayatî tehlike zarureti dışında herhangi bir sebep ile ve herhangi bir yol ile düşürmek veya aldırmanın cinayet ya da katil sayıldığı hükmü umumidir...Keza ırza tecavüz, şu veya bu maksatla münferit veya toplu, hazerde veya seferde işlenmiş olması da bu hükümleri değiştirmez...Dünyaya gelmesine sebep olanların suçlarından dolayı kendisine hiçbir ceza verilemez...Cezalandırma şöyle dursun hatta kınanamaz...Diğer taraftan zina ve ırza geçmek dahil herhangi bir sebep ile kâfirden hamile kalan Müslüman bir kadının cenini Müslüman sayılır...düşmanın tecavüzüne mazur kalıp hamile bırakılan suçsuz müslüman kadınların günahsız ve hükmen Müslüman sayılan 4-8 aylık bebeklerinin şu veya bu yöntem ile öldürülmesini tecviz eder mi?...cenin dört ayı doldurmuş durumda ise herhangi bir yol ile düşürülmesi veya aldırılması o menfur suçu işleyenlerden intikam almak ve kötü emellerini önlemek gibi gerekçelere dayandırmak meşrulaştırılmaz...Çünkü yukarda anlattığım fikhî hükümler karşısında böyle bir **fetvaya** katılmakla, suçsuz ve müslüman sayılan bebeklerin öldürülmesine sebep olmuş olurum.⁴⁰⁵

Haydar Hatipoğlu'nun itirazı önemlidir zira kurul kararlarında çoğunluk karşısında bir üyenin itiraz etmesi nadir rastlanılan bir durumdur. Kurulun gerekçesi, İslâm'ın izzetinin korunması, yapılan tecavüz ve istismarın Bosna'da Müslüman nüfusunu ortadan kaldırmaya yönelik olduğu dolayısıyla gebeliğin sonlandırılması neticesinde bunun önüne geçilebileceği şeklinde iken itiraz sahibi Haydar Hatipoğlu, gerekçesi ne olursa olsun annenin hayatını tehlikeye atan bir durum söz konusu değilse kürtajın gerçekleştirilemeyeceğini, Bosna'da yaşanan olaylar neticesinde kurulun kürtaja izin verdiği gebeliklerin dört ay ve üzeri olduğu, bunun da cinayetle aynı anlama geldiğini savunmuştur.

Öncelikle kürtaj meselesi hem dünyada hem de Türkiye'de çokça tartışılan konulardan biridir. Milattan önce 2700'lü yıllardan kalma tıp dokümanlarında kürtaj ile ilgili tekniklerin yer alması bu uygulamanın insanlık tarihinde son derece eski olduğunu

⁴⁰⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1993,4.

⁴⁰⁵ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1993, 4.

gösterir.⁴⁰⁶Kürtaja karşı çıkanlar bunun masum bir insanı öldürmekle eş değer olduğunu savunurken kürtaj taraftarları ise kadının hamileliğin herhangi bir döneminde kürtajı talep etme hakkının olduğunu⁴⁰⁷, kadının kendi bedeni üzerinde mutlak otorite sahibi olması gerektiğini savunmaktadırlar. Türkiye Cumhuriyeti'nde ise kürtaj, 1965 yılına kadar yasak iken 1965 yılında kabul edilen 'Nüfus Planlaması Hakkında Kanun' çerçevesinde yasak olmaktan çıkarılmış⁴⁰⁸ 1983 yılında da yasal bir statü kazanmıştır.⁴⁰⁹ Türk Ceza Kanununda ise gebelik süresi 10 haftadan fazla olan kadının çocuğunu isteyerek düşürmesi halinde, bir yıla kadar hapis ya da adli para cezası ile cezalandırılır.⁴¹⁰ Tecavüz mağduru bir kadın için gebeliğin sonlandırılması ile ilgili belirtilen yasal süre 20 haftaya kadardır.⁴¹¹ Din İşleri Yüksek Kurulu kararında, yasal süreden ya da anne- çocuk sağlığından ziyade Boşnaklara yönelik etnik soykırımın önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Kurul, kürtajla ilgili olarak 1952 tarihindeki karar metninde:'Ne suretle olursa olsun bir zaruret ve özür bulunmadıkça ceninin ıskatı caiz değildir.'⁴¹²demektedir. Buna göre 1993 yılında verilen bu karar, dönemin sosyo- politik alandan bağımsız değerlendirilemeyeceğini ortaya koymaktadır. 2012 yılına gelindiğinde kürtaj tartışmaları yeni bir boyut kazanmıştır. Recep Tayyip Erdoğan Başbakanlığı döneminde yaptığı bir konuşmada kürtaj ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

Kürtajı bir cinayet olarak görüyorum ve bu ifademe karşı çıkan bazı çevrelere, medya mensuplarına da sesleniyorum; yatıyorsunuz kalkıyorsunuz Uludere diyorsunuz. Her kürtaj bir Uludere'dir.⁴¹³

Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez de başbakanın sözlerine paralel ifadeler kullanarak kürtaj konusunda ne düşündüğünü şu şekilde ifade etmiştir: "Ne annesinin ne de babasının onun üzerinde mülkiyet hakkı olmadığı gibi onun hayatı

⁴⁰⁶ Şahin Aksoy, "Kürtaj Sadece Tıbbi Bir Karar Olabilir mi?", *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics-Law and History*, S:4, 1996, s.12.

⁴⁰⁷ L. SYD M. Johnson, "Kürtaj: Ahlakî Perspektifler", çev.: Kamuran Tıbbık, *Dini Araştırmalar*, C:14, S:39, Temmuz-Aralık 2011, s.139.

⁴⁰⁸ Funda Çoban, "Bir İnsan Hakkı Olarak Güvenli Kürtaja Erişim", *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, S:2, Kış 2015, s.84.

⁴⁰⁹ Sultan Komut, "Türkiye'de Kadın, Cinsellik ve Kürtaj", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C:3, N:1, 2011, s.87.

⁴¹⁰ Komut, "Türkiye'de Kadın, Cinsellik ve Kürtaj", s.92.

⁴¹¹ Y. Furkan Şen, "Yaşam Hakkı: İdam, Kürtaj, Ötenazi ve Siyasal Sorumluluk", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:19, 2015, s.13.

⁴¹² Uyanık, "DP Dönemi DİB Müşavere Kurulu Kararları Üzerine Bir Değerlendirme", s.104-105.

⁴¹³ Çuhadar, *Ulusal Basında DİB'nin Temsili: Kürtaj ve Cemevleri*, s.154.

üzerinde vazgeçme sonlandırma yetkisi de yoktur.”⁴¹⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu’nun bünyesinde yer aldığı Diyanet kurumunun siyasi iradeye paralel olarak yaptığı bu açıklamalar dikkat çekicidir. Bu noktada 1993 yılında verilen karar ile 2012 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı’ndan yapılan açıklamanın neticesinde kurumun siyasi değişimlerden etkilendiği ve kararlarında bu değişimlerin etkili olduğu gözlenmektedir.

2000’li yıllarda kurulun kadınlarla ilgili kararlarının geleneksel referanslardan ziyade modern anlayışa uygun olduğunu ifade edebiliriz. Kadınlarla ilgili karar değişikliğinin böyle bir nitelik kazanmasında modern dünyada farklı iş kollarında kadınlarının sayısının artması, eğitim düzeyinin yükselmesi gibi faktörler etkili olmuştur. Buna göre kadınların şahit ve mirasçı olmaları başlığını taşıyan bir kararda İslâm inancına göre kadın ve erkeğin birbirini tamamlayıcı varlıklar olduğu, dini sorumluluk ve haklar bakımından eşit oldukları vurgulanmıştır:

...Kadın ile ilgili Kur’an ayetlerini anlamada ve yorumlamada, ayetlerin sosyokültürel nüzul süreci ve lafzî anlamının yanı sıra hangi gayelerin esas alındığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, kadının sosyal ve hukukî statüsü konusunda daha ileri adımlar atılması Kur’an’ın ruhuna aykırı değildir...⁴¹⁵

Kurul karar metninin bu kısmında kadınlarla ilgili sosyokültürel durumları göz önünde bulundurarak daha ileri adımların atılmasında dini bir sakınca olmadığını ifade ederek inananlara hedef göstermiştir. Yine İslâm dini ile ilgili yapılan kadının ötekileştirildiği eleştirilerini kabul etmeyen kurul, buna örnek gösterilen hadislerin özünden saptırılmış ya da uydurma olabileceklerini savunmuş, bunları temel alarak Peygamberi suçlamanın ilmi bir tavır olmadığını söylemiştir.⁴¹⁶

Kararın devamında İslâmiyet’in indiği ortamda kadın algısından bahseden kurul miras ve şahitlik ile ilgili olarak şu maddelere vurgu yapmıştır:

...İslam’a göre, gerek ontolojik, gerekse dinî sorumluluk, hukukî ehliyet, temel hak ve hürriyetler bakımından ilkesel bazda kadın erkek ayrımı öz olmadığına;Şahitlik konusunda, borçlanma ayetinde belirtilen ve dönemin şartları ışığında, kadınların ticarî faaliyetlerdeki pasif rolünden kaynaklanan farklılığın, genel düzenleme içermediğine, Konuyla ilgili ayetler birlikte değerlendirildiğinde, kadının şahitliğinin erkeğinkine denk olduğuna,Kardeşlerin miras paylaşımında kadınların payının, erkeklere nispetle

⁴¹⁴ Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, s.302.

⁴¹⁵ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 2002, 188.

⁴¹⁶ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 2002, 188.

farklı olarak düzenlenmesinin, erkeğin çeşitli alanlardaki mali sorumluluğunun kadına nispetle daha ağır olmasıyla doğrudan ilişkili olduğuna, Kadının ihtiyacının daha fazla olduğu veya erkeğin mali sorumluluğunun daha az bulunduğu durumlarda, karşılıklı rıza ile bu paylaşımın daha farklı bir şekilde yapılabileceğine...⁴¹⁷

Diyamet İşleri Başkanlığı tarafından ‘Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler’ başlıklı Başbakanlık Genelgesi doğrultusunda 2006-2009 yılları arasında Çocuk Hakları, Çocuk İhmali ve İstismarı, Kadın, Aile İçi Şiddet, Kadına Karşı Şiddet gibi konularda 339 hutbe okutulurken 3409 vaaz verilerek toplum bu konularda bilinçlendirilmeye çalışılmıştır.⁴¹⁸

Din İşleri Yüksek Kurulu’nun kadınlarla ilgili verdiği kararlarda, toplumsal cinsiyet, kadın- erkek eşitliği, pozitif ayrımcılık gibi tartışmaların neticesinde toplumun kadına bakışında meydana gelen değişimi göz ardı etmediği ve kararlarında bu değişimle paralel nitelikte çıkarımlar ortaya koyduğu görülmektedir. Bu durumun tek istisnası kadınların hacca mahremsiz gitmeleriyle ilgili sorudur. Kurulun bu konu ile ilgili kararlarında yıllar arasında bir değişiklik görülmesine rağmen genel tutum Hanefi mezhebinin görüşünü benimsemiş şekilde olmuştur. Kadınların hacca mahremsiz gitmeleri başlığı altında yer alan kararlarda ise kurul üyelerinin değiştiği ve kararlarda meydana gelen değişiklikte bu durumun etkili olabileceği yorumu yapılabilir.

Din İşleri Yüksek Kurulu kadınlarla ilgili konularda genel tutumu, topluma yol gösteren bir misyon yüklenerek modern anlayışa uygun kararlar vermek şeklinde olmuştur. Özellikle son yıllarda verdiği miras, şahitlik ile ilgili kararlarda eşitlikçi bir tutumu benimsemesi, geleneksel din âlimlerinin aksine küçüklerin evlendirilmesinin evlilik kurumu açısından uygun olmayacağını savunması bu tutuma örnek gösterilebilir. Fakat 2018 tarihine kadar Başbakanlığa bağlı bir kurumun bünyesinde yer alan kurulun sosyo- politik alandan sıklıkla etkilendiği, çoğu zaman kendine ait bir gündem oluşturamamaya siyasetin gölgesinde kaldığı -kürtaj kararı ve sonrasındaki açıklamalarda olduğu gibi- görülmektedir. Kurul kararlarının yorumlanmasında bu durum göz ardı edilmemelidir.

⁴¹⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 2002, 188.

⁴¹⁸ Akgül, *DİB’nin 2000 Yılından İtibaren Kadın ve Aileye Yönelik Süreli ve Basılı Yayınlarının Analizi*, s.39.

III. BÖLÜM

SOSYOEKONOMİK KARARLAR

İslam dini inananlarının kazançlarını helal yoldan kazanmaları ve harcamalarını da aynı ekseninde yapmaları konusunda uyarılmış ve bu konuda bağlayıcı nitelikte kurallar va'z etmiştir. Bu kurallar tarih boyunca din yorumcuları tarafından değerlendirilirken zamanın ruhundan bağımsız olarak ele alınmamıştır.

Din İşleri Yüksek Kurulu kararlarını alırken İslam dininin geleneksel kaynaklarından beslenmeye çalışmıştır. Ama bazı kararlar, söz konusu geleneğin dışında verildiği izlenimi taşımaktadır. Özellikle zekât, fitre, sadaka gibi mali ibadetler tarih boyunca nasslarla sabit olan ihtiyacı olan kişilere verilmesi istenirken, Kurul Kararlarında kimi zaman resmi kurumlara verilerek de bu ibadetlerin gerçekleştirilebileceği ifadelerine rastlanmaktadır. Din İşleri Yüksek Kurulu'nun ekonomik olarak nitelendirilebilecek kararları daha çok zekât, sadaka ve fitrenin verileceği kurumlar, zekât- vergi benzerliği, kurban, miras, faiz konuları bağlamında incelenmiştir.

A. ZEKÂT, SADAKA

Zekât sözlük anlamı itibariyle 'artma, çoğalma, bereket gibi anlamlara gelirken terim olarak İslam inancına göre zengin sayılan kişilerin mallarından yılda bir kere ayetlerde belirtilen ihtiyaç sahiplerine tasarrufta bulunması demektir.⁴¹⁹Zekât, Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette farz kılınarak gücü yeten Müslümanların mutlaka yapması gereken bir ibadet olarak zikredilmiştir. Nur suresinde geçen "Namazı kılın, zekâtı verin ve Peygamber'e itaat edin ki merhamet göresiniz."⁴²⁰ ayeti zekâtın zorunluluğunu vurgular. Yine zekâtın kimlere verileceği hususu da ayetle sabittir:

⁴¹⁹ Heyet, *Diyanet İlmihali*, 17. b., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C:1, 2010, s.422.

⁴²⁰ Nur Suresi 24/ 56.

Zekâtlar (sadakalar), ancak ihtiyaç sahipleri, yoksullar, zekât görevlileri, kalpleri (İslam'a) ısındırılması gerekenler, köleler, borçlular, Allah yolunda cihat edenler ve yolda kalmışlar için Allah tarafından belirlenen bir yükümlülüktür. Allah her şeyi bilir, hüküm ve hikmet sahibidir.⁴²¹

İslam tarihinde Peygamber döneminden itibaren zekât bireysel olarak yapılan bir ibadet değil de devletin zekât memuru olarak görevlendirdiği kişiler tarafından toplanan ve dağıtımının da yine devlet eliyle yapıldığı bir çeşit vergi hükmünde görülmüştür. Hatta devlete itaatin bir sembolü haline gelmiş ve Halife Hz. Ebubekir döneminde zekâtını vermeyen kabilelerle savaşarak bu kabileler itaate zorlanmışlardır.⁴²²

Osmanlı Devleti ise çok uluslu bir devlet olmanın yanında geniş bir coğrafyaya hükmettiği için devlet topraklarının tamamında geçerli olan –Tanzimat dönemine kadar– bir vergi anlayışından söz etmek mümkün değildir.⁴²³ Uygulama daha çok zahirî malların zekâtının devlet eliyle toplanması, batınî kabul edilen malların ise zekâtının ise bireysel olarak verilmesi şeklindedir.⁴²⁴ Osmanlı Devleti'nde Tanzimat öncesi ve sonrası olarak ele alınabilecek ekonomik sistemde vergileme için temel alınan iki kavram vardır; örfî ve şer'î. Şer'î vergiler zekât, öşür, haraç ve cizyedir.⁴²⁵ Tanzimat sonrası yapılan düzenlemelerle vergi sistemi merkezî bir hale getirilmiştir.⁴²⁶

Cumhuriyet dönemi vergi anlayışında ise devletin kuruluş referansları itibariyle İslâm hukukunun yerine modern hukuk anlayışına uygun vergilendirmenin yapıldığı söylenebilir. Aslında modern hukuk için çalışmalar cumhuriyetin ilk yılları ile sınırlı değildir. Sürecin başlangıcı Tanzimat Dönemi'ne kadar götürülebilir.⁴²⁷

Yaşanan bu değişimin sonucunda Din İşleri Yüksek Kurulu kararlarını alırken şer'î hukuku mu göz önünde bulunduracaktır yoksa cumhuriyetin kuruluş felsefesine uygun hareket ederek modern hukukun alanına müdahale etmekten uzak kalarak kendisine çizilen sınırlar içerisinde mi davranacaktır? Bu soruya net bir cevap vermek

⁴²¹ Tevbe Suresi 9/ 60.

⁴²² Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, C:2, İstanbul: Ensar Yayınları, 2010, s.69.

⁴²³ Mustafa Mıynat, Barış Tunçay, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Vergileme Anlayışındaki Değişim", *Prof. Dr. Naci Birol Muter'e Armağan*, Manisa, 2014, s.40.

⁴²⁴ Veli Sırrım, Fatma Erdoğan, "Osmanlı Devletinde Zekât Uygulamasının Kurumsal Yapısına İlişkin Bir Analiz", *International Congress Of Islamic Economy, Finance And Ethics*, s.87.

⁴²⁵ Mıynat, Tunçay, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Vergileme Anlayışındaki Değişim", s.40.

⁴²⁶ Mıynat, Tunçay, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Vergileme Anlayışındaki Değişim", s.43.

⁴²⁷ Mıynat, Tunçay, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Vergileme Anlayışındaki Değişim", s.51.

çok mümkün değildir. Zira Din İşleri Yüksek Kurulunun kararları, yaşanan döneme, Diyanet İşleri Başkanına, sosyo-politik durumlara göre değişiklik gösterebilmiştir.

Zekât ile ilgili 1946 yılında verilmiş bir karara göre:

...vergilerin zekât mevkiine geçip geçmediğinin ve ribanın hürmetine karşı devletçe tahvil mukabilinde yapılan istikrazlardan temin edilen menfaatin ve bankaya verilen ve faiz miktarın riba memnuiyetine dahil olup olmadığının bildirilmesine dair...**Davardan, ticaret eşyasından ve gümrük resmisinden alınan vergileri, bu vergilerle mükellef olan kimseler zekâtına niyet ederek verilerse verdikleri, zekât yerine geçer.**(Vurgular bize aittir.)...⁴²⁸

ifadelerine yer verilmiştir. Bu kararda kurul, vatandaşlık görevi olan vergi ile zekât arasında bir benzerlik kurmuş ve niyet edildiği takdirde söz konusu vergi mükellefiyetlerinin zekât ibadeti yerine geçeceğini vurgulamıştır. Kurulun bu konuda 1954 yılında verilen kararın metni şu şekildedir:

Zekat ancak fakirin hakkı olduğuna ve gelir vergisini veren esnaf ve tüccar da vergilerini mallarının maliyetine zemetmekte bulunmalarına binaen verilen vergilerin zekata masruf olmayacağı mütaleası ile...⁴²⁹

Bu kararda Din İşleri Yüksek Kurulu verginin zekât ibadeti yerine geçmeyeceğini söylemiştir. Halbuki 1946 yılında verilen kararda “**Davardan, ticaret eşyasından ve gümrük resmisinden alınan vergileri, bu vergilerle mükellef olan kimseler zekâtına niyet ederek verilerse verdikleri, zekât yerine geçer.**” ifadeleri kullanılarak küçükbaş hayvandan, ticaret eşyasından ve gümrük resmisinden alınan vergilerin zekât yerine geçeceği söylenmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görev tanımında herhangi bir değişiklik olmamasına rağmen 1946 ve 1954 yılı arasında kararlarda görülen bu değişiklik dikkat çekicidir.

Gelir vergisinin zekâta mahsub edilip edilmeyeceği fakir talebelere verilip verilmeyeceği hakkında başlığını taşıyan kararda ise şu ifadelere yer verilmiştir:

Mükellef tüccarların devlete verdikleri vergilerin niyet etseler bile zekât sakıt olamayacağının ve fakat fakir öğrencilere zekat niyetiyle verilen paraların zekata mahsub edilebileceğinin bildirilmesi uygun olacağı...⁴³⁰

Vergi-zekât ile ilgili bir diğer karar metni de şu şekildedir:

⁴²⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1946, 483.

⁴²⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1954, 337.

⁴³⁰ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1954, 515.

Zekâtın aynen fukaraya verilmesi meşrut olmasına ve tüccarın verdikleri vergileri re'sülmale zam ettiklerine ve verilen vergilerin aynen fukaraya verilmek üzere ayrılamayacağına binaen niyet edilse bile vergilerin zekata mahsub edilemeyeceğinin...⁴³¹

1954 yılında verilen karar metinlerinde kurul, 1946 yılındaki kararın aksine zekâtın vergi yerine geçmeyeceği, vergi ile zekâtın kullanım alanlarının farklı olduğu vurgusunu yapmıştır.

Zekât gibi bir diğer mali ibadet olan fitır sadakası da kurula gelen sorular arasındadır. Sadaka, Müslümanların gönüllü olarak yaptıkları mali ibadetler anlamında kullanılırken⁴³² fitır sadakası ise Ramazan bayramına sağlıklı bir şekilde erişen kişinin Allah'a şükretmesi için ihtiyaç sahiplerine yaptığı yardım olarak tanımlanır.⁴³³ İslam hukuku bilginleri, fitır sadakasının zekât verilecek yerlerle aynı olduğu konusunda görüş birliği içerisinde.⁴³⁴ Dolayısıyla fitır sadakasının tevbe suresinde zikredilen gruplara- ihtiyaç sahipleri, yoksullar, zekât görevlileri, kalpleri (İslam'a) ısındırılması gerekenler, köleler, borçlular, Allah yolunda cihat edenler ve yolda kalmışlar- verilmesi gerekir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ise Türk Hava Kurumu, Verem Savaş Derneği gibi kuruluşlar zekât, fitır sadakası ve kurban gibi mali ibadetlerin kendilerine verilmesi konusunda talepkâr davranmış ve bu konuda Din İşleri Yüksek Kurulu'nun görüşlerine sıkça başvurmuşlardır.

1947 yılında verilen Türk Hava Kurumu'nun fitre toplaması başlığını taşıyan karara göre:

Diyamet işleri mensuplarının yanlış telkinleri yüzünden fitra toplanmasına bazı zorluklar çıkmıştır. Of ve İnegöl şubelerimizden alınan yazıların kopyaları ilişik olarak sunulmuştur. Bu gibi zararlı hareketlerin önlenmesi için ilgililere gereken talimatın verilmesine dair başkanlıktan havale buyrulan Türk Hava Kurumu başkanı tarafından gönderilen 10/09/947 tarih ve 18460 sayılı yazı okundu: Bu bapta teşkilatımıza genelge yapılmıştır...⁴³⁵

Bu karara göre Türk Hava Kurumu'na fitır sadakasının verilmemesi konusunda çalışma yapan Diyanet personelinin yaptığı davranış 'zararlı hareket' olarak

⁴³¹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1954, 521.

⁴³² Diyanet İlmihali, s. 422.

⁴³³ Diyanet İlmihali, s. 502.

⁴³⁴ Diyanet İlmihali, s. 509,

⁴³⁵ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1947, 363.

nitelendirilmiş ve önlenmesi için gayret sarf edilmesi yönünde telkinlerde bulunulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrası 1948 yılında ise Bigadiç Müftülüğü tarafından Başkanlığa sorulan soru üzerine verilen kararın metni şu şekildedir:

...Memleketimiz fiilen dünya harbine iştirak etmemiş olmakla beraber henüz umumi sulh teessüs etmediğinden memleketimizin taarruza uğraması endişesi mevcuttur. Bu gibi ahvalde her şeyden evvel vatan müdafaamız için hava kurumlarına yardım etmek, dini icaplardandır. Binaenaleyh, kurban derilerinin bu kuruma verilmesi muvafıktır. Sadakaifitırın ise, şu veya bu kuruma verilmesini mecburi kılmak doğru değildir.⁴³⁶

1947 yılında fitır sakasının Türk Hava Kurumuna verilmesi adeta bir zorunluluk olarak algılanırken hemen sonraki yıl verilen kararda fitır sadakasının herhangi bir kuruma verilmesi gibi bir zorunluluğun olmadığı söylenerek önceki yılda verilen karara muhalif davranılmıştır. Konu ile alakalı benzer bir karar metnine 1952 yılında rastlanmaktadır. Bu kararın metnine göre:

...devlet ve milletimizin baka ve devamını te'min yolunda hemen hemen yegane denebilecek ehemmiyette bulunan hava müdafaasının kuvvetlenmesine meşkur mesaileri bulunan Hava Kurumu için bilumum ehli İslam tarafından teberru ve sadaka itasına şıtab edilmesi buldukları cami'ayıİslamiyenin kudretini sağlamış olacakları gibi kendileri için dahi manevi pek büyük kazanç husule geleceğine dair vaiz ve Müftülerimiz tarafından cemaatı Müslimine müessir bir lisan ile tefhim ve teşvikatta bulunmalarının te'mini...⁴³⁷

Söz konusu kararda Türk Hava Kurumuna yapılan yardım, İslâm camiasının güçlenmesi, kudret kazanması olarak görülmüş ve müftülüklere genelge gönderilerek halkın, fitır sadakalarını Hava Kurumuna vermeleri için teşvik edilmesi vurgulanmıştır.

Aynı yıl içinde alınan başka bir karar metninde ise şu ifadelere rastlanmaktadır:

...Müftünün irşadnoktai nazarından bu hükmü böylece ifade etmesi dini ve kanuni bir harekettir...aynı zamanda devlet ve milletimizin bekâ ve devamının temini yolunda yegâne denilebilecek hava müdafaasının kuvvetlenmesinde ve yoksullara yardım meşkur mesaileri bulunan hava kurumu ile Sayir hayır müesselerine biz müslümanların teberrularda ve sair sadakalarda bulunmaları, buldukları camiaİslamiyenin kudretini sağlamış olacakları gibi kendileri için dahi manevî pek büyük bir kazanç husule geleceği yolundaki Yüksek Makamın

⁴³⁶ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1948, 88.

⁴³⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1952, 298.

tamimini nazara almayarak cemaatimüslimineteşvikatta bulunmayı ihmal ettiğinden ötürü bir zuhul etmiş olabilirsede...⁴³⁸

Dönemin Antalya müftüsünün, Din İşleri Yüksek Kurulu'nun Türk Hava Kurumuna fitır sadakalarının verilmesi ile ilgili tamiminin gereğinin yapılmamasına yönelik tutumunun eleştirildiği kararda yaptığı hatadan dönebileceği ifadesiyle cezalandırılmaya gerek olmadığı söylenmiştir. Aynı zamanda din görevlilerinin Türk Hava Kurumuna fitre verilmesi konusunda halkı teşvik etmeleri dini ve kanuni bir görev olarak adlandırılmıştır. Yine karar metninin devamında taşrada görev yapan kurum memurları, halkı irşat ederken dini bilgi konusunda teferruata girmemeleri konusunda uyarılmışlardır.

1953 yılında yine zekât ve fitrelerin Türk Hava Kurumuna verilmesi ile ilgili bir karar metni şu şekildedir:

...Milletimizin bekâ ve devletimizin kuvvetlenmesi ise saldırgan düşmanlara karşı mükavemet kudretinin (...) nassı celiline tevfikân asrı hâzırharb cihazları ile mücehhez olmasına ve bilhassa bunlardan ön planda bulunan hava kuvvetinin en mükemmel surette arttırılarak müheyya bir halde bulundurulmasına bağlı bulunduğu da aynı derecede inkâr olunmayan bir hakikattir...⁴³⁹

Görüldüğü gibi zekât ve fitır sakası ile ilgili hem bu kararda hem de önceki yıllarda Din İşleri Yüksek Kurulu'nun hareket noktası devletin ve milletin güçlü kılınmasıdır. Bundan dolayı da yereldeki temsilciliklere gönderilecek genelge ile halkın teşvik edilmesi, bu durumdan da Türk Hava Kurumunun haberdar edilmesi kararı alınmıştır.

Verem savaş derneğinin zekât almak istediği hakkında başlığını taşıyan kararda ise:

Zekâtın bizzat fukaraya verilmesi lazım olduğu İslamî hükümler iktizasından bulunduğu için mezkûr dernekte bir fakir bulundurularak bu fakir kendine peyderpey verilen zekâtların nisaba malik olmasına meydan verilmeyerek derneğe hibe eylesine ve yahut derneğe zekât verenler tarafından fakir veremlilere sarfedilmesi şartile ve tevkil sureti ile dernek reisine verilmesi caiz olacağı bildirilmiştir...⁴⁴⁰

⁴³⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1952, 402.

⁴³⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1953, 495.

⁴⁴⁰ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1954, 466.

Bu kararda zekâtın direkt olarak bir kuruma verilmesi yerine kurumun içerisinde bulunan ihtiyaç sahiplerine verilmesi ve bu sayede zekât ibadetinin yerine geleceği söylenmiştir. 1954 yılındaki bu kararda zekât ve sadakanın amacına uygun yerlere verilmesi isteği ile birlikte Verem Savaş Derneğinin talebine uygun bir çözüm bulunmaya çalışıldığı görülmektedir.

1958 yılında verilen bir karar metninde şu ifadeler yer verilmiştir:

...mecburi askerlik usulî ittihaz olununca fukara meyanında bulunduğundan zekâta borçlu olan kimse şahsen onlara verebilirse zekât borcu kendisinden sakıt olur. İşte zekât hakkındaki âyeticelilenin, bu mevzudan çıkarıp da maksadın teçhizatı askeriyeenin kuvvetli olmasını temin yollu bir ictihadyapılırsa ındi tefsir ve mütealadan ileri gelmiş olur...böyle mühim meseleler hakkında nefislerinde içtihat kuvveti olduğunu zannedenler tarafından ulu orta muteleaları dermeyeranla kendi kendilerine beyan re'y eylememeye meydan verilmemek için değerli ilim adamlarının merkeze celbiyle...⁴⁴¹

Bu kararda askerliğin zorunlu değil gönüllü olduğu zamanlarda şer'i hukuku benimseyen devletler tarafından zekâtın 'Allah yolunda olanlar' emri gereğince bu kurumlara verildiğine, fakat günümüzde askerliğin zorunlu olduğu dolayısıyla kuruma değil askerlik yapacak ihtiyaç sahibi bireylere verilebileceği çıkarımında bulunulmuştur. Aynı zamanda isabetli ictihad yapabileceğini düşünen fikir adamlarını da kendi kendilerine görüş beyan etmenin ötesine geçerek kurula katılmaları çağrısında bulunmuştur.

Bu yıldan sonra zekât ve sadaka ile ilgili kararlar benzerlik taşır ve kurul bunların fukaranın hakkı olduğunu söyleyerek devlete verilen vergilerin dini sorumluluğu yerine getirmek için yeterli olmadığını söyler. Bazı karar örnekleri şu şekildedir:

Zekât ve sadakanın ancak fukaranın hakkı olup Hükümete verilen vergilere mahsûp edilemeyeceğinin bildirilmesi...⁴⁴²,

Zekât her hangi şahıs olursa olsun fakire verilir, vergiler zekâta mahsup edilemez olduğunun bildirilmesi...⁴⁴³,

⁴⁴¹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1958, 69

⁴⁴² Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1959,2.

⁴⁴³ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1960, 111.

Zekâtın Kur'an'da gösterildiği şekliyle verilmesi lâzım gelir. Nafakası üzerine vacip olmayan fakir akrabaya vermek efdaldır. Zekât fukaranın hakkı olduğundan vergiye mahsup edilemeyeceğinin dilekçe sahibine bildirilmesi...⁴⁴⁴

Kurulun verginin zekât yerine geçebileceğini söylediği tespit edebildiğimiz tek bir kararı vardır. Sonraki yıllarda zekâtın, Kur'an-ı Kerim'de belirtilen kişilere verilmesi ile ilgili geleneksel fıkıh anlayışına uygun kararlar verilmiştir. Ancak özellikle fitır sadakası ile ilgili kararlarda yıllara göre ciddi değişiklikler söz konusudur. Kimi zaman sadakanın resmi kuruluşlara verilmesi yönünde genelge yayınlanarak buna uymayan din görevlileri uyarılmış, kimi zaman ise fitır sadakasının fakirin hakkı olduğu ve herhangi bir kuruma verilmesinin dinen uygun olmadığı ifade edilmiştir.

1979 yılında verilen bir kararın metni ise şu şekildedir:

...Zekât ve fitır sadakası dışındaki bu tür bağışların, öncelikle yurdumuzun milletimizin ve mükeddesatımızın bekçisi, Kahraman Ordumuzun bir parçası olan Türk Hava Kuvvetlerine destek hizmeti gören T.H.K. , Silahlı Kuvvetlerimize Yardım Vakıfları, Kızılay benzeri kuruluşlara yapılmasının daha isabetli olacağı konusunda müslüman halkımızın ve hayır sever yurttaşlarımızın Başkanlığımızca aydınlatılmasının uygun olacağı...Müslüman fakirin hakkı olan ve ancak fakire temlik etmekle yükümlünün zimmetinden düşen zekât ve fitır sadakasının ise, hayır kuruluşlarına verilmesi dinen caiz görülmemiştir.⁴⁴⁵

Kurul bu kararda açık bir dille zekât ve sadakanın herhangi bir kuruma verilemeyeceğini söylemiş, kendilerinden halka yönelik telkin isteyen Türk Hava Kurumunu reddetmiştir. Bu noktada kurulun, daha önceki aldığı kararlarda fitır sadakasının, Türk Hava Kurumuna verilebileceği, bunun sağlanması için yereldeki müftülüklere genelge gönderilmesi, buna karşı çıkan din görevlilerinin 'zararlı hareket' ettiğini belirtmesine rağmen 1979 yılında bu kararın alınması kurulun kararlarında bir bütünlük olmadığını, değişen zamana ve sosyal-siyasi değişimlere paralel olarak aynı konuda birbirinden farklı kararların alınabildiği yorumlarının yapılmasına olanak sağlamaktadır.

⁴⁴⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1961, 643.

⁴⁴⁵ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1979, 71.

B. KURBAN

Kurban sözlük anlamı itibariyle yaklaşmak, yakınlaşmak anlamına gelirken terim olarak belirli bir zaman diliminde ibadet maksadıyla belirli şartları taşıyan hayvanları emredildiği gibi kesmek anlamına gelir.⁴⁴⁶ Kur'an-ı Kerim'de

Biz her toplum için (hac ve kurban gibi) ibadetlerin usulünü belirledik ve bunu da Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanları keserken sadece O'nun adını anımlar diye yaptık...⁴⁴⁷

ayeti ile kurban vurgulanırken “Öyleyse namazı Rabbin için kıl, kurbanı Rabbin için kes.”⁴⁴⁸ ayeti ile de Müslümanlara emredilmiştir. Din İşleri Yüksek Kuruluna ise kurban ile ilgili sorulan soruların niteliği zekât ve sadaka sorularına benzer özellik taşımaktadır. Buna göre sorular genellikle ‘herhangi bir kuruma kurban –aynî ya da nakdî- olarak bağışlanabilir mi?’, ‘kurbanın derisi bir hayır kurumuna verilebilir mi?’ ‘konuları etrafında yoğunlaşmıştır.

1930 yılında verilen kurban derilerinin ‘hayır kurumuna verilmesi hakkında’ başlığını taşıyan kararda şu ifadeler yer verilmiştir:

...Kurban derileri ile sadakat-ı fitrınistiftanamede beyan olunan veçhi ile mesarifimezkureye sarfi meşru olmağla tereddüde mahal olmadığının cevaben emir ve iş'ar buyrulması...⁴⁴⁹

Bu karara göre kurban derileri ve fitır sadakaları ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak üzere kurulan hayır kurumlarına verilebilir. 1940 yılında kurban bedelinin bağışlanması hakkında sorulan sorulara Din İşleri Yüksek Kurulu'nun cevabı şu şekilde olmuştur:

...şer'an kurban vacib olan bir kimse kurbanın bilâzebhaynını veya bedelini fukaraya vermek veya mevaziihayresarfetmekle uhdesinden vacib sakıt olmaz. Ancak badezebh derisi ve etinin bir kısmı fukaraya verildiği gibi tayyare ianesine ve sair mevazii hayra verilmek de caiz olacağıının cevaben işarı muvafık olacağı...⁴⁵⁰

Bu ifadelerden Kurulun, kurban ibadetinin bedelinin herhangi bir kuruma verilmesini uygun görmediğini, kurban ibadetinin hayvanın kesilerek yerine

⁴⁴⁶ Diyanet İlmihali, s. 1.

⁴⁴⁷ Hac Suresi 22/ 34.

⁴⁴⁸ Kevser Suresi 108/2.

⁴⁴⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1930, 52.

⁴⁵⁰ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1940, 143.

getirilmesini istediği anlaşılmaktadır. Aynı yıl içinde kurban bedeli ile ilgili sorulan sorulara kurulun cevabı değişmemiştir.⁴⁵¹

1940 yılında verilmiş bir diğer kararın metninde ise şu ifadelere yer verilmiştir:

Kurban derilerinin Hava Kurumuna verilmesinin cevazının ve hatta tercihinin dair telkinat ve irşadatta bulunmak üzere evvelce verilen müteaddit kararlara binaen ve Yüksek Makamdan da Müftü, Vaiz ve Hatiplere tamimem emirler verilmiş olmasına göre radyo konuşmalarının daha şümüllü bir nevî vaiz ve irşad mahiyetinde olduğundan bu mevzuda iki konuşma tertip edip okuması zimmında müşavere muavinlerinden Mustafa Runyuna emir buyrulması uygun olacağı...⁴⁵²

Din İşleri Yüksek Kurulu mali ibadetlerle ilgili Türk Hava Kurumu söz konusu olduğunda vatanın savunulması, İslam camiasının güçlendirilmesi gibi önermelerden hareketle kurumu desteklemiştir. Yukarıdaki kararda Türk Hava Kurumu'nun kurban derileri ile ilgili kendisine yöneltilen soruya olumlu cevap verdiği gibi yerelde bulunan müftülüklere de genelge göndererek halkın bu konuda teşvik edilmesini istemiştir. Kurbanların diri olarak Türk Hava Kurumu'na bağışlanması hakkında başlığını taşıyan kararda ise şu ifadelere yer verilmiştir:

...canlı olarak veya kıymetini teberrû ve tasadduk eylemek bu vücûbun edası yerine geçemeyeceği şekli meşrû olmak üzere kurban kesildikten sonra ise etinin ve derisinin her hangi bir fakir veya hayır derneklerine tasaddukeylemekliğin caiz olacağı islâmî hükümler iktizasından iken ilişik yazıda mahallî müftüsü tarafından yazılıp Kaymakam imzası ile vaiz ve hatiplere kurban keseceklerin kurbanlarını canlı olarak teberrû eylemelerini telkin etmeleri tâmim edildiği görülmüştür. İcabı bil'ahere düşünölmek üzere evvel emirde işbu Tâmmim münderecatının hangi islâmî esasa istinad ettirildiğinin müstâcelen adı geçen Müftünün istizah buyrulması uygun görölmüş...⁴⁵³

Verilen karar metninde kurbanın kesilmeden önce –aynî olarak- Türk Hava Kurumuna verilmesi talebi ve bölge müftüsünün de buna onay vermesi eleştirilmiş, kurbanın İslami hükümlere uygun bir şekilde nasıl kesileceği açıklandıktan sonra kurbanın kesilmeden bağışlanmasını uygun gören müftüden konuyla ilgili açıklama talep edilmiştir.

1954 yılındaki bir karar metni şu şekildedir:

⁴⁵¹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1940, 149-153.

⁴⁵² Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1954, 455.

⁴⁵³ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1954, 473.

...bütün varlığımıza saldırmak emelini beslemekte olan düşmanların bu hususta olan hummalı çalışmalarını da hesaba katarak mâlî teberrularımızı arttırmak üzerimize terettüb eden vecibelerin başında bulunmasına binaen, yaklaşmakta olan dindaşlarımızın Kurban derilerini de Hava kurumuna teberru' etmeleri ile vatanî bir vazifeyi ifa etmiş olacakları gibi, kendilerine manevî pek büyük bir kazanç dahi te'min etmiş bulunacaklarından bahisle Müslüman kardeşlerimize vesayâyılâzime ve mevizaihasenede bulunmaları için bilumum müftü ve vaizlerimize tamim buyrulması ve keyfiyetin Hava Kurumu Genel Başkanlığına bildirilmesi kaydıyla...⁴⁵⁴

Bu kararda da Türk Hava Kurumunun görevinin önemine değinilmiş ve kuruma yapılan desteğin vatani bir görev olarak görülmesinden bahsedilerek Müslümanların kurban derilerini Hava Kurumuna vermeleri telkin edilmiştir.

1966 yılında yine aynı konu ile ilgili verilen karar metinleri şu şekildedir:

...Kurban kesen müslüman, kurbanın derisini, evinde kullanabileceği gibi bir fakire veya Türk Hava Kurumu, İlim Yayma Cemiyeti, İmam-Hatip okulu ve Kur'an Kursu dernekleri gibi hayır müessesesine de verebilir. 2-Derilerin, yalnız muayyen bir kuruma verilmesi gerektiğine dair dinî bir hüküm olmadığına...⁴⁵⁵

Kurban derileri ile nafîle olarak verilen sadakalarda böyle bir sınırlama söz konusu olmadığından, bunların, her çeşit hayır kuruluşuna verilmesinde bir sakınca yoktur. Bu itibarla kurban derilerinin, diğer hayır kurumlarına bağışlandığı gibi T.H.K na bağışlanabileceği konusunda görevlilerimizin eskiden olduğu gibi halkımızı aydınlatmaya devam etmelerinin uygun olacağı...⁴⁵⁶

1966 yılındaki bu kararda kullanılan dil ve üslup önceki yıllara nazaran farklılık göstermektedir. Kurban ile ilgili 1966 yılından önceki kararlarda kurbanın derisinin Hava Kurumuna verilmesi telkin edilmiş, hatta bunu yapmanın adeta vatani bir görev olarak kabul edilmesi istenmiş ve ülke savunmasında Türk Hava Kurumunun önemine değinilmişken bu yılda verilen kararlarda Hava Kurumu ile diğer yardım kuruluşları arasında herhangi bir fark gözetilmemiş, inananların diledikleri bir yardım kuruluşuna kurban derilerini bağışlayabilecekleri ifade edilmiş, belirli bir kuruma bağış yapılması gibi bir zorunluluğun söz konusu olmadığı vurgulanmıştır.

Kurban ile ilgili Din İşleri Yüksek Kurulu kararları arasından seçilen yukarıdaki kararlar sorulan sorular bakımından benzerlik gösterirken verilen cevaplarda yıllara göre değişkenlik fark edilmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında kurul tarafından devletin

⁴⁵⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1953, 495.

⁴⁵⁵ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1966, 153.

⁴⁵⁶ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1979, 71.

kurumlarının desteklenmeye çalışıldığı karar metinlerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca sonraki yıllarda İkinci Dünya Savaşı'nın da etkisiyle Türk Hava Kurumunun ülke savunmasındaki yeri ve önemine değinilerek müftülere gönderilen genelgelerle halkın, Hava Kurumuna kurban derilerini bağışlamaları yolunda telkinlerde bulunulmuştur. Fakat 1966 yılındaki kararda görüldüğü gibi Kurul ilerleyen yıllarda Hava Kurumu ve diğer yardım kuruluşları arasında bir ayırım yapmayarak vatandaşların istedikleri bir kuruma bağışta bulunabileceklerinin altını çizmiştir. Bu değişikliğin meydana gelmesinde siyasi anlamda devletin kurumlarının rahatlaması ve savaş tehdidinin ortadan kalkması, 1961 Anayasasının sağlamış olduğu nisbî demokratik ortamın etkili olduğu yorumları yapılabilir.

C. FAİZ

Faiz kavramı mal sahiplerinin mallarını ödünç vermeleri karşılığında verilen değerdir.⁴⁵⁷ Milattan önceki zamanlarda eski Sümerler tarafından da kullanıldığı tarihi kaynaklarda yer alan faizin, kullanımının bu kadar eski tarihlere dayandırılmasına rağmen başta İbrahimî dinler olmak üzere (Yahudilik, Hristiyanlık, İslamiyet) birçok dini anlayışta yasaklanmıştır.⁴⁵⁸

Kur'an-ı Kerim'de faiz kelimesinin yerine kullanılan kavram ise ribadır.⁴⁵⁹ Al-i İmran suresinde geçen "Ey iman edenler! Kat kat artırarak faiz yemeyin. Allah'a karşı sorumlu davranın ve gazabından korkun ki kurtuluşa eresiniz."⁴⁶⁰ ayetinde belirtildiği gibi haksız kazancın bir türü olarak kabul edilen faiz, İslam inancında yasaklanmıştır.

Din İşleri Yüksek Kurulu'nun faiz ile ilgili farklı zaman dilimlerinde verdiği kararlardan bazıları bu konu başlığı altında ele alınacaktır. Faiz hakkında 1946 yılında verilen bir kararın metninde şu ifadeler yer verilmiştir:

...Tahvil mukabilinde yapılan istikrazlardan ise, hem tahvilleri çıkaran faydalanmakta hem de tahvilleri alanlar faydalanmakta olduğu gibi bankalarda da hem alıcı hem verici bu muameleden karşılıklı kazanmakta olduklarından riba hümetinin hükmü bunlarda deveran etmediği mülhaza edilmektedir.

⁴⁵⁷ Murat Pıçak, "Faiz Olgusunun İktisadi Düşünce Tarihindeki Gelişimi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:1, S:4, 2012, s.62.

⁴⁵⁸ İsmail Zeyrek, Zekeriya Mızırak, "Faiz Teorileri Üzerine Bir İnceleme: Finansal İstikrarsızlık Hipotezinin Temel Dayanağı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 22, 2009, s. 385.

⁴⁵⁹ Abdülaziz Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2007, s.36.

⁴⁶⁰ Al-i İmran Suresi, 3/130.

Bununla beraber banka müessesesi ile tahvil işinin mahiyeti ve bunlardan alınan faizin riba karşısında durumu ayrıca incelenmeğe muhtaç görülmüştür. Netekim hükümetçe faizin bir haddi olup fazlası kanunen memnudur.⁴⁶¹

ifadelerine yer verilmiştir. Kurulun İslâmi emir ve yasakları göz önünde bulundurarak cevap verdiği karar metninden anlaşılmaktadır. 1953 yılında Başkanlığa sorulan ve “Bankalarda alınan verilen faizin haram olup olmadığı hakkında” başlığını taşıyan kararda şu ifadeler yer verilmiştir: “Mezkur yazıya cevap vermek kanunen Hey’etimizin yetkisi dışında bulunduğu bildirilmesi uygun olacağı ...”⁴⁶² Yine 1953 yılında faiz ile ilgili sorulan bir soru için verilen başka bir karar metninde: “...diğer sorularının cevaplandırılması görevimizin dışında bulunduğu bildirilmesi uygun olacağı...”⁴⁶³ ifadelerine yer verilmiştir.

1946 yılında sorulan soruya dini referanslarla cevap veren kurulun 1953 yılında görev tanımında muamelat alanı ile ilgili bir değişiklik meydana gelmemesine rağmen faiz ile ilgili soruyu cevapsız bırakması ve konunun kurulun görevi dışında olduğunu söylemesi, kurul kararlarının dönemin sosyal ve siyasi koşullarından etkilendiğini göstermektedir.

Din İşleri Yüksek Kurulu, ‘muamelata taalluk eden’ konuları, bazen cevaplandırırken bazen de ‘kurulun görevi dışında olduğu’ iddiasıyla cevapsız bırakmıştır. Kurulun bu tavrı zamansal bir çizgiyi de takip etmediğinden anlaşılması güçlkle karşılanmaktadır. Peki, muamelat nedir? Neye karşılık gelmektedir? Fıkıh literatüründe kullanılan muamelat, klasik dönem İslam bilginleri tarafından, Allah’a karşı sorumlu bireyin yaratıcı ile olan ilişkilerini düzenleyen kurallar ibadet alanı içerisinde değerlendirilirken bireyin toplumla ve diğer bireylerle ilişkilerini düzenleyen kurallar da muamelat alanı çerçevesinde ele alınır.⁴⁶⁴ Dolayısıyla muamelat için bireyin başkaları ile kurduğu ilişkileri ifade ettiğini ve toplumsal alana ait bir kavram olduğunu söyleyebiliriz. Din İşleri Yüksek Kurulu’nun ise görev tanımı göz önünde bulundurulduğunda, ibadet ve muamelat alanlarını kendisine göre yeniden yorumladığı

⁴⁶¹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1946, 483.

⁴⁶² Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1953, 358.

⁴⁶³ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1953, 630.

⁴⁶⁴ Bilal Aybakan, “Fürû’ Sistematığı Üzerine”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 31, 2006/2, s. 7.

ve bu alanlara ait soruları cevaplandırırken de içinde bulunduğu sosyal ve siyasi koşulları göz ardı etmediği karar metinlerinden anlaşılmaktadır.

Muhtelif dini sorular başlığını taşıyan bir karar metninde Spor Toto ve bankaya konulan para hakkında sorulan sorulara verilen cevap şu şekildedir: “*Spor Toto ve Bankaya konulan paralar muâmeleyle taalluk ettiğinden yetkimiz dışında olduğunun dilekçe sahibine bildirilmesi...*”⁴⁶⁵ Kurul bu kararında muamelat- ibadet ayırımına uygun olarak soruyu cevapsız bırakmıştır. Milli Piyango ile ilgili sorulan bir soruya kurul şu cevabı vermiştir: “*Milli Piyangodan çıkan para ile camiye yazılan halının üzerinde namaz kılınmasında dînen bir mahzur olmadığı mahalline bildirilmesi...*”⁴⁶⁶

İki karar karşılaştırıldığında 1962 yılındaki kararda bankaların durumu, buraya konulan paralar ile ilgili yorumlar, bu kurumlardan bağımsız olmadığından kurulun soruyu cevapsız bırakması, camiye bağışlanacak halının niteliği ile ilgili soruda ise kararın verilmiş olması kurulun ibadet-muamelat ayırımına uygun düşmektedir. Kurulun vermiş olduğu 1962 tarihli karar metni muamelattan ne anlaşılması gerektiğini göstermektedir. Faiz hakkında başlığını taşıyan 1962 yılındaki bir başka karar metni şu şekildedir:

...muamelât-ı nâsa dair olan ahkâmın teşrî’ ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği Hükûmete ait olup, din-i mübin-i İslâm’ın bundan maâda itikâdât ve ibâdâta dair bütün ahkâmve mesalihinin tedvîri ve müessesâtı dîniyenin idaresi için Cumhuriyetin makarrında bir Diyanet İşleri Reisliği makamı tesis edilmiştir.

denilmektedir. Buna göre Din İşleri Yüksek Kurulu ‘muamelat’ alanı olarak görülen konularda görüş beyan etmeyecektir. Bu konuda görüş bildirme yetkisi ve karar mekanizması Türkiye Büyük Millet Meclisidir.1962 yılında verilen şu karar metni de benzer nitelik taşımaktadır:

...Muamelâta taalluk ettiği içindir ki, resmi müesseselerde cârî olan faiz ve sigorta ile alakalı hususlar devletçe vaz edilen kanunlar arasında hükme bağlanmıştır...Faiz ve buna benzer meseleler ise, İslâm Fıkıh Kitaplarının “muamelât” bölümünde incelenmektedir...muamelâta taalluk eden meselelerin kanunen yetkimiz dışında bulunduğunun...⁴⁶⁷

⁴⁶⁵ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1962, 163.

⁴⁶⁶ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1962, 299.

⁴⁶⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1962, 488.

Bu karar metnine göre de muamelat alanını ilgilendiren bir konunun, ibadet ile ilgili yönleri bulunsa dahi Din İşleri Yüksek Kurulu bu konuda söz söylemeye yetkili değildir. Soruyu yöneltenlerin bireysel çaba ile doğru bilgiye ulaşmaları için kendilerine yol gösterilmiştir. 1965 yılında verilen bir kararın metni ise şu şekildedir:

...Parasını yalnız muhafaza ettirmek kastıyla ve faiz almamak üzere Osmaniye İş Bankasına yatırmış olan kimsenin tevdiâtından hususla gelen gelirin İş Bankası Umum Müdürlüğü tarafından yapılan hayırlı yayınlara sarfedilerek kendisine de bu yolda bilgi verildiği takdirde bundan müddî için dinî bir sorumluluk olmayacağı ve Banka'nın işlemi hakkında kanaat hasıl edeceği mütalaasıyla...⁴⁶⁸

Kurul her ne kadar muamelat alanına girmemeye gayret etse de 1965 yılında verilen yukarıdaki karar metninden anlaşıldığı kadarıyla bundan kaçınmamıştır. 1962 yılında bankaya para yatırmak ile ilgili sorulan soru için cevapsız kalınırken 1965 yılındaki bu karar, kurulun kararlarında zamansal bir çizgiyi takip etmediğini göstermektedir. Sigorta, piyango ve banka faizleri hakkında başlığını taşıyan başka bir karar metninde şu ifadeler yer verilmiştir:

Dilekçede yazılı hususların cevaplandırılması Yüksek Makamın görevi dışında bulunduğundan dilekçenin hıfzı lazım geldiğinin ve böyle soruların Hey'etimize havale edilmeyerek layık olduğu işlemin yapılması...⁴⁶⁹

Bu karar 1956 yılına aitti. Sigorta, piyango ve banka faizi birlikte ele alınarak kurulun görevleri dışında kabul edilmiş ve cevapsız bırakılmıştır. Oysaki 1997 yılında sigorta ile ilgili karar metninde dini hükümler genişçe ele alınarak bir sonuca ulaşılmış ve dini hükümler çerçevesinde bir cevap verilmiştir. Karar metninin bazı kısımları şu şekildedir:

...Sigortayı haram kılan kesin bir delil yoktur...İslam fıkhındaki zaruret hükümleri, yol riski tazminatı ve Maliki mezhebinde verilen sözün sahibini ilzam etmesi...gibi hükümler de dikkate alınarak, halen uygulanmakta olan sigorta mevzuatında gerekli görülen hukukî değişiklikler ve yeni düzenlemeler yapıp buna göre çalışan sigortalar geçinceye kadar, zaruret ve ihtiyaç halinde, halen mevcut sigorta kurumlarında eşya, kasko ve sağlık sigortası yaptırmanın caiz görüldüğüne...⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1965, 11.

⁴⁶⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1956, 640.

⁴⁷⁰ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1997, 74.

Aynı zamanda günümüzde Din İşleri Yüksek Kurulu'nun sitesinde ticarî hayat başlığının altında sadece faiz değil banka ve bankacılık ile ilgili diğer işlemler için de geleneksel İslâm hukukundan hareketle fetvaların verildiği görülmektedir.⁴⁷¹

Kurulun muamelat alanı ile ilgili değişiklik olmamasına rağmen kararlarda görülen farklılaşma siyasi alanın kurul kararlarına imkân tanınmasıdır. Yine bu çıkarım da kurulun siyasi değişimlerden etkilenen bir pozisyona sahip olduğu göstermektedir.

⁴⁷¹ <https://kurul.diyamet.gov.tr/Konu-Cevap-Ara/222/ticari-hayat-faiz--kredi-kredi-karti--borsa-ve-sigorta>

SONUÇ

İslâm hukuku, gelişen ve değişen dünyada Müslümanların problemlerine çözüm arayan, ortaya çıkan yeni sorunları dinin parametrelerini kullanarak çözmeye çalışan bir disiplin şeklinde var olagelmıştır. İslâm hukukunun çözüme yaklaşımı genellikle tedrici ve İslâm'ın temel ilkelerine bağlı bir metot seyretmiştir. Tarih boyunca İslâm Hukuku tecrübesini kurumsal bazda ortaya koyan pek çok kurum varlık göstermiştir. Din İşleri Yüksek Kurulu, söz konusu kurumlardan biridir. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde yer alan kurul, Anayasalarda kendisine çizilen sınırlı alanlarda sorulan soruları cevaplamakla görevlidir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan temel problematik de tam olarak burada ortaya çıkmaktadır. Zira Din İşleri Yüksek Kurulu ya da bünyesinde yer aldığı Diyanet İşleri Başkanlığı yıllara göre aynı konularda gelen sorular karşısında farklı tutum sergileyebildikleri gibi anayasada belirlenmiş görevlerinde herhangi bir değişiklik olmadığı halde özellikle muamelat alanı ile ilgili konularda görüş beyan edebilmişlerdir. Bu noktada meydana gelen değişiklikler, hukuk sistematigi çerçevesinde anlaşılabilir doğal bir seyre mi sahiptir yoksa söz konusu değişikliklere etki eden farklı faktörlerden mi bahsedilmelidir? Buna göre doğal seyir içinde meydana gelen değişiklikler İslâm Hukukunun dinamik bir yapıya sahip olması ile açıklanabilirken yine bu tarz bir doğal süreç tecrübesine sahip olmayan kararların da değişim niteliklerine odaklanılmıştır.

Din İşleri Yüksek Kurulu'nun 1929-2015 arasındaki kararları incelendiği bu çalışmada kararların alınmasında geleneksel İslam Hukuku'nun fetva anlayışının etkisi ile birlikte cumhuriyet tarihi boyunca meydana gelen gelişmeler, toplumsal talepler, insan hakları ile ilgili tartışmaların kurul kararları üzerinde etkili olduğu görülmüştür.

Din İşleri Yüksek Kurulu'na devrim yıllarında sorulan sorularda, ezan ve salaların Türkçe okunması, Latin alfabesini bilmeyenlerin imamlık yapıp yapamayacağı, mahalli dillerde vaaz ve hutbe verilip verilmeyeceği başlıkları öne çıkarken kurul, dönemin şartlarını da göz önünde bulundurarak devrimleri destekleyici nitelikte kararlar vermiştir. Din görevlilerine ezan ve salaların Türkçe okunması ile ilgili gönderilen yazılar, Latin alfabesini bilmeyenlerin imamlık yapamayacağı yönünde Cumhuriyetin ilk yıllarında verilen kararlar, kurulun referans noktasının modern hukuk olduğunu

ortaya koymuştur. Sonraki yıllarda katı devrim anlayışı yerini görece demokratikleşmeye bırakırken kurul kararlarında da bu atmosferin etkisi görülmektedir. Yine kurban, zekât ve fitrelerin Hava Kurumuna ya da resmi kuruluşlara verilmesi ile ilgili taleplerde, kurulun hareket noktası milli kurumların güçlendirilmesi olmuştur ve din görevlilerini de bu konuda teşvik etmiştir.

Kadınlarla ilgili kararlarda ise ilk yıllarda benimsenen geleneksel tutum, toplumsal cinsiyet, feminizm tartışmalarının yoğunlaştığı günümüze gelinceye kadar yerini eşitlikçi bir anlayışa bırakmıştır. Özellikle kadının şahitliği ve küçük yaşta evlilik gibi konularda modern hukuka uygun bir tutumun benimsendiği gözlenmektedir.

Kısacası kurul kararları ile ilgili tablo engellilerin imameti, kadın hakları, çocuk yaşta evlilikler gibi kararlarda yıllara göre bir değişim gözlenmekle birlikte nitelik açısından doğal bir değişim sürecinin ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Türkçe ezan ve sala, mahalli dillerde vaaz ve hutbe, mali ibadetlerin başta Türk Hava Kurumu olmak üzere resmi kurum ve kuruluşlara yardım olarak yerine getirilmesi alt başlığındaki kararlarda dönemin siyasi koşullarından etkilendiği görülmektedir. Özellikle yakın dönemde daha önceleri muamelat alanına dâhil olduğu için cevaplanmaktan çekinilen evlilik, boşanma, sütkardeşliği, faiz, gibi konularda anayasa tarafından belirlenmiş sınırlara rağmen İslâm Hukukunun dinamiklerine uygun kararlar verildiği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- AKGÜL Çiğdem, *Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2000 Yılından İtibaren Kadın ve Aileye Yönelik Süreli ve Basılı Yayınlarının Analizi*,(Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- AKSOY Şahin, “Kürtaj Sadece Tıbbî Bir Karar Olabilir mi?”, *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics-Law and History*, S:4, 1996, ss. 12- 15.
- AKTAY Yasin, “Sosyo-Kültürel ve Politik Yönleriyle Alevilik Üzerine Notlar”, *Milel ve Nihal*, C:4, S:1, 2007, ss. 51- 76.
- AKTAY Yasin, “İlahiyat Sosyolojisi: Bir Sosyal Değişim Dinamiği Olarak İlahiyat Sorunu”, *Milel ve Nihal*, C:9, S:3, 2012, ss. 101- 135.
- APAK Adem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, C: 2, İstanbul: Ensar Yayınları, 2010.
- ARSLAN Z. Berna, “Aleviliği Tanımlamak: Türkiye’de Dinin Yönetimi, Sekülerlik ve Diyanet”, *Mülkiye Dergisi*, S:39, 2015, ss. 135- 158.
- ASAD Talal, *Sekülerliğin Biçimleri*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Metis Yayınları, 2007.
- ASLAN Taner, “İkinci Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyet'e Tesirleri”,*Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:21,2008, ss. 345- 378.
- AYBAKAN Bilal, “Fürû’ Sistematiği Üzerine”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 31, 2006, ss. 5- 32.
- AYDIN M. Akif, “Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri”, *Osmanlı Araştırmaları III*, İstanbul, 1982, ss. 1- 12.
- AYDIN Okan, BARAN Gülen, “Toplumsal Değişme Sürecinde Evlenme ve Boşanma”, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, C:21, S:2, 2010, ss. 117-126.

- AYDAR Hidayet, “Türklerde Anadilde İbadet Meselesi –Cumhuriyet Dönemi–“, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:15, 2007, ss. 71-107.
- AYTEPE Mahsum, “Doğuşundan Günümüze İslamcılığın Türkiye Seyri: Bir Sınıflandırma Denemesi”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:4, S:1, 2016, ss. 170- 200.
- BAKAN Selahaddin, ARPACI Işıl, “Liberal Değişim Sürecinde Değişen ve Dönüştüren Muhafazakârlık”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C:2, S:2, 2012, ss. 131- 140.
- BAYINDIR Abdülaziz, *Ticaret ve Faiz*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2007.
- BERGER Peter, “Sekülerizmin Gerilemesi” *Sekülerizm Sorgulanıyor*, derleyen: Ali Köse, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2002.
- BİÇER Bekir, *Kürtler*, Konya: Çizgi Yayınları, 2014.
- BİLGİN Vejdi, *Bizi Kuşatan Toplum*, 2. b, İstanbul: Düşünce Yayınları, 2010.
- BOYACIOĞLU Ramazan, *Hilafetten Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.
- CEZAYİRLİ Gülay, “Dini Grup ve Toplumsal Grup”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:37, S:1, 1997, ss. 365- 375.
- ÇAĞATAY Selin, *Kemalizm ya da Kadınlık: Çağdaş Kadının Başörtüsüyle İmtihani*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008
- ÇAĞLAR İsmail, “Tevarüs Edilmemiş Gelenek: Süleymancılık”, *Uluslararası Politik Araştırma Dergisi*, C:2, S: 2 2016, ss. 1- 10.
- ÇELİK Celaleddin, “Türkiye’de Dini Hayatın Sosyo- Tarihsel Boyutları ve Dindarlığın Dönüşen Görünümleri (1960-1980)”, *Bilimname XXXV*, 2018, ss.217- 251.

- ÇOBAN Funda, “Bir İnsan Hakkı Olarak Güvenli Kürtaja Erişim”, *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, S:2, K1ş 2015, ss. 79-112.
- ÇUHADAR Mustafa, *Ulusal Basında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Temsili: Kürtaj ve Cemevleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- DAĞCI Şamil, “İslâm Aile Hukukunda Evlenme Engelleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:41, S:1, 2000, ss. 137- 194.
- DİKİCİ Ali, “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler”, *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Araştırmaları Dergisi*, S:10, 2006, ss. 77- 104.
- DİKİCİ Ali, “Millî Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 42, 2008, ss. 161- 192.
- Din İşleri Yüksek Kurulu Arşivi, (1929- 2015).
- Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
- DOĞAN Sait M., “Sosyalleşme, Sosyal Değişme ve Siyasallaşma”, *Sosyoloji Konferansları*, S: 32, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2005, ss.31-40.
- ENLWİSTLE Joanne, “Cinsiyet/ Toplumsal Cinsiyet”, *Temel Sosyolojik Dikotomiler*, ed.: Chris Jenks, çev:İhsan Çapçioğlu, Ankara: Birleşik Yayınları, Mayıs 2012.
- ERDİN Halil İbrahim, *John Locke'un Perspektifinden Türkiye'de Devlet-Din İlişkisi ve Diyanet İşleri Başkanlığı*,(Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- ERDOĞAN Mustafa, “Muhafazakârlık: Ana Temalar”, *Liberal Düşünce*, S:34, 2004, ss.5-9.

- ERKAL Mustafa, “Sosyal Değişme ve Sosyal Gelişmeye Çağdaş Bir Yaklaşım”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S:31, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1982, ss. 297-328.
- ERKAL Mustafa, “ Sosyal Değişme ve Sivil Toplum Gerçeği”, II. Türk Dünyası Sosyologları Kurultayı Bildirisi, 2008.
- ERTAN Temuçin F.,”Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Laiklik”, *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S:39, 2007, ss. 409- 423.
- ERTİT Volkan, *Sekülerleşme Teorisi*, Ankara: Liberte Yayınları 2019.
- ETE Hatem, “Modernleşme ve Muhafazakârlığın Kıskacında Türkiye’de İslamcılığın Gelişimi”, *Tezkire*, S:33, 2003, ss. 42- 63.
- FURSETH Inger, REPSTAD Pal, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, çev:İhsan Çapçioğlu Ankara: Birleşik Yayınları, 2011.
- HEYET, *Diyanet İlmihali*, 17. b., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- GÖZEL DURMAZ Oya, “1908 Sonrası Dinde Reformun Bir Adımı Olarak Türkçe Hutbe Tartışmaları”, *Kebikeç Dergisi*, S:43, 2017, ss. 125- 138.
- GÜRHAN Nazife, “Toplumsal Cinsiyet ve Din”, *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, S:4, Kasım 2010, ss. 58- 80.
- GÜVENÇ Bozkurt, *Demokrasi ve Din*, Ankara: Efil Yayınları, 2015.
- İÇLİ Günşen, “Cumhuriyet Döneminde Kadının Sosyal Konumu”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı*, ss. 93- 103.
- İNAN Süleyman, HAYTOĞLU Ercan, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2011.

- İŞLER Ahmet, “Demokrat Parti Döneminde Dinde Reform Tartışmaları: Müslüman Sesi Dergisi Örneği”, *İçtimaiyyat Sosyal Bilimler Dergisi*, C:2, S:2, 2018, ss. 51-64.
- JAFFRELOT Christophe, “Din ve Milliyetçilik”, *Din Sosyolojisi Yaşadığımız Dünya* derleyen: Peter B. Clarke, çeviri editörü: İhsan Çapçioğlu, Basıldığı Yer: İmge Kitabevi, 2012.
- JOHNSON L. SYD M., “Kürtaj: Ahlakî Perspektifler”, çeviri:Kamuran Tıbık, *Dini Araştırmalar*, C:14, S:39, Temmuz-Aralık 2011, ss. 139- 160.
- KAHRAMAN Mehmet, “Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye’de Laiklik”, *Mustafa Kemal Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:5, S:9, 2008, ss. 57- 77.
- KARA İsmail, “Din ile Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* S:18, 2000, ss.29- 55.
- KARPAT Kemal, *Kısa Türkiye Tarihi*, 6. b.,İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- KASAPOĞLU Abdurrahman, “Kur’an’da Sosyal Değişim”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C:6, S:12, 2013, ss.13-86.
- KAYPAK Şafak, KAHRAMAN Mehmet, “Türkiye’de Kadının İnsan Hakları ve Anayasal Yansıması”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:13, S:33, 2016, ss. 298- 315.
- KILIÇ Ahmet Faruk, “Din Sosyolojisinde Dini Grup Tipolojileri”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C:5, S:13,2007, ss. 37- 58.
- KILIÇ Recep, “2010’lu Yıllarda Alevilik: Sorun, Beklenti ve Gerçekler”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C:12, S:33, 2009, ss. 7- 16.
- KILIÇ Selami, “Türkiye’de Latin harfleri Meselesi(1908-1928)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C:2, S:7, 1991, ss. 551- 572.

- KOÇAL Ahmet Vedat, “Bir Hegemonya Aracı Olarak Sekülerleş(tir)me: Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye’de Laikliğin Politik Ekonomisi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C:7, S:2, 2012, ss. 107-139.
- KOÇAL Ahmet Vedat, “Türkiye’de Siyasal Değişme Bağlamında Küreselleşme Sürecinde Muhafazakârlığın Dönüşümü”, *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi*, Bursa, 2013, ss. 325- 342.
- KOMUT Sultan, “Türkiye’de Kadın, Cinsellik ve Kürtaj”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C:3, N:1, 2011, ss. 87- 95.
- KONAN Belkıs, “Türk Kadının Siyasal Haklarını Kazanma Süreci”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S:60, 2011, ss. 157- 174.
- KÖSE Ali, “Sekülerleşme Bağlamında Türkiye’de Din ve Modernite”, *Uluslararası Fransızca Konuşan Sosyologlar Derneği Sosyoloji Kolokiyumu Bildiri Metni*, 12-14 Mayıs 2005.
- KURT Abdurrahman, *Din Sosyolojisi*, 16. b., İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2012.
- KUTLU Sönmez, “Diyanet İşleri Başkanlığı ve İslamiçi Dini Gruplarla (Mezhep ve Tarikatlar) İlişkileri”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C:12, S:33, 2009, ss. 107-127.
- KUYAKSİL Ali, “Türk Anayasalarında Kadın Hakları Gelişimi”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:6, S:11, 2009, ss. 328-351.
- KÜÇÜKCAN Talip, “Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslâm Dünyası”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S:13, 2005, ss. 109-128.
- LİV Cemil, “Günümüzde İmam Nikâhına Yönelişlerin Gerekçeleri ve Resmi Nikâh ile İmam Nikâhının Fıkhî Açısından Karşılaştırılması”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:1, S:2, 2014, ss. 163- 191.

- MAFRATOĞLU Recepali, *Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları Dayandığı Şer'î Deliller* (Yüksek Lisans Tezi), Rize: Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- MALKOÇ Hümeysra, *Kadının Statüsü ile İlgili Görüşlerin Din ve Sosyal Değişme Bağlamında Analizi(2000 Sonrası Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kadınla İlgili Fetvaları)*(Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- MARSHALL Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akinhay- Derya Kömürcü, Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 2014.
- MIYNAT Mustafa, TUNÇAY Barış, “Osmanlı'dan Cumhuriyete Vergileme Anlayışındaki Değişim”, *Prof. Dr. Naci Birol Muter'e Armağan*, Manisa 2014, ss. 39- 53.
- OKUMUŞ Ejder, “Toplumsal Değişme ve Din”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C:8, S:30 Güz-2009, ss. 323- 347.
- ÖKSÜZ Enis, “Sosyal Değişme”, *Sosyoloji Konferansları*, S:12, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1974, ss. 135- 160.
- ÖZCAN Zeynep, *Cumhuriyet Dönemi Dini Hayat*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- PERŞEMBE Erkan, “Toplumsal Değişme ve Din İlişkileri Üzerine”, *OnDokuz Mayıs İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:5, S:5, 1991, ss.171- 180.
- PIÇAK Murat, “Faiz Olgusunun İktisadi Düşünce Tarihindeki Gelişimi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:1, S:4, 2012, ss. 61- 92.
- RENÇBER Fevzi, “İslam Birliği İnşasında Bir Engel Olarak Mezhep-Cemaat Taassubu ve Çözüm Yolları”, *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, C:10, S:1, 2017, ss. 77- 102.
- SAMBUR Bilal, “Türkiye’de Din Özgürlüğü, Laisizm ve Resmi İdeoloji”, *Liberal Düşünce Dergisi*, C:14, S:55, 2009, ss. 41- 59.

- SANCAKLI Saffet, “Hz. Peygamber’in Engellilere Karşı Bakış Açısının Tespiti”, *Din İlimleri Araştırma Dergisi VI*, S:2, 2006, ss. 37- 72.
- SARIKAYA M. Saffet, “Dinî Zihniyetimizin Oluşumunda Dinî Tarikat ve Cemaatlerin Olumsuz İz Düşümleri”, *İnsan Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, S:5-6, 2001, ss. 45- 60.
- SCHUELKA Matthew, ‘A faith in humanness: disability, religion and development’, *Disability & Society*, Haziran, 2013, ss. 500-513.
- SEZİK Murat, “Muhafazakâr Siyaset İdeolojisi ve Türkiye’de Muhafazakârlık”, *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi*, Bursa, 2013, ss.310- 323.
- SIRRIM Veli, ERDOĞAN Fatma, “Osmanlı Devletinde Zekât Uygulamasının Kurumsal Yapısına İlişkin Bir Analiz”, *International Congress of Islamic Economy, Finance And Ethics*, Kasım 2018, ss. 82- 91.
- SLATTERY Martin, *Sosyolojide Temel Fikirler*, 6. b.,Yayına Hazırlayan: Ümit Tatlıcan-Gülcan Demiriz, İstanbul: Sentez Yayınları, 2014.
- SOLMAZ Bünyamin, ÇAPÇIOĞLU İhsan, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2009.
- SUBAŞI Necdet, *Din Sosyolojisi*, İstanbul: Dem Yayınları, 2014.
- ŞEN Furkan Y., “Yaşam Hakkı: İdam, Kürtaj, Ötenazi ve Siyasal Sorumluluk”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:19, 2015, ss. 1- 26.
- ŞİMŞEK Eyüp, “Çok Partili Dönemde Yeniden Din Eğitimi ve Öğretimine Geçiş (1946-1960)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S:49, 2013, ss. 391- 414.
- TARHANLI İştâ B.,*Laik Türkiye Devletinde Diyanet İşleri Başkanlığı* (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.
- TEZCAN Sabahat, COŞKUN Yadigar, “Türkiye’de 20. Yüzyılın Son Çeyreğinde Kadınlarda İlk Evlenme Yaşı Değişimi ve Günümüz Evlilik Özellikleri”, *Nüfusbilim Dergisi*, S:26, 2004, ss. 15- 34.

- TONGUL Neriman, “Türk Harf İnkılâbı”, *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 33- 34, 2004, ss. 103- 130.
- ULUÇ Vahap A., “Liberal - Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C: 12, S: 23,2014, ss. 107- 140.
- ULUSAN Şayan, “Atatürk Dönemi Din Uygulamaları (1923-1938) (Yorumlar, Eleştiriler, Değerlendirmeler)”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences* V:11, 2018, ss. 306- 320.
- UMUL Ercan, “Dünyada Değişen Muhafazakârlık Anlayışı Bağlamında Türk Siyasi Hayatında ‘Muhafazakâr Demokrasi’ Söylemi”, II. . *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi*, Bursa, 2013, ss. 356- 378.
- UYANIK Necmi, “Demokrat Parti Dönemi Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Kurulu Kararları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S:37, 2015, ss. 85- 114.
- WEBER Max, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Latif Boyacı, İstanbul: Yarı Yayınları, 2013.
- YANARDAĞ Ayşe, *Atatürk Devrimleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı (1924-1938)*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2012.
- YAVUZER Hasan, *Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)*, (Doktora Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- YILMAZ Ahmet, “Osmanlıdan Cumhuriyete Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C:9, S:20-21, 2010, ss. 191- 212.
- ZEYREK İsmail, MIZRAK Zekeriya, “Faiz Teorileri Üzerine Bir İnceleme: Finansal İstikrarsızlık Hipotezinin Temel Dayanağı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 22, 2009, ss. 383- 394.

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.633&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch>

<https://www.aydinlik.com.tr/diyamet-isleri-baskanligi-nin-gizli-tarikat-raporu-4-diyamet-eliyle-toplumsal-egitim-ozgurluk-meydani-agustos-2019>

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2013/02/22/diyarbakirda-kurtce-hutbe>

<https://www.memurlar.net/haber/573088/gormez-kurtce-hutbesinde-kardeslik-mesajiverdi.html>

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf>

<https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/261/kollarindan-biri-veya-her-ikisi-bulunmayan-kimse-namaz-kildirabilir-mi>

<https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/645/evli-bir-kadin--kocasinin-iznini-almadan-veya-yaninda-mahremi-olmadan-hac-veya-umreye-gidebilir-mi>

<https://dergipark.org.tr/>

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	GÜLSEREN KIRAZ
Tez Adı	SOSYAL VE SİYASİ DEĞİŞİMLERİN KURUMLARA ETKİSİ:DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU KARARLARI ÖRNEĞİ
Enstitü	SOSYAL BİLİMLER
Anabilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ
Tez Türü	YÜKSEK LİSANS
Tez Danışman(lar)ı	PROF. DR. KEMAL ATAMAN, PROF. DR. ABDURRAHMAN KURT
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 27/08/2019

İmza :

